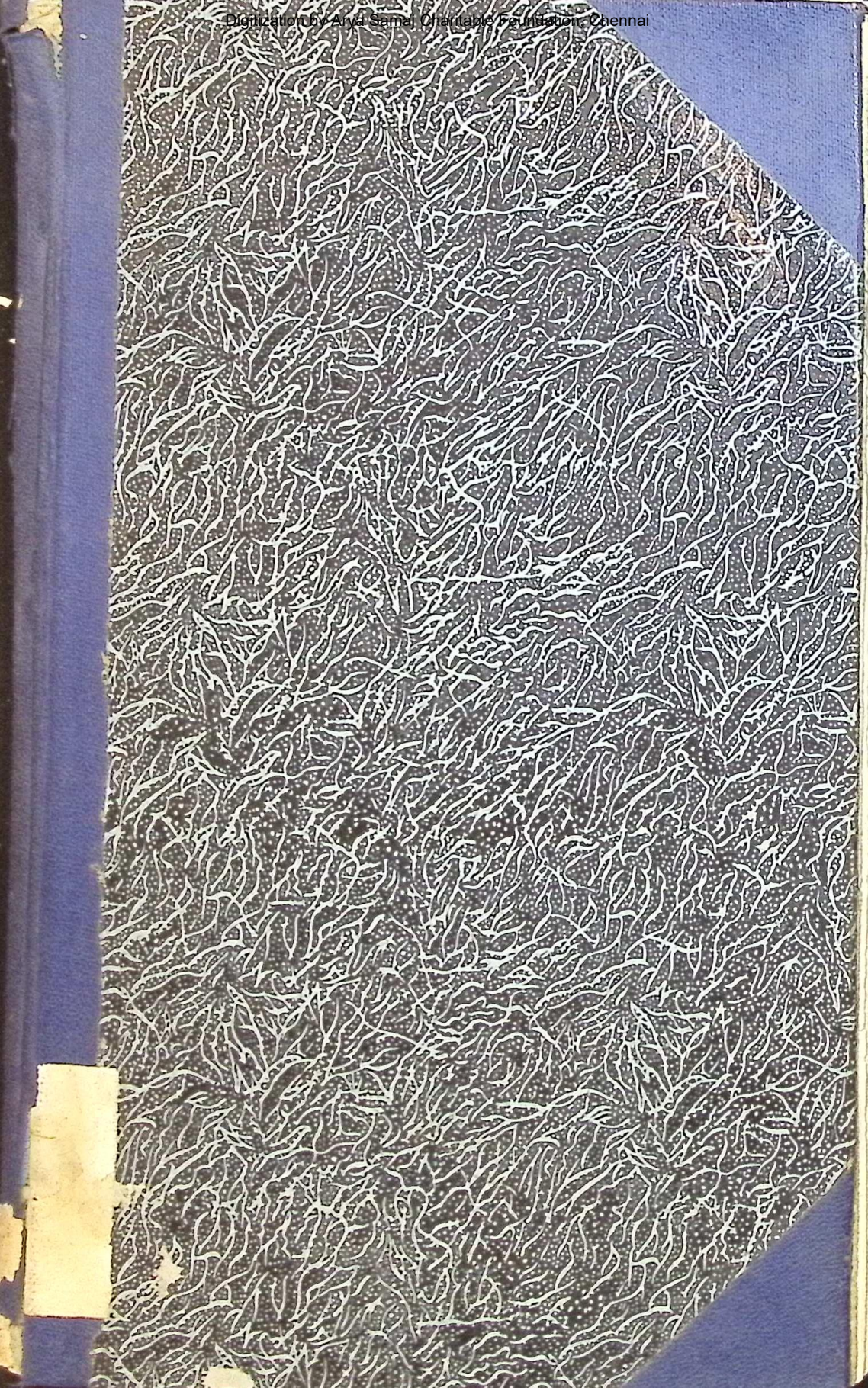
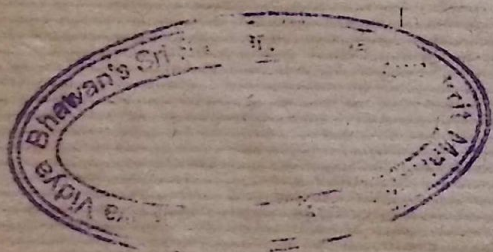
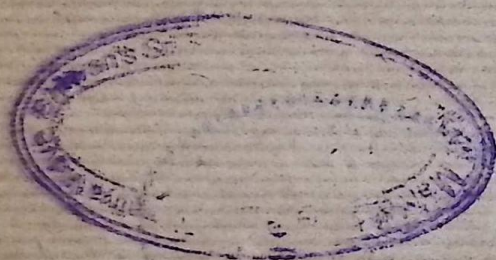

592.

द्वितीयः स्तवकः ।

४६७

एतदपि नित्यं काम्यं च संयोगपृथक्त्वन्यायात् । प्रयोगसु
नृसिंहपुराणोक्तः । मध्याह्ने तिलामलकैः स्नात्वा

नृसिंह देवदेवेश तवजन्मदिने शुभे ।

उपवासं करिष्यामि सर्वभोगविवर्जितः ॥

इति मन्त्रेण सङ्कल्पं कृत्वा आचार्य्यं हत्वा सायंकाले श्रीलक्ष्मी
सहित नृसिंहस्य यथाशक्ति स्वर्णनिर्मितां प्रतिमां कलशोपरि
प्रतिष्ठाप्य षोडशोपचारैः सम्पूज्य रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातः-
स्नानादि विधाय पुनर्देवं सम्पूज्य—

नृसिंहाच्युत देवेश लक्ष्मीकान्त जगत्पते ।

अनेनार्चाप्रदानेन सफलाः स्यु र्मनोरथाः ॥

इति मन्त्रेण आचार्याय प्रतिमां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा
स्वयं पारणं कुर्यादिति संक्षेपः ।

वैशाखपौर्णमास्यां विशेषमाह अपराकं जावालिः—

श्रुतान् सुदकुम्भं च वैशाख्यां च विशेषतः ।

निर्दिश्य धर्मराजाय गोदानं फलं माप्नुयात् ॥

सुवर्णतिलयुक्तैः सु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।

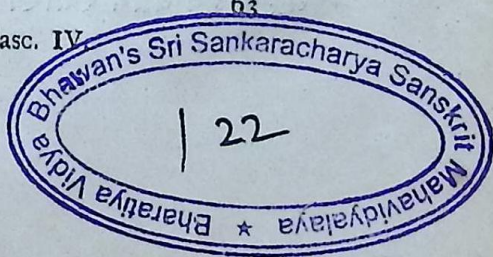
तर्पयेदुदपात्रैः सु ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

इति ।

मन्त्रसु एष धर्मघटोदत्त इति अक्षय्यद्वितीयाप्रकरणे अभिहितः ।

विष्णुरपि—

तिलान् कृष्णाजिने कृष्णान् हिरण्यं मधुसर्पिषी ।

४६८

विधानपारिजाते ।

ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥

इति ।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते
वैशाखविधानानि समाप्तानि ॥

अथ ज्यैष्ठमासविधानानि ।

तत्र गारुडे हरेर्जलक्रीडा उक्ता—

घनागमे प्रकुर्वन्ति जलस्थं वै जनार्दनम् ।

ये जना नृपशार्दूल न ते यान्ति पुनर्भवम् ॥

स्वर्णपात्रे ऽथवा रीप्ये ताम्ने वा मृन्मयेऽपि वा ।

तोयस्थं योऽर्चयेद्विष्णुं शालग्रामशिलोद्भवम् ॥

प्रतिमां वा महाभाग तस्य पुण्यं मनन्तकम् ॥

इति ।

तत्र शुक्लतृतीयायां रम्भाव्रतमुक्तं माधवीये भविष्ये—

भद्रे कुरुष्व यत्नेन रम्भाख्यं व्रतमुत्तमम् ।

द्वितीयः सूत्रकः ।

४६८

ज्यैष्ठ शुक्लद्वितीयायां स्नातानियमतत्परा ॥

इत्यादि ।

साच पूर्वविद्धा कार्या इत्युक्तं प्राक् ।

ज्यैष्ठ शुक्लदशमी दशहरा ।

तदुक्तं हेमाद्रौ ब्राह्मे—

ज्यैष्ठेमासि सितेपक्षे दशमी हस्तसंयुता ।

हरते दशपापानि तस्माद्दशहरा स्मृता ॥

इति ।

वाराहेऽपि—

दशम्यां शुक्लपक्षे तु ज्यैष्ठेमासि कुजेऽहनि ।

अवतीर्णा यतः स्वर्गा वस्तुर्धेव सरिहरा ।

हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता ॥

इति ।

अन्यान्योविशेषः काशीखण्डे उक्तः । विस्तरभीत्या नात्र-
लिखितः । यदि ज्यैष्ठोमलमासो भवति तदा तत्रैव दशहरा
कार्या न तु शुद्धे ।

दशहरासु नोत्कर्षस्तुर्ध्वपि युगादिषु ।

इति हेमाद्रौ ऋथशृङ्गोक्तेः । गङ्गाया असम्भवे तीर्थान्तरे-
ऽपि इदं कार्यम् ।

यां काञ्चित् सरितं प्राप्य स्नात्वा दद्यात्तिलोदकम् ।

मुच्यते दशभिः पापैः स महापातकोपमैः ॥

इति स्कान्दोक्तेः ।

५००

विधानपारिजाते ।

अस्यां तिथौ सेतुवन्धरामेश्वर नमस्कृतादि विशेषपूजा कार्या
इत्युक्तं स्नान्दे सेतु माहात्म्ये ।

ज्येष्ठेमासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः ।

गरानन्दे व्यतीपाते कन्याचन्द्रे वृषे रवौ ॥

दशयोगे सेतुमध्ये लिङ्गरूपधरं हरम् ।

रामो वै स्थापयामास शिवलिङ्गं मनुत्तमम् ॥

तस्मिन् दिने तमीशानं नला स्यान् मोक्षभाजनम् ।

इति ।

ज्येष्ठ शुक्लेकादशी निर्जला । तत्र निर्जल मुपोष्य उदकुम्भं
विश्राम्य दत्त्वा मुच्यते इति निर्णयामृते उक्तम् । ज्येष्ठ पौर्णमास्यां
सावित्रीव्रतमुक्तं भविष्ये—

ज्येष्ठेमासि सितेपक्षे पौर्णमास्यां तयाव्रतम् ।

चौर्णं पुरा महाभक्त्या कथितं ते मया नृप ।

इत्यादि ।

इदं ज्येष्ठामावस्थायामप्युक्तं निर्णयामृते भविष्ये—

अमायां ज्येष्ठ मासस्य वटमूले महासती ।

त्रिरात्रोपोषिता नारी विधिनाऽनेन पूजयेत् ॥

इदं व्रतं दाक्षिणात्याः पूर्णिमायां पाश्चात्या अमाया माचरन्ति ।

अत्रापि पूर्णिमामावासे पूर्वविद्धे ग्राह्ये ।

वृहत्तपा तथा रश्मा सावित्री वटपैतकी ।

कृष्णाष्टमीचभूता च कर्त्तव्या सन्मुखीतिथिः ॥

इति स्नान्दोक्तेः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५०१

भृतविद्यासिनीवाली न तु तत्र व्रतं चरेत् ।

वर्जयित्वा तु सावित्रीव्रतं भोः शिखिवाहन ॥

इति वचनाच्च । यदा तु परदिने अष्टादशघटिकाव्यापिनी
तदा परैव ग्राह्या ।

पूर्वविधैव सावित्रीव्रते पञ्चदशी तिथिः ।

नाद्योऽष्टादश भूतस्य परतस्तेत् परेऽहनि ॥

इति साधवाचार्योक्तेः ।

अथ विशेष आदित्यपुराणे उक्तः—

ज्येष्ठेमासि तिलान् दद्यात् पौर्णमास्यां विशेषतः ।

अश्वमेधस्य यत् पुण्यं तत् प्राप्नोति न संशयः ॥

इति ।

इयमन्वादिरपि । सा च पौर्वाह्निकी ग्राह्या इत्युक्तं प्राक् ।

इति विधानपारिजाते ज्येष्ठमासविधानानि ।

अथ आषाढमासविधानानि ।

आषाढ शुक्लदशमी पौर्णमासी च मन्वादिः । सा च पूर्वाह्न-
व्यापिनी ग्राह्या इत्युक्तं । आषाढ शुक्लैकादश्यां (वातपू) शङ्ख चक्रादि-
धारण मुक्तं रामार्चनचन्द्रिकायां नृसिंहपरिचर्यायां च भविष्ये—

५०२

विधानपारिजाते ।

शयन्यां चैव बोधिन्यां चक्रतीर्थे तथैव च ।

शङ्खचक्रविधानेन वङ्गि पूतो भवेन्नरः ॥

ऋग्वेदे मत्तमाष्टके तृतीयाध्यायेऽपि—

पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि विश्वतः ।

अतस्त तनु र्न तदामो अश्रुते श्रुतास इहहन्त स्तत् समाशत ॥

म ८. सू ८३. ऋक् १ ।

तथा —

तपोष्पवित्रं विततं दिवस्पदे शोचन्तो अस्य तन्तवो व्यस्थिरन् ।

अवन्यस्य पवीतार माशवो दिवस्पृष्ट मधि तिष्ठन्ति चेतसा ॥

म ८. सू ८३. ऋक् २ ।

तथा तत्रैवाष्टके चतुर्थाध्याये—

चमूषच्छेनः शकुनो विभ्रत्वा गोविन्दुर्द्रुष आयुधानि विभ्रत् ।

अपा मूर्ध्नि सचमानः समुद्रं तुरीयं धाम महिषो विवक्ति ॥

म ८. सू ८३. ऋक् १८ ।

तथा परोमात्रयेति सूक्तपरिशिष्टेऽपि—

चक्रं विभर्त्तिवपुषाभितप्तं वलं देवाना ममृतस्य विष्णोः ।

स याति नाकं दुरिता विधूय विशन्ति यद् यतयो वीतरागाः ॥

देवासो य (त्र) त्पवितेनवाहुना सुदर्शनप्रयताः स्वर्ग मायन् ।

ये लाञ्छिता मानवा लोकसृष्टिं वितन्वन्ति ब्राह्मणास्तदहन्ति ।

इति ।

यजुर्वेदेऽपि—

येन देवाः पवित्रेण आत्मानं पुनते सदा ।

तृतीयः स्तवकः ।

५०३

तेन पवित्रेण सहस्रधारेण पावमान्यः पुनन्तु मा ॥

इति ।

तैत्तिरीयारण्यके—

चरण पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति दुष्कृतानि ।

तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अतिपाप्मानमरातिं तरेत् ॥

इति ।

काण्वशाखायामपि—

पवित्रेण पुनोहि मा शुक्लेण देवदीद्यत ।

अग्ने कृत्वा क्रतू रनुयत्ते पवित्रं मर्चिष्यग्ने विततमन्तरा ॥

ब्रह्म तेन पुनातु मा ॥

इति ।

शतपथेऽपि—

सहोवाच याज्ञवल्क्य स्तस्मात् पुमानात्महिताय हरिं भजेत् ।

सुश्लोकमौले वंशाण्यग्निना सन्धत्ते ।

इति ।

सामवेदेऽपि—

प्रते विष्णो अज चक्रे * ।

पाप्मेऽपि—

अग्निहोत्रं यथा नित्यं वेदस्याध्ययनं यथा ।

ब्राह्मणस्य तथैवेदं तप्तचक्रादिधारणम् ॥

इति ।

विष्णुभक्तिचन्द्रोदयेऽपि ब्राह्मे नारदः—

विष्णुनामाङ्गितां मुद्रा मष्टाक्षर समन्विताम् ।

शङ्खचक्रायुधैर्युक्तां स्वर्णरौप्यमयीं तथा ॥

धत्ते भागवतो यस्तु कलिकाले विशेषतः ।

प्रज्ञादस्य समो ज्ञेयो ह्यन्यथा कलि वल्लभः ॥

शङ्खचक्राङ्गितो भक्त्या श्राद्धं यः कुरुते द्विजः ।

विधिहीनं तु सम्पूर्णं पितृणां तु गया समम् ॥

यथाग्निर्दहते कर्त्तुं वायुना प्रेरितोभृशम् ।

तथा दहन्ति पापानि दृष्ट्वा कृष्णायुधानि वै ॥

शङ्काङ्गिततनुर्विप्रो भुङ्क्ते यस्य तु वेश्मनि ।

तदन्नं स्वय मश्नाति पितृभिः सह केशवः ॥

कृष्णायुधाङ्गितं दृष्ट्वा सम्मानं न करोति यः ।

हादशाब्दार्जितं पुण्यं वाष्कलेयापगच्छति ॥

कृष्णायुधाङ्गितोयस्तु श्मशाने म्रियते यदि ।

प्रयागे या गति स्तस्य सागतिर्नियताध्रुवम् ॥

कृष्णायुधैः कलौ नित्यं मण्डितोयस्य विश्वः ।

तत्राश्रयं प्रकुर्वन्ति विवुधा वासवादयः ॥

यः करोति हरेः पूजां कृष्णशस्त्राङ्गितो नरः ।

तस्यापराधसाहस्रं नित्यं हरति केशवः ॥

कृत्वा काष्ठमयं विम्बं कृष्णशस्त्रैस्तु चिह्नितम् ।

तेनाङ्गयति चात्मानं तत् समो नास्ति वैष्णवः ॥

पाषण्डपतितैर्ब्राह्मैर्नास्तिकालाप तत्परेः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५०५

न लिप्यते कलिकृतैः कृष्णशस्त्राङ्कितोनरः ॥

इत्यादि ।

धारकामाहात्म्ये ऽपिवायव्ये—

अग्निनैवतु सन्तप्तं चक्रमादाय वैष्णवः ।

धारयेत् सर्ववर्णानां हरिसालोक्यसिद्धये ॥

कृत्वा धातुमयीं मुद्रां तापयित्वा स्वकां तनुम् ।

चिह्नयेद् वैष्णवो यस्तु स याति परमां गतिम् ॥

नवप्रश्न पञ्चरात्रे शुक्रमाहेश्वरसंवादेऽपि—

सौवर्णं राजतं कांस्यं ताम्रं काष्ठमयं तु वा ।

चक्रं कृत्वा तु मेधावी धारयीत विचक्षणः ॥

नारदीय पञ्चरात्रेऽपि—

द्वादशारं तु षट्कोणं वलपत्र (संयुतम्) समन्वितम् ।

हरेः सुदर्शनं तप्तं धारयीत विचक्षणः ॥

पाद्मेऽपि—

उपवीतादिवद्धार्याः शङ्खचक्रगदादयः ।

ब्राह्मणस्य विशेषेण वैष्णवस्य विशेषतः ॥

उपवीतं शिखाधन्यं चक्रलाञ्छनं मेवच ।

चक्रलाञ्छनं हीनस्य विप्रस्य विफलाक्रिया ॥

चक्राङ्किताय दातव्यं हव्यं कव्यं द्विजोत्तमैः ।

तस्माच्चक्राङ्कितस्तिष्ठेत् पवितं तरति श्रुतेः ॥

धाराहेच—

शङ्खचक्राङ्कनं कुर्यादात्मनो बाहुमूलयोः ।

५०६

विधानपारिजाते ।

कलत्रापत्य भृत्येषु पश्वादिषु विशेषतः ॥
 दक्षिणे तु भुजे विप्रो विभृत्याहै सुदर्शनम् ।
 सव्ये तु शङ्खं विभृत्यादिति ब्रह्मविदोविदुः ॥
 चक्रादि धारणं पुंसां हरिसम्बन्धवेदनम् ।
 पातिव्रत्यनिमित्तं हि यथा बलयभूषणम् ॥
 तमं वै विधिवत् कृत्वा पञ्चायुधविधानतः ।
 तत्तन्मन्त्रेण मन्त्रज्ञः प्रतिष्ठाप्य पृथक् पृथक् ॥

गौतमीतन्त्रेऽपि—

ललाटे च गदाधार्या मूर्द्ध्नि चापं शरं तथा ।
 नन्दकं चैव हृन्मध्ये शङ्खचक्रं भुजद्वये ॥

इति ।

निन्दने निषेधश्च ब्राह्मे—

तमचक्राङ्कितं दृष्ट्वा ये निन्दन्ति नराधमाः ।
 अवलोक्य मुखं तेषामादित्य मवलोकयेत् ॥
 इत्यादि ।

काशीखण्डेऽपि—

अन्येऽपि ये ऽहरिहराङ्गधरा धरायां
 ते दूरतः पुनरहो परिवर्जनीयाः ।

इत्यादि ।

तत्रैव ध्रुवाख्याने—

शङ्खचक्राङ्किततनुः शिरसा मञ्जरीधरः ।
 गोपीचन्दनलिताङ्गो दृष्टश्चेत्तदघं कुतः ॥ इति ।

तृतीयः स्तवकः ।

५०७

भारतेऽपि—

नान्यदेवं नमस्कुर्यान्नान्यदेवं निरीक्षयेत् ।
चक्राङ्कितः सदातिष्ठेन्नङ्गत्तः पाण्डुनन्दन ॥
भीष्मपर्वण्यपि देवान्प्रति ब्रह्मवचनम् ।
स एष शाश्वतोदिव्यः सर्वभूतमयोहरिः ॥
वासुदेव इति प्रोक्तो यं मां पृच्छसि भारत ।
ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्च कृतलक्षणैः ।
सेव्यते ऽभ्यर्च्यते चैव नित्यभक्तैः स्वकर्मभिः ॥

इति ।

कृतलक्षणैः कृतहरिचिह्नैरित्यर्थः । देवो भूत्वा देवान्
यजेतेति श्रुतेः ।

हरिवंशेऽपि—

चक्राङ्किताः प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ।
नामुद्रिताः प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ॥

इति ।

एवं श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासागमादिसिद्धत्वाच्चक्राद्यङ्कनं कर्त्त-
व्यमिति । ननु पवित्रं ते इत्यादि श्रुति स्तसमुद्राधारणे
प्रमाणत्वेनोदाहृता । तन्नोपपद्यते । वेदभाष्यकलामाधवाचार्येण
अन्यथा व्याख्यातत्वात् । तथाच तद्भाष्यम् । पवित्रं ते इति
पञ्चर्चं सूक्तं । आङ्गिरसस्य पवित्रस्य आर्घं जागतं पवमानसोम-
देवताकं । तथाचानुक्रान्तं । पवित्रं ते इत्यभिष्टवे आद्ये ऋचौ
वक्तव्ये । सूत्रितं च । पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते इति हे ।

वियत् पवित्रं धिषणा अतन्वत इति च । तत्र प्रथमा । पवित्रं ते इति । हे ब्रह्मण्यस्यते मन्त्रस्य स्वामिन् सोम ते पवित्रं शोधकं अङ्गं विततं सर्वत्र विस्तृतम् । स प्रभुः प्रभविता त्वं गात्राणि पा(गा)तु रङ्गानि पथ्येषि परितोगच्छसि विश्वतः सर्वतः तव तत् पवित्रं । अतस्तनूः पयोव्रतादिना असन्तप्तगात्रः अतएव आमः अपरिपक्वः नाश्रुते नय्याप्नोति । श्रुतास इत् श्रुताएव परिपक्वा एव वहन्तो यागं निर्वहन्तः तत् पवित्रं समाशत व्याप्नुवन्ति ।

तपोः शत्रूनां तापकस्य सोमस्य पवित्रं शोधकमङ्गं तेजो वा दिवस्यदे द्युलोकस्य उच्छ्रिते स्थाने विततं विस्तृतं । तृतीयस्यामितोदिवि सोम आसीदितिहि ब्राह्मणम् । अस्य तन्त्वः अंशवः शोचन्तोदीप्यमानाः व्यस्थिरन् विविधं तिष्ठन्ति । पृथिव्यां हविर्धाने वा । अस्य सोमस्य आशवः शोघ्नगामिनो रसा अवन्ति रक्षन्ति ।

कं पवीतारं पावयितारं यजमानं । होमद्वारा

पश्चात् हुताः । दिवोद्युलोकस्य पृष्ठं पृष्ठसदृशं मुन्नतदेशं चेतसा बुद्ध्या देवगमनेच्छावत्या अधितिष्ठन्ति आश्रयन्ते इति ।

तथा चमूषच्छेयन इति एकोनविंशी सोमावापे विनियुक्ता । चमूषदिति चमन्ति भक्षयन्ति अत्र इति चम्बश्चमसा स्तेषु सीदतीति चमूषत् । यद्वा । चम्बौ अधिश्रयणफलके । तयोर्वर्त्तमानः । तथा श्येनः शंसनीयः शकुनः शक्तः सामर्थ्यकारी विभृत्वा हरतेरातोमनिन्नित्यादिना कनिप् । पात्रेषु विहरणशीलः । ह्यग्रहोर्भं इतिभत्वं । गोविन्दुः यजमानानां गवांलभकः । विन्दुरिच्छुरित्यनेन उपत्ययान्तत्वेन निपातः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५०६

द्रप्सो द्रवणशीलः । आयुधानि स्फुर कपालादीनि विभ्रत् धारयन्
अपामूर्ध्नि प्रेरकं ससुद्रं अन्तरिक्षनाम एतत् । अन्तरिक्षलोकं सच-
मानः सेवमानः महिषो महान् य एवंविधः सोमः स तुरीयं
चतुर्थं धाम चान्द्रमसस्थानं विवक्ति सेवते । सूर्यलोकस्योपरि
चन्द्रलोको विद्यते । यमः पृथिव्या अधिपतिः स भावतु इत्या-
दिभिः चन्द्रमानक्षत्राणामधिपतिः स भावतु इत्यन्ते मन्त्रे ज्ञायत
इति ।

तथा—

चरणं पवित्रमिति । विष्णोर्ब्राह्मणस्य वा स्तुतिरियम् ।

पवित्रेणेति यत्ते पवित्रमिति च सौत्रामणीयागे विनि-
युक्ताक्ते । स होवाच इत्यादयस्तु पठ्यमानतया नोपलभ्यन्ते ।
अतो नोक्तार्थे प्रमाणं । पृथ्वीचन्द्रोदयनिवन्धे तस्माद्गधारण निषेधाच्च ।

तथा—

यस्तु सन्तप्त शङ्खारिलिङ्गचिह्नतनुर्नरः ।

स सर्वयातनाभोगौ चण्डालोजन्मकोटिषु ॥

द्विजं तु तप्त शङ्खारिचक्राङ्कित तनुं नरः ।

पम्भाथ रौरवं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥

इति बृहन्नारदीयोक्तैः ।

शङ्खचक्राद्यङ्गनं च नृत्यगीतादिकं वृथा ।

एकजातेरयं धर्म्मो न जातु स्याद्विजन्मनः ॥

शङ्खचक्रगदां यस्तु कुर्यात्तप्तायसेन वा ।

५१०

विधानपारिजाते ।

स शूद्रवद्वहिष्कार्यः सर्वस्माद्विजकर्मणः ॥

यथा श्मशानगं काष्ठं मनहं सर्वकर्मसु ।

तथा चक्राङ्कितो विप्रः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥

इति विष्णुश्रवलायनादि वचनात् ।

स्वशरीरेऽन्य(दे) देहे वा भवेदत्रिकिणी द्विजः ।

इति मनुस्मृतेः ।

नाङ्गनात् प्रदहेच्चहं दहेच्चेत् कामकारतः ।

नाधिकुर्वीत दग्धाङ्गः श्रौतस्मार्त्तेषु कर्मसु ॥

इति वीधायनवचनात् ।

शैवान् पाशुपतान् जैनान् लोकायतिकनास्तिकान् ।

तप्तचक्रधरान् दृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ॥

इति स्मृतिसंग्रहवचनाच्च । तस्माद्विधानाभावान् निषिद्धत्वाच्च तप्ताङ्गनं न धार्यम् । यदि तु पुराणं वचनानि आकरस्यतया उपलभ्यन्ते । तदापि शूद्रमात्रं विषयं मेतत् ।

एकजातेरयं धर्मी न जातु स्याद्विजन्मनः ।

इति विष्णुस्मृत्या तथा व्यवस्थापनात् ।

तस्माच्चैतत् शूद्रविषयं मेवं प्राप्तेऽभिधीयते ।

वैदिके धार्यमाणत्वात्तत्परिग्रहदार्ढ्यतः ।

प्रत्यक्षश्रुतिमूलत्वात्तप्ताङ्गाः सप्रमाणकाः ॥

लिङ्गादत्रविधिः कल्पगोह्यश्चदाम् श्रुतीयथा ।

निषेधवचनं त्वत्तं मृत्तिकायसचक्रगम् ।

अदीक्षाविषयं यद्वेत्येव सत्तद्व्यवस्थितिः ॥

तृतीयः स्तवकः ।

५११

तथाहि—

वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम् ।

आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥

इति मनुस्मृत्या धर्मज्ञसमयः प्रमाणम् । वेदाद्येत्यादि
श्रुत्या च सदाचारस्य प्रामाण्यकथनात् । वेदविद्भिर्वहुभिस्तस्य
धार्थ्यमाणत्वात् । न च तेषां भ्रान्त्या तद्धारणमिति वाच्यम् ।
माध्य रामानुजीयविष्णुस्वामि सम्प्रदायिनामनेकेषां भ्रान्ति-
कल्पनस्य अन्याय्यत्वात् । काचित्कस्य होलाकाद्याचारस्य यदा
सदाचारत्वं तदा किमुतास्य सर्वदेशानुगतस्य सदाचारत्वं वक्तव्य-
मिति । किञ्च यद्येते अशिष्टत्वेनाभिमतस्तदा एभिर्वैदिकानां
विवाहभोजनाद्यविगीतव्यवहारो मिथो न स्यात् ।

ननु—

यस्मिन् देशे य आचारः पारम्पर्यक्रमगतः ।

श्रुतिस्मृत्यविरुद्धश्च सदाचारः स उच्यते ॥

इति स्मृत्या सदाचारस्य निर्वचनात् प्रकृतस्य तत्तादृशस्य उदा-
हृतस्मृतिविरुद्धत्वात् कथं सदाचारत्वमिति चेत् । इत्य-
मवेहि । यत्रविधिं विना निषेधमात्रं तस्यैव असदाचारत्वं कल-
(नि) स्रभक्षणादिवत् । यत्र तु द्वयमपि अस्ति । तत्र विकल्पो
ग्रहणाग्रहणादिवत् । फलातिशयतदभावकामस्येव ।

यद्वा—

श्रुतिद्वैधं तु यत्र स्यात्तत्र धर्मावुभौ स्मृतौ ।

स्मृतिद्वैधे तु विषयः कल्पनीयः पृथक् पृथक् ॥

५१२

विधानपारिजाते ।

इति वचना त्रिषेधस्य सृदायसादि निर्मित तमाङ्ग विषयत्व
मिति साधुः पन्थाः ।

चक्रविम्बं सृदा कृत्वा तथा तमायसेन वा ।

तदङ्गधारणान् मर्त्योन्नरकं प्रतिपद्यते ॥

सौवर्णं राजतं ताम्रं चक्रं कांस्यमयं तथा ।

द्विजातिधारयेन्नित्यं सर्वकर्मसु पाव (वाच)नम् ।

इति नारदीय पञ्चरात्रोक्तेः ।

तथा—

चक्रादिकं सदाधार्यं दीक्षितैर्वैष्णवागमे ।

विष्णुभक्तैर्विशेषेण द्विजैर्वेदार्थं तत्परैः ॥

अदीक्षितो धारयेद् यः पतत्येव न संशयः ।

इति त्रैलोक्य मोहन पञ्चरात्रोक्तेः ।

न चात्र तमायसेनेति पूर्वोक्त श्लोके तप्तपदवैयर्थ्यं । आयसेन
इत्येतावतैव अर्थसिद्धेरिति वाच्यम् । तप्तपदस्य शुद्धपर्यायत्वेन
शुद्धलोहनिर्मितमपि चक्रं न धार्यम् इत्येतदर्थपरत्वात् । तमायसं
शुद्धलोहमिति विश्वकोषोक्तेः ।

यदुक्तम्—

शङ्खचक्राद्यङ्गनं च नृत्यगीतादिकं वृथा ।

एकजाते रयं धर्म्मो न जालु स्याद्विजन्मनः ॥

इति ।

चक्रादिधारणं वर्जनीयं (द्विजैः) नृत्यं वृथा हरिभक्ति रहितं
जनतोषकमिति स्कान्दे मार्गशीर्षमास माहात्म्य प्रकरणोक्तेः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५१३

चक्रादिकं सदाधार्यं दीक्षितैर्वैष्णवागमे ।

विष्णुभक्तैर्विशेषेण द्विजैर्वेदार्थं तत् परैः ॥

इति पूर्वोक्तविशेषोक्तेष्व ।

नचैषां वचनानां निवन्धादावनुपलम्भादव्यवस्थापकत्वमिति वाच्यम् । पुरुषदोषोऽयं न प्रमाणं दोषाः । अन्यथा भारतादि समस्त पुराणस्य निवन्धादावनुदाहृतत्वात्तस्यापि अप्रामाण्यं प्रसज्येत इत्यलं प्रपञ्चेन ।

यद्वा । एकजातेः एकस्मादेव पितुर्जातिर्जन्म यस्य स एकजातिः विशुद्ध मातापितृक स्तस्यैवायं धर्मो न द्विजन्मनो द्वाभ्यां पितृभ्यां जन्म यस्य स द्विजन्मा कुण्डगोलकादि स्तस्य नायं धर्म इति वाक्यार्थः । जाति शब्दस्य जन्मार्थत्वञ्च “तत् सिद्धिजाति सारूप्य” मिति मीमांसा सूत्रव्याख्याने अग्निर्वै ब्राह्मण इत्युदाहरणं वाक्यादौ दृष्टम् ।

विष्णुदीक्षाधिकारसु शुद्धस्यैव नान्यथा । यज्ञे यथा षण्ड-
मूकपतितादिविवर्जनादिति कूर्म पुराणोक्तेः । प्रमाणं तु पवित्रं ते इति श्रुतिरुक्तैव । यदुक्तं तेषां कर्मान्तरे विनियुक्तत्वेन भाष्यादौ तत् परत्वानुपलम्भिरिति । तदपि न साम्प्रतम् ।

उ श्वा दिवि दक्षिणावन्तो अस्य (स्यु) र्यं अश्वदाः सह । ते सूर्येण इत्यादि मन्त्रस्य अन्यत्र विनियुक्तस्यापि लिङ्गादश्वदानादि विधायकत्वं यथा मीमांसकै रङ्गीकृतं तथाऽत्रापीति न कोऽपि दोषः ।

तदुक्तं राणके । ये अश्वदाः सह ते सूर्येण इत्यादि मन्त्र-
लिङ्गाक्षिप्ताश्वदान फलविधे रङ्गीकारादिति ।

यथा । धन्व न्विव प्रपा मित्यादि मन्त्राणां तत्तत् कर्मणि
विनियुक्तानां मपि प्रपाप्रवर्तनादि विध्याक्षेपकत्वं स्मृत्यधिकरणे
अङ्गीकृतम् ।

यथा वा—

आयाहीन्द्र पथिभिरोलितेभि र्यज्ञमिमं नो भागधेयं जुषस्व ।
तृतां जहुर्मातुलस्येव योषा भागस्ते पैतृष्वसेयी वषाम् * इत्या-
दीनां ब्राह्मणेन तत्तत् कर्मणि विनियुक्तानामपि मातुल-
कन्याविवाहविध्याक्षेपकत्वं मङ्गीकृतं साधवाचार्येण पाराशर
स्मृतिटीकायाम् ।

यथा वा । देवांश्च याभि र्यजते ददाति च इति मन्त्रस्य याज्या-
त्वेन विनियुक्तस्यापि याभिरिति यागकरणत्वेनाभिधानाद्दानेच
सामर्थ्येन कर्मकारकतया अन्वयाद् गोद्रव्यक यागदानविधाय-
यत्वं सविरुद्धमिति न्यायसुधायासुपपादितम् ।

यथा वा—

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्विशीर्षे सप्त हस्तानो अस्य ।
चत्वारि वाक् परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा येमनोषिणः ।
उतत्त्वः पश्यन्नददर्शं वाचं उतत्वः शृण्वन् न शृणोत्येनाम् । इत्यादि

* यथा मातुलस्य योषा दुहिता भागिनेयस्य भागः भजनीया भागिनेयेन
परिणेतुं योग्या । यथा च पैतृष्वसेयो पौत्रस्य भागः । तथाच ते
वषांस्यो भाग इत्यर्थः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५१५

मन्त्राणां मन्य कर्मसु विनियुक्तानामपि व्याकरणाध्ययन विधि-
कल्पकत्वं भगवता पतञ्जलिना महाभाष्ये अभ्युपगतम् ।

यथा वा—

विधिशक्तिर्न मन्त्रस्य नियोगेन अपनीयते । स्वतोविधास्यति
ह्येष नियोगात् स्मारयिष्यति । इति तन्त्रवार्त्तिके भट्टाचार्येणापि
विधायकत्वं मङ्गीकृतम् । तथा अत्रापि पवित्रं ते इत्यादि श्रुतीनां
विशिष्टफल प्रापकस्य तप्ताङ्ग धारणस्य विकल्पकत्वे न किञ्चित्
क्षुद्रोपद्रवशङ्का इत्युपरस्यते ।

अथवायं मन्त्रार्थः । तत्र

सर्वेवेदा यत् पदसामनन्ति तपांसि सर्वाणि च यददन्ति ।

इति कठश्रुत्या ।

वेदैश्च सर्वैरह मेववेद्यः—

इत्यादि श्रुत्याच “तत्तु समन्वयात्” इति ब्रह्मसूत्रेण च
सर्वेषां शब्दानां परब्रह्मभूते विष्णौ समन्वयकथनात् श्रुत्यादे-
स्तत्तत् परत्वं अभ्यर्हितम् । तदयं पवित्रं ते इति मन्त्रार्थः ।
हे ब्रह्मण्यस्यते वेदस्य चतुर्मुखस्य वा स्वामिन् विष्णो ते तव पवित्रं
प्रवित्रयति भूतानीति पवित्रं वज्रवत् त्रायते रक्षति सुजनमिति
वा पवित्रं यच्चक्रं विततं तेजोभिर्व्याप्तं विस्तृतं वा वर्त्तते । तेन
चक्रेण प्रभुः सर्वोत्तमस्त्वं गात्राणि अस्माकं शरीराणि पर्येषि
पवित्रयसि । किं पञ्चगव्यादि प्राशनवत् कतिपयाङ्गानि पवित्री-
करोषि नेत्याह विश्वत इति । विश्वतः सर्वतः सर्वाण्यङ्गानि
पवित्रयसीत्यर्थः । परिपूर्वं इण गतावितिधातुः पावनार्थं वर्त्तते ।

५१६

विधानपारिजाते ।

पवित्र शब्दस्य विष्णुचक्रवाचकत्वं तु काण्वशाखायां शतपथे सीता-
मणी प्रकरणे दृष्टम् ।

यत्ते पवित्र मिति । तद्यथा विष्णोश्चक्रं तथा पवित्रमसीत्येवैतदाह ।

अभिधानेच—

पवित्रं चरणं नेमि रथाङ्गं च सुदर्शनम् ।

सहस्रारं प्राक्ततप्तं लोकद्वारं महीजसम् ।

नामानि विष्णुचक्रस्य पर्यायेण निबोध मे ॥

इति ।

तथा—

पवित्रं चरणं चक्रं लोकद्वारं सुदर्शनम् ।

पर्यायवाचकाच्चेति चक्रस्य परमात्मनः ॥

इति ।

तथा—

सुदर्शनेच दर्भेच पवित्रं शण सूत्रके ।

इति विश्वकोशेऽपि दृष्टम् ।

एवं पूर्वार्द्धेन चक्रसुतिमुक्त्वा उत्तरार्द्धेन चक्रधारण रहितानां
निन्दापूर्वकं तद्वारिणां श्रीविष्णुप्राप्तिरुच्यते ।

अतस्तनुरिति । अतस्मा श्रीविष्णुचक्रेण असंस्कृता तनुर्यस्य स
युमान् आमः शाखोक्तचक्रसंस्काराभावादपरिपक्वः सन् तत् प्रसिद्धं
विष्णुवाक्यं ब्रह्म न अश्नुते न प्राप्नोति । अथ ये वहन्तः विष्णुचक्रं
भक्त्या धारयन्तः शाखोक्तविधिना ते श्रुतासइत् । आपाके इति
धातोर्निष्ठान्तस्य रूप मेतत् । तथाच शाखोक्त संस्कारेण परिपक्वाः

तृतीयः स्तवकः ।

५१७

निर्मलान्तःकरणाः सन्त एव तत् विष्णुस्थं परंब्रह्म समाश्रित प्राप्नु-
वन्ति । तच्छब्दस्य भगवदाचकत्वं “तदिति वा एतस्य महतो
भूतस्य नाम भवतीति । तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति ।

ॐ तत् सद्दिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।

इत्यादि श्रुतिसिद्धम् ।

महाभूतं तु भगवानेव । एकोविष्णुर्महद्भूतमितिहान—

धर्मोक्तेः । तपोः । यथार्थं ज्ञानवतः । तप आलोचने इति
धातोरुप्रत्ययान्तस्य रूपम् । यहा । तपोः शतसन्तापकस्य विष्णोः ।
तप सन्तापे इति धातोरूपं । यत् पवित्रं चक्रं दिवस्यदे क्रीडादि
गुणविशिष्टे वैकुण्ठादिस्थाने विततं व्याप्तं वर्त्तते । अस्य चक्रस्य
तन्त(यः)वः रश्मयः शोचन्तो दीप्यमाना व्यस्थिरन् । भक्तेषु विविध-
फल दाहत्वेन तिष्ठन्तीत्यर्थः । तथा अस्य पवित्रस्य आश्रवः
शीघ्रगामिनः व्यापिनो वा । अशूङ् व्याप्तावितिधातोरुप्रत्यया-
न्तस्य रूपमेतत् । तन्तवो रश्मयः पवीतारं तापादि संस्कारेण
आत्मानं पवित्रीकुर्व्वाणं सज्जनं वा अवन्ति रक्षन्ति । पवीतार-
मिति पूज् पवने इति धातोस्तृण प्रत्ययान्तस्य रूपं । न केवल
भवन्ति किन्तु चेत (सा) सि सम्यग् ज्ञानदानेन दिव सृष्टं वैकु-
ण्ठादिस्थानं अधितिष्ठन्ति । पवीतारं वैकुण्ठादावधिष्ठापयन्ती-
त्यर्थः । अधिशूङ् स्थासां कर्म इति सूत्रेण अत्र द्वितीया
विभक्तिं ज्ञेया ।

चमूषदिति । चम्बां संसार सेनायां दुर्गमत्वेन सीदतीति
चमूषत् । तथापि श्येनः शंसनीयः उत्तमो जीववर्गः गोविन्दः

५१८

विधानपारिजाते ।

गोविन्दस्य । ऋकारान्तत्वं छान्दसं । आयुधानि शङ्खचक्रादीनि
विभृत्वा विभ्राणः द्रुमः द्रवणशीलः ज्ञानेनार्द्र इत्यर्थः । अपा-
मूर्ध्नि अपशब्दः कर्मवाची प्रसिद्धः आरब्ध कर्मणामुत्कटभोगं
सचमानः सेवमानोऽपि महिषो महान् अव्यभिचरितभक्त्या महत्त्वं
प्राप्तः सन् समुद्रं क्षीरसागरं लक्षणं तुरीयं धाम चतुर्थं स्थानं
विवक्तिं सेवते । सुक्तो भवतीत्यर्थः । क्षीरसागरस्य चतुर्थस्थानत्वं
मोक्षधर्मादौ स्पष्टम् ।

गत्यां चतुर्थ्यां गच्छन्ति नारायण परायणाः ।

इति श्वेतदीपमाहात्म्ये ।

येन देवा इति । हे पावमान्यः देवताविशेषाः । येन पवित्रेण
चक्रेण देवा ब्रह्मादयः आत्मानं सदा पुनते पवित्रीकुर्वन्ति तेन
पवित्रेण सहस्रसंख्यधारावता मां भवत्यः पुनन्तु इति वाक्यार्थः
पवित्रेणेति । दीप्यत् देदीप्यमान हे देव अग्ने क्रतून् अनु ।
ज्योतिष्टोमादि क्रतुफलं प्राप्स्यर्थं (ये) क्रत्वा क्रतुना संकल्पित-
फलदानां शुक्लेण शुद्धेन पवित्रेण मां पुनीहि ।

यत्त इति । हे अग्ने ते तव अर्चिषि ज्वाला (मन्तरा) मध्ये
विततं यत् पवित्रं वर्त्तते । तेन पवित्रेण ब्रह्म वेदो भगवान् वा
मां पुनातु ।

चरणमिति । पवित्रयतीति पवित्रं विततं विस्तृतं पुराणं
पुरातनं यच्चरणं चक्रं वर्त्तते । येन च सज्जनो दुष्कृतानि तरति
शुद्धेन तेन पवित्रेण अरातिं अनर्थकारित्वेन शत्रुभूतं पाप्मानं
पापरूपं मनादि अज्ञानं अतितरेम अतिक्रान्तावभूविम ।

तृतीयः स्तवकः ।

५१८

चरणं पवित्रमिति । नात्र पुनरुक्तिः । गोवलीवर्द्धन्यायात् ।
सकीचकैर्मरुतपूर्णैरन्ध्रैरिति वत् । एव मन्या अपि श्रुतय उक्तार्थे
प्रमाणत्वेनोद्धाः । अन्यगौरव भयान्नात्र उच्यन्ते । अत्र कश्चिद्
यदाह । भवतु तप्तचक्रादिधारणं श्रुतिस्मृत्यादि प्रमाण सिद्धं ।
तथापि वेदभ्रष्ट विप्राधिकारिकम् ।

तथाच स्कान्दे यज्ञवैभवखण्डे द्वात्रिंशाध्याये गौतमशापं
पुरस्कृत्य उक्तम् ।

पाञ्चरात्रे चक्रपाले तथा कालामुखेऽपि च ।

शाक्ते च दीक्षितायूयं भवेत् ब्राह्मणाधमाः ।

वौधे चार्हन्मते चैव तथा पाशुपतेऽपि च ॥

तथा तत्रैव—

आयुधैः शङ्खचक्राद्यैस्तदीयैरङ्किताजनाः ।

अग्नितप्तैर्महामोहाद् भवेयुः स्वांसयोर्हयोः ॥

इति ।

शाम्भपुराणेऽपि—

पाञ्चरात्रं भागवतं तन्त्रं वैखानसाभिधम् ।

वेदभ्रष्टान् समुद्दिश्य कमलापतिरुक्तवान् ॥

इति ।

सूतसंहितायां च—

अत्यन्तस्खलितानां हि द्विजानां वेदमार्गतः ।

पाञ्चरात्रादयो मार्गाः कालेनैवोपकारकाः ॥

५२०

विधानपारिजाते ।

हेमाद्रौ प्रायश्चित्तकाण्डे पादोऽपि—

शृणु राम महाबाहो लिङ्गचक्रादिधारणम् ।

शूद्रधर्मरतानां हि तेषां नास्ति पुनर्भवः ॥

विप्रस्यैतद्दिगर्ह्यत्वात् प्रायश्चित्तमुदीरितम् ।

इत्यादिवहुवचनदर्शनात् शङ्खचक्रादिधारणं वेदभ्रष्ट द्विज-
विषयमिति यत् केषाञ्चिन्मतम् । तदत्यन्तग्रन्थानवलोकन-
जनिताज्ञानविजृम्भणमात्रम् । एषां वचनानां नारदीयपञ्च-
रात्रव्यतिरिक्तागमविषयत्वात् । तथाहि पादो पातालखण्डे
एकसप्तत्यध्याये गौतमशापप्रस्तावे ।

गौतमेनाभिश्मत्तास्तु द्विजा उद्दिग्न्मानसाः ।

कञ्चित् कालमतिक्रम्य तेषु केचित्तमन्वयुः ॥

भूयसा प्रणिपातेन गौतमं तेऽभ्यपूजयन् ।

शुश्रूषायां स्थिता विप्रामनोवाक् कायकर्मभिः ॥

गौतमं प्रीणयामासुः शापस्यान्तमभीषवः ।

अथ प्रीतमनास्तेषां गौतमो मुनिसत्तमः ॥

उवाच मुनयः किं वो ददामि मुनिपुङ्गवाः ।

मत्तोवरमभीषध्वम् युष्माकं यदभीषितम् ॥

मुनय ऊचुः—

नास्माकमभिवाञ्छास्ति वरेषु मुनिसत्तम ।

शापदग्धाः श्रुतिभ्रष्टास्तस्मात् शापं निवर्त्तय ॥

गौतम उवाच—

अमृतं नोक्तपूर्वं मे यूयं सद्गतिभाविताः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५२१

तन्त्रमार्गं प्रवेशेऽपि वेदमार्गं प्रवर्त्तकाः ॥

भविष्यथ यथापूर्वं मत्तः संश्रुणुत द्विजाः ।

वेदानां सारमुद्धृत्य यत्तन्त्रं हरिरुक्तवान् ॥

श्वेतद्वीपे नारदाय मोक्षकामाय धीमते ।

वेदाविरुद्धं तत्तन्त्रं सर्ववेदार्थं वृंहितम् ॥

तत्तन्त्रदीक्षां प्राप्तानां शङ्खचक्राङ्ग धारिणाम् ।

युष्माकं वेदमार्गोऽपि न नश्यति समाज्ञया ॥

वेदशास्त्रार्थं वेत्तापि यो ह्यनेन न संस्कृतः ।

न स वेदफलं धत्ते यथा गौर्भारवाहकः ॥

सर्ववेद मयं तन्त्रं नारदे पाञ्चरात्रकम् ।

अन्धानि यानि तन्त्राणि हरिणा च हरिण (वा) च ।

कृतानि ऋषिभिश्चापि मोहनानि न संशयः ॥

तत्र ये विहिता धर्म्मा विरुद्धा वेदवादिनाम् ।

अत स्तत्र न निष्ठास्तु युष्माकं मत् प्रसादतः ॥

इति ।

ब्रह्माण्डेऽपि षोडशाध्याये—

नारायणं प्रणीतं यत्तन्त्रं वेदोपवृंहितम् ।

तदेव वैदिकैर्ग्राह्यं नान्यद् गौतमशापतः ॥

भारतेऽपि नारदीये मोक्षधर्म्मे—

पाञ्चरात्रस्य कल्मसस्य वक्ता नारायणः परः ।

सर्वेषु च नृपञ्चेष्ट ज्ञानेष्वेतद्विशिष्यते ॥

यथागमं यथाज्ञानं निष्ठा नारायणः प्रभुः ।

५२२

विधानपारिजाते ।

न चैन मेव जानन्ति तमोभूता विशंपते ॥

तथा—

वेद मेकं सांख्ययोगं योगारण्यक मेवच ।

परस्परान्नान्येतानि पञ्चरात्रं च कथ्यते ॥

पञ्चरात्रविदो ये तु यथाक्रमपरानृप ।

एकान्तभावोपगता स्तं हरिं प्रविशन्ति ते ।

यशः कान्तिर्धनं धर्मो नारायण परात्मकः ॥

इति नारदीय पञ्चरात्रस्य वेदात्मकत्वमुक्तम् ।

पाप्मे माघ माहात्म्येऽपि

विप्राणामवैष्णवत्वे निन्दनमुक्तम्—

अवैष्णवोहतोविप्रो हतं श्राद्धमदक्षिणम् ।

तथा—

श्वपाकमिव नेचेत लोके विप्रमवैष्णवम् ।

इति ।

शैवादेर्निन्दापि मिताक्षरायाम्—

शैवान् पाशपतान् सृष्ट्वा लोकायतिक नास्तिकान् ।

विकर्मस्थान् द्विजाञ्छूद्रान् सवासा जलमाविशेत् ॥

स्कान्दे—

हरे यश्चावयोर्भेदं न करोति महामतिः ।

शिवभक्तः स विज्ञेयो महापाशपतश्च सः ॥

ब्रह्मवैवर्ते—

कर्मसंत्यागिनं विप्रं ब्रह्माहमितिवादिनम् ।

तृतीयः स्तवकः ।

५२३

कर्म्म ब्रह्मोभय भ्रष्टं विकर्म्मस्थं त्यजेन्नरम् ॥

इत्यादिना ।

वशिष्टसंहितायामपि—

सर्गादौ ब्राह्मणाः सृष्टा वैष्णवत्वेन चोदिताः ।

इतरेऽपि तयो वर्णा ब्रह्मणा विष्णुसेविना ॥

तस्माच्च वैष्णवाविप्राः प्रकृत्याद्विजसत्तमाः ।

अवैष्णवत्वं विप्राणां महापातक सन्मितम् ॥

इत्यादिना ।

वैष्णवशब्दोऽत संस्कारविशिष्ट वाचकः । यूपाहवनी-

यादिशब्दवत्—

वैखानसाद्यागमोक्तदीक्षां प्राप्तो हि वैष्णवः ।

इति कालनिर्णये माधवाचार्योक्तेः ।

वैष्णवं द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।

शङ्खचक्रादिभिर्बाह्य मान्तरं वीतरागता ॥

इति पाज्ञोक्तेः ।

तस्माच्छ्रुति स्मृत्यागमादि सर्व्वप्रमाण सिद्धत्वाद्वाङ्मणैः

शङ्खचक्रादि धारणं सर्वथा कर्त्तव्यमिति सिद्धम् ॥

तत् प्रकारस्तु पाञ्चरात्रेऽभिहितः—

शयन्यां चैव बोधिन्यां दीक्षाकाले विशेषतः ॥

तप्तशङ्कादिकं धार्यं विधानेन समन्वितम् ॥

सुपुण्य शोभिते रम्ये वितानध्वजशोभिते ।

मण्डपे ह्यर्चयेद्देवं धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ॥

आराधनं ततः कुर्याच्चक्रस्य परमात्मनः ।

स्वर्णेन कारयेच्चक्रं शङ्खं रौप्येण कारयेत् ॥

षट्कोणैश्च समायुक्तं षडक्षरं समन्वितम् ।

मध्ये प्रणवसंयुक्तं बाह्ये वसुदलैर्युतम् ॥

मूलमन्त्रेण संयुक्तमेतच्चक्रमिहोच्यते ।

मध्ये तद्बीजं संयुक्तं शङ्खं कुर्याद्विचक्षणः ॥

स्नाप्य * पञ्चामृतैः शुद्धै रर्चयं तत् पुरतोहरेः ।

ध्यात्वा सुदर्शनं तस्मिन् सहस्रारं महौजसम् ॥

कोटिसूर्यसमप्रख्यं तेजसा भुवनत्रये ।

षडक्षरेण मन्त्रेण † पूजयित्वाविधानतः ॥

जपं कुर्यात्ततः पश्चाच्छतसाहस्रसंख्यया ।

षट् सहस्रं तु वा जप्त्वा पश्चाद्बीजं समाचरेत् ॥

द्रुमात् चतुर्दिक्षु गोमयेन सवारिणा ।

उपलिप्य स्थण्डिलं तु चतुरस्रं सुशीभनम् ॥

तन्मध्येऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्वर्गह्योक्तविधानतः ।

आज्यं संस्कारपूर्वं तु दध्नाधानं समाचरेत् ॥

आधारा वाज्यभागौ तु हुत्वा होमं (समा) चरेत् सुधीः ।

* स्नाप्येति आर्षं । समासे एव ल्यपोविधानात् ।

† सुदर्शनायनम एव रूपेण ।

। तृतीयः स्तवकः ।

५२५

अग्न आयूषीति त्वचं * इन्द्रो ब्रह्मत्वचं † तथा ॥
 प्रजापते नेति ‡ ऋचं विश्वे देवा स इत्यृचम् § ।
 त्वया वयं सधन्येति ॥ जुहुयात् प्रत्यृचं तथा ॥

* अग्न आयुष्मि पवस आसुवोर्जमिषं च नः ।

आरे वाधस्व दुक्कुगाम् । ३८

पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनसा धियः ।

पुनन्तु विश्वा भूतानि जातवेदः पुनोहि माम् ॥ ३९

पवित्रेण पुनोहि मा शुक्लेण देव दीयत ।

अग्रे क्रत्वा क्रतूँरनु ॥ —इति ४०म. १८अ. यजुः ।

† इन्द्रो ब्रह्मेन्द्र ऋषिरिन्द्रः पुरु पुरुहूतः ।

महान् महीभिः शचीभिः ॥ ७

स क्षम्यः स हव्यः सत्यः सत्वां तु विकृक्षिः ।

एकश्चित् सन्नभि भूतिः ॥ ८

तमर्केभि स्तं सामभि स्तं गायत्रै अर्घ्ययः ।

इन्द्रं वर्धन्ति चितयः ॥ ९ऋक्. स८. सू१६ ।

‡ प्रजापते नत्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिताबभूव ।

यत् कामाले जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥

—इति १०म. १२१सू. १०ऋक् ।

§ विश्वे देवास आगत शृणुता म इमं हवम् ।

एतं वर्हिर्निषीदत ।

उपयाम गृहीतोऽसि विश्वेभ्यस्त्वादिवेभ्यः ।

एष ते योनि विश्वेभ्यस्त्वादिवेभ्यः ॥ ७अ. ३४म. यजुः ।

॥ त्वया वयं सधन्य सोता सव प्रणीत्यश्याम वानान् ।

उभा शंसा सूदया सत्यन्तातेऽनुष्टुया कृणु ह्यज्ञयाण ॥

४म. ४सू. १४ऋक् ।

पश्चात्तु वेणवैः सूक्त मन्त्रैर्विघ्नप्रणाशकैः ।
 पवित्रं त इति * द्वाभ्यामृग्भ्यां होमं समाचरेत् ॥
 विश्वोरराट् मसि † च ये देवा इति च त्रिभिः ‡ ।
 एव माज्येन होतव्यं मन्त्रैः प्रणवपूर्वकैः ॥
 पश्चात् सुदर्शनं तस्मिन् शङ्खं वाग्नौ विनिक्षिपेत् ।
 दक्षिणं च भुजं पूर्वं चक्रेण प्रतपेत्ततः ॥
 वामं संप्रतपेत् पश्चाच्छङ्खेनैव द्विजोत्तमः ।
 शीतोदके विनिक्षिप्य पूजयेत् सुसमाहितः ॥

* पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्य ते प्रभुर्गावाणि पर्येषि विश्रुतः ।
 अतस्तनूर्नतदामो अश्रुते श्वास इदहन्त सत् समाशत ॥
 तपोष्विव विततं दिवस्पदे शोचन्तो अस्य तनवो व्यस्थिरन् ।
 अवन्त्यस्य पवीतार माशवो दिवस्पृष्ट मधितिष्ठन्ति तेजसा ॥
 —इति ८म. ८३सू. २२८क.

† विश्वोरराट् मसि विश्वोऽग्रमुस्थः ।
 विश्वोः स्थिरसि । विश्वोर्ध्रुवोऽसि ।
 वेणव मसि विणवे त्वा ॥ ५अ. २१म. यजुः ।
 ‡ ये देवा देवानां यज्ञिया यज्ञिधानां सवत्सरीण सुप भागमासते ।
 अहुतादो हविषो यज्ञे अस्मिन् स्वयं पिवन्तु मधुनो हृतस्य ॥ १३ ।
 ये देवा देवेष्वधि देवत्व मायन् ये ब्रह्मणः पुर एतारो अस्य ।
 येभ्यो न ऋते पवते धाम किञ्चन न ते दिवो न पृथिव्या अधिष्ठु ॥ १४ ।
 प्राणदा अपानदा व्यानदा वर्चोदा वरिवोदाः ।
 अन्याऽस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥

तृतीयः स्तवकः ।

५२७

ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमं शेषं समापयेत् ।

एवं यो विभ्रयाद् भक्त्या शङ्खचक्रादि वैष्णवः ॥

संसाररोगात् सम्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥

इति ।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते

शङ्खचक्रादिधारणविधानं समाप्तम् ॥

अथ आषाढ शुक्लद्वादश्यां विशेषो भविष्ये—

आभा कासु सिते पक्षे मैत्रश्रवण रेवती ।

सङ्गमे नैव भोक्तव्यं द्वादश द्वादशीर्हरेत् ॥

अस्यार्थः । आषाढ भाद्रपद कार्तिक द्वादशीषु अनुराधा
श्रवणा रेवतीभिः क्रमेण योगे सति तत्र पारणं न कुर्यादिति ।

अत्रविशेषोविष्णुधर्म्ये—

मैत्राक्ष्यपादे स्वपितीहविष्णुः

पौष्णान्यपादे प्रतिबोधमेति ।

श्रुतेश्च मध्ये परिवर्त्तमेति

सुप्ति प्रबोध परिवर्त्तनमेव वर्ज्यम् । इति ।

५२८

विधानपारिजाते ।

अत्रैव विष्णुशयनोत्सव उक्तो हेमाद्रौ ब्राह्मे—

एकादश्यां तु शुक्लाया माषादे भगवान् हरिः ।

भुजङ्ग शयने शीते क्षीरार्णवजले सदा ॥

इति ।

स्कान्दे तु द्वादश्यामुक्तः—

आभाकायेषु मासेषु मिथुने साधवस्य च ।

द्वादश्यां शुक्लपक्षे च प्रस्नापावर्त्तनोत्सवः ॥

तथा—

द्वादश्यां सन्धिसमये नक्षत्राणामसम्भवे ।

आभाका सितपक्षेषु शयनावर्त्तनादिकम् ॥

इति ।

वाराहे च—

द्वादशीति पारणाहोपलक्ष(णम्) कम् ।

पारणाहे पूर्वरात्रे घण्टादीन् वादयन् मुहुः ॥

इति विष्णुधर्मोक्तेः ।

अत्र एकादशीद्वादश्योर्देशभेदेन व्यवस्थाद्रष्टव्या ।

अयमुत्सवो मलमासे सति न कार्यः ।

ईशानस्य वलिं विष्णोः शयनं परिवर्जयेत् ॥

इति कालादर्शोक्तेः ।

यत्तु—

एकादश्यां तु गृह्णीयात् संक्रान्ती कर्कटस्य च ।

आषाढ्यां वा नरो भक्त्या चातुर्मास्यव्रतक्रियाम् ॥

तृतीयः स्तवकः ।

५२८

इति ब्रह्मवैवर्तवचनं चातुर्मास्य व्रतविधायकं । तत् मल-
मासेऽपि द्रष्टव्यम् ।

मिथुनस्थो यदाभानु रमावस्थां द्वयं स्पृशेत् ।

हिराषाढः स विज्ञेयो विष्णुः स्वपितिकर्कटे ॥

इति हेमाद्रौ मोहचूडोक्तेः ।

अत्रैव चातुर्मास्यव्रतारम्भ उक्तो महाभारते—

आषाढस्य सितेपक्षे एकादश्या मुपोषितः ।

चातुर्मास्यं व्रतं पूर्णं यत् किञ्चिन्निरतो नरः ॥

इति ।

अस्य नित्यत्वमुक्तं तत्रैव—

वार्षिकांश्चतुरो मासान् वाहयेत् केनचिन्नरः ।

व्रतेन नोचेदाप्नोति किस्त्रिषं वत्सरोद्भवम् ।

असम्भवे तुलार्केऽपि कर्त्तव्यं तत् प्रयत्नतः ॥

इति ।

इदं शुक्लास्तादावपि आरब्धं पूर्वं चेत् कार्यम् ।

न शैशवं न मौढ्यं च शुक्लगुर्वीर्नवा तिथिः ।

खण्डत्वं चिन्तयेदादौ चातुर्मास्य विधौ नरः ॥

इति बृहद्गार्योक्तेः ।

प्रथमारम्भस्तु न भवत्येव—

आरब्धे दूषणं नास्ति अनारब्धे तु दूषणम् ।

इति विष्णुस्मृतेः ।

अशौचेऽपि एवमेव—

अशुचिर्वा शुचिर्वापि यदि स्त्री यदि वा पुमान् ।

व्रतमेतन्नरः कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति स्कान्दीकृतः । एतच्च प्रतिवत्सर्गं कार्यम् ।

प्रतिवर्षं च यः कुर्याद्देवं वै संस्मरन् हरिम् ।

देहान्ते ऽतिप्रदीप्तेन विमानेनार्कवर्चसा ।

मोदते विष्णुलोकेऽसौ यावदाभूत संप्लवम् ॥

इति हेमद्रो भाविष्योक्तः ।

इदं विष्णुभक्तेतरैरपि कार्यम् । नित्यत्वात् ।

शिवे वा भक्तिसंयुक्तो भानी वा गणनायके ।

कृत्वा व्रतसिद्धं ब्रह्मन् यथोक्त फलभाग् भवेत् ॥

इति ब्रह्मवैवर्तवचनाच्च ।

अथ हरिशयनीत्सवः ।

देवं संपूज्य विधि (ना) वदु यानमारोप्य भक्तितः ।

जलाशयं ततो नीत्वा कुर्याद्दे शयनं हरेः ॥

सुत्वा पुरुषसूक्तेन अभ्यस्यपार इत्यपि ।

शेष पर्यङ्गवर्त्येऽस्मिन् फणामणि विभूषिते ॥

श्वेतद्वीपान्तरे देव कुरु निद्रां जगत्पते ।

इति मन्त्रेण तं देवं स्थापयित्वा प्रपूज्य च ।

श्वेतद्वीपे भोगिनाथे योगिनाथे स्थिते त्वयि ॥

चातुर्मास्य व्रतेऽनुज्ञां देहि लक्ष्मीपते मम ।

तृतीयः स्तवकः ।

५३१

लब्धानुज्ञां शङ्कहस्त इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥

इति रामार्चनचन्द्रिकायाम् ।

व्रतग्रहणप्रकारस्तु हेमाद्रौ भविष्ये—

महापूजां ततः कुर्याद्देवदेवस्य चक्रिणः ।

जातीकुसुममालाभिर्मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥

मन्त्रस्तु—

त्वयि सुप्ते जगन्नाथ जगत् सुप्तं भवेदिदम् ।

विवुडे च विवुध्येत प्रसन्नो मे भवाच्युत ॥

एवं तां प्रतिमां विष्णोः पूजयित्वा स्वयं नरः ।

प्रभाषेताग्रतोविष्णोः कृताञ्जलिपुटस्तथा ॥

चतुरो वार्षिकान् मासान् देवस्योत्थापनावधि ।

इमं करिष्ये नियमं निर्विघ्नं कुरु केशव ॥

इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव ।

निर्विघ्नां सिद्धिमाप्नोतु प्रसादात्तव केशव ॥

गृहीतेऽस्मिन् व्रते देव पञ्चत्वं यदि मे भवेत् ।

तदेदं पूर्णतां यातु त्वत् प्रसादाद्रमापते ॥

गृहीतेऽस्मिन् व्रते देव यद्यपूर्णेह्यहं म्रिये ।

तन्मे भवतु सम्पूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥

इति ।

अत्र व्रतविशेष उक्तो भार्गवार्चनचन्द्रिकायां भविष्ये—

यावणे वर्जयेच्छाकं दधि भाद्रपदे तथा ।

दुग्धमाश्वयुजे मासि कार्तिके द्विदलं त्यजेत् ॥ इति ।

स्कान्देऽपि—

चत्वार्येतानि नित्यानि चतुराश्रमवर्त्ति (वर्णि) नाम् ।
 प्रथमे मासि कर्त्तव्यं नित्यं शाकव्रतं नरैः ॥
 द्वितीये मासि कर्त्तव्यं दधिव्रतमनुत्तमम् ।
 पयोव्रतं तृतीयेतु चतुर्थेतु निशामय ॥
 द्विदलं बहुबीजं च वृन्ताकं चैव वर्जयेत् ।
 नित्यान्येतानि विप्रेन्द्र व्रतान्याहु र्मनीषिणः ॥
 जम्बीरं राजमाषांश्च मूलकं रक्तमूलकम् ।
 कुष्माण्डमिच्छुद्वण्डं च चातुर्मास्ये त्यजेद्बुधः ॥
 विशेषाद्दरीं धात्रीं कुष्माण्डं तित्ति (नीं)ङ्गीं त्यजेत् ।
 जीर्णं धात्रीफलं ग्राह्यं तच्च कायस्य शोधनम् * ॥

तीर्थ सौख्येऽपि—

वार्षिकांश्चतुरोमासान् प्रसुप्ते वै जनार्दने ।
 मच्चखट्वादि शयनं वर्जयेद् भक्तिमान्नरः ॥
 अमृतौ वर्जयेद् भार्यां मांसं मधु परीदनम् ।
 पटोलं मूलकं चैव वृन्ताकं च न भक्षयेत् ॥
 अभक्ष्यं वर्जयेद्दूरान् मसूरं सितसर्षपम् ।
 राजमाषान् कुलित्यांश्च आशुधान्यं च वर्जयेत् ॥
 शाकं दधि पयो माषाञ्छ्रावणादिषु (वर्जयेत्) संत्यजेत् ।
 अत्र शक्यते अशितु मनेनेति शाक इति व्युत्पत्ती स्यादे-

* कथञ्चित् कायशोधनम्—इति निर्णयसिद्धौ पाठः ।

तृतीयः सूक्तः ।

५३३

रपि त्यागापत्ते र्योगरुद्धत्वेन * शाकस्य दशविधत्वं ज्ञेयम् ।

तदाह कोशकारः—

मूलपत्र करीराग्र फलकाण्डाधिरुद्धकाः ।

त्वक् पुष्पं कवचं चेति शाकं दशविधं स्मृतम् † ॥

इति ।

मूल मार्द्रकादि । पत्रं प्रसिद्धं । करीरं वंशाङ्कुरः । अग्रं
नवपल्लवरूपं । अधिरुद्ध मङ्कुररूपं । अन्यत् स्पष्टम् ।

आचारदीपेऽपि—

वृन्ताकंच कलिङ्गं च विल्वीदुम्बरभिस्सटाः ‡ ।

उदरे यस्य जीर्यन्ति तस्य दूरतरोहरिः ॥

अपराकंदेवलः—

ब्रह्मचर्यं तथा शौचं सत्य माभिषवर्जनम् ।

व्रतेश्वेतानि चत्वारि वरिष्ठानीति निश्चयः ॥

आभिषाणि पात्रे—

प्राण्यङ्गचूर्णं चर्माम्बु जम्बीरं वीजपूरकम् ।

अयन्नशिष्टं माषादि यद्विशोरनिवेदितम् ।

दग्ध मन्त्रं मसूरं च मांसं चेत्यष्टधाऽऽभिषम् ॥

* योगादृष्टे र्वलीयस्वादिति भावः ।

† वस्तुतस्तु तत्तत् कालोद्भवाः शाका वर्जनीयाः प्रयत्नतः । इति वचनात्
तत्तत् कालोत्पन्नानामेव निषेधः । अत्र तत्तत् कालोद्भव जातीयत्वं विवक्षितं
तेन आतपादिशेषितानां वर्षान्तरोत्पन्नानामपि निषेध इति कमलाकरः ।

‡ भिस्सटा दग्धमन्त्रम् ।

अन्यत्रापि—

गोच्छागी महिषो क्षीरादन्य दुग्धादि चामिषम् ।
 धान्ये मसूरिकाः प्रोक्ता अन्नं पर्युषितं तथा ॥
 द्विजक्रीतारसाः सर्वे लवणं (भूमिजं) कृत्रिमं तथा ।
 ताम्रपात्रस्थितं गव्यं जलं पक्षलसंस्थितम् ।
 आत्मार्थं पाचितं चान्न मामिषं तत् स्मृतं बुधैः ॥

विष्णुधर्मोत्तरेऽपि—

चतुर्ष्वपीह मासेषु हविष्याणो न दोषभाक् ।
 वृन्ताकं सन्धितं चैव सुप्ते देवैविवर्जयेत् ॥
 सन्धितं वत्सान्तरं प्रसृतं गवादि दुग्धं । लवणं शाकं चेत्यन्ये ।
 हविष्यं मुक्तं भविष्ये ।

हैमन्तिकं सिताऽस्त्रिन्नं धान्यं मुद्गास्तिलायवाः ।
 कलाय कङ्गुनौवारा वास्तूकं हिलमोचिका ॥
 षष्टिका कालशाकं च मूलकं केमुकेतरत् ।
 कन्दं सैन्धव सामुद्रे गव्ये च दधिसर्पिषी ॥
 पयोऽनुद्धृतं सारं च पनसाम्ब हरीतकी ।
 पिप्पली जीरकं चैव नागरङ्गं च तिलिङ्गी ॥
 कदली लवली धान्नी फलान्यगुडं मैत्रवम् ।
 अतैलपक्कं मुनयो हविष्यान्नं प्रचक्षते ॥

अत्र अस्त्रिन्नधान्यं मित्यभिधानादन्यत्रास्त्रिन्नधान्ये न दोषः
 व्रतान्तराण्युक्तानि हेमाद्री भविष्ये—

स्त्री वा नरो वा मङ्गलार्थं धर्मार्थं सुदृढव्रतः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५३५

गृह्णीयान्नियमानेतान् दन्तधावनपूर्वकम् ॥
 तेषां फलानि वक्ष्यामि तत् कर्तृणां पृथक् पृथक् ।
 मधु (मिष्ट) स्वरो भवेद्राजन् पुरुषोगुडवर्जनात् ॥
 तैलस्य वर्जनं कृत्वा सुन्दराङ्गः प्रजायते ।
 योगाभ्यासी भवेद् यस्तु स ब्रह्मपदमाप्नुयात् ॥
 ताम्बुल वर्जनाद् भोगी रक्तकण्ठश्च जायते ।
 घृतत्यागिन लावण्यं सर्वस्त्रिगुणं तनुर्भवेत् ॥
 शाक पत्राशनाद् भोगी अपक्वादोऽमलो भवेत् ।
 भूमौ प्रस्तरशायीच विप्रोऽमुनिवरो भवेत् ॥
 एकान्तरोपवासेन ब्रह्मलोके महीयते ।
 धारणान्नखरोन्नां च गङ्गास्नान फलं लभेत् ॥
 मौनव्रती भवेद् यस्तु तस्याज्ञाऽखलिता भवेत् ।
 भूमौ भुङ्क्ते सदा यस्तु स पृथिव्याः पतिर्भवेत् ॥
 प्रदक्षिणं शतं यस्तु करोति सुति पाठकः ।
 हंसयुक्तविमानेन स हि विष्णु पदं व्रजेत् ॥
 अयाचितेन प्राप्नोति पुत्रान् धर्मान् शेषतः ।
 षष्ठान्नकाल भोक्ताच कल्पस्थायी भवेद्दिवि ॥
 पर्णेषु यो नरो भुङ्क्ते कुरुक्षेत्रफलं लभेत् ।
 गुडवर्जनिरोदद्यात्तत् पूर्णं ताम्र भाजनम् ॥
 सहिरण्यं नृपश्चेष्ट लवणस्याप्ययं विधिः * ।

* एषां व्रतानां समाप्तौ कार्त्तिक्यां दानानि एकभक्तव्रते दम्पती सम्पूज्य
 धेनुर्देया । नक्तं वस्त्रयुगम् । एकान्तरोपवासे गौः । भूशयने शय्या ।

५२६

विधानपारिजाते ।

सुप्तेदेवेतु यो विष्णोः शिवस्याङ्गन मर्चयेत् ॥

पञ्चवर्णैस्तु योनित्यं स्वस्तिकैः पद्मकैस्तथा ।

स याति रुद्रलोकं हि गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥

भार्गवार्चनेतु —

शयनी बोधनीमध्ये शमी दूर्वापमार्गकैः ।

भृङ्गराजिन देवांस्तु नार्चयेत् कदाचन ।

नखलोमादिकानां तु धारणं कर्मसाधनम् ॥

इति ।

स्कन्दपुराणेऽपि —

एकान्तरं द्वान्तरं वा कुर्यान् मासोपवासकम् ।

अनोदनं फलाहारं नक्तव्रत मथापिवा ॥

इति ।

ब्रह्मवैवर्ते —

लवणं वर्जयेद् यस्तु चातुर्मास्ये द्विजोत्तमः ।

दत्त्वाऽनु दक्षिणां हेम लवणं च द्विजातये ।

षष्ठकालभोजने गौः । ब्रौहिमोधूमादि त्यागे हेमव्रीह्यादि । कच्छे
 गोगुग्म । शाकाशने गौः । पयोव्रते दधि मधु च । घृतव्रतेषु
 वासी गौश्च । ब्रह्मचर्ये स्वर्णमूर्तिः । ताम्बूलव्रते वस्त्रयुग्म । मौने
 घृतकुम्भोवस्त्रयुगं घण्टाच । देवाये रङ्गमालिकाकरणे धेनु हेम
 पद्मं च । दीपिकाव्रते दीपिका वासोयुगं च । भूमिभोजने पर्ण
 भोजनेच कास्य पात्रं गौश्च । चतुष्पद्यदीपदाने गोशसे च गोष्ठपौ ।
 प्रदक्षिणशते वस्त्रं । अनुक्तेषु स्वर्णं गौश्च इत्यादीनि हेमादौ उक्तानि ।

तृतीयः सूक्तः ।

५१७

व्रतान्ते च प्रदातव्या क्षयारितनया शुभा ॥

क्षयारितनया धेनुः । एवमन्यान्यपि व्रतानि शक्तितः कार्याणि ।

व्रताधिकारिणो भविष्ये —

अनग्नयस्तु ये विप्रा स्तेषां श्रेयोविधीयते ।

जपोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा नृप ॥

इति ।

अनग्नि ग्रहणं तेषां भवत्यर्थं कर्त्तव्यता प्रतिपादनाय नखितर
निरासाय ।

आहिताग्निरनग्निर्वा यज्ञदान व्रतादिकम् ।

शुद्धोवर्णश्चतुर्थोऽपि वर्णत्वात् कर्त्तुं मर्हति ॥

वेद मन्त्र स्वधास्वाहा वषट् कारादिभिर्विना ।

अत्र स्त्रीणामपि अधिकारः ।

इति विष्णुधर्मो विशेषोक्तेः ।

भार्या पत्युर्मतेनैव व्रतादीनाचरेत् सदा ।

इति कात्यायन स्मृतेः ।

यत्तु स्कान्दे —

नास्ति स्त्रीणां पृथग् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम् ।

भर्तृशुश्रूषयैवेह लोकानिष्टान् व्रजन्ति ताः ॥

तद् भर्त्सननुज्ञाविषयमिति निबन्धकाराः ।

नूतन व्रतारम्भे कालस्तु रत्नमालायासभिहितः ।

सोमसौम्य गुरुशक्रवासराः

सर्वकर्म्मसु (नितान्त) भवन्ति सिद्धिदाः ॥

५३८

विधानपारिजाते ।

भानु भौम शनिवासरेषु न

प्रोक्तमेव खलु कर्म सिध्यति ॥

विरुद्धसंज्ञा इह ये च योगा स्तेषामनिष्टः खलु पाद आद्यः ।

सर्वैष्टितस्तु व्यतिपातनामा सर्वोऽप्यनिष्टः परिघस्य चार्द्धम् ॥

तिस्रस्तु योगे प्रथमे सवज्ज व्याघात संज्ञे नव पञ्च शूले ।

गण्डेऽतिगण्डेच षडेव नाद्यः शुभेषु कार्येषु विवर्जनीयाः ॥

न सिद्धि मायाति कृतं च विष्ट्यां विषारिघातादिकमत्रसिद्धम् ।

व्यवहार समुच्चये अत्र विशेष उक्तः—

सर्पिणीतु सिते पक्षे कृष्णेचैव तु वृश्चिकी ।

सर्पिण्यास्तु मुखं त्याज्यं वृश्चिक्याः पुच्छमेव च ॥

माधवीये तु—

विष्टि र्यदाहनि तिथेरपरार्द्धजाता

पूर्वार्द्धजा निशि तदा शुभदा च पुच्छे ॥

ब्रह्मयामलेऽपि—

दिनभद्रा यदा रात्रौ रात्रिभद्रा यदा दिवा ।

न त्याज्या शुभकार्येषु प्रादुरेवं पुरातनाः ॥

इति ।

तिथि माह सत्यव्रतः—

उदयस्था तिथि र्यां हि न भवेद्दिनमध्यभाक् ।

सा खण्डा न व्रतानां स्यादारभ्य समापनम् ॥

तचेति शेषः ।

इति ।

द्वितीयः सूक्तः ।

५३८

देवकः—

अभुक्ता प्रातराहारं ज्ञात्वाऽऽचम्य समाहितः ।

सूर्याय देवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् ॥

व्रतान्ते कार्यमुक्त माग्नेये—

ज्ञात्वा व्रतवता सर्वव्रतेषु व्रतमूर्त्तयः ।

पूज्याः सुवर्णं मथ्याद्याः * शक्त्या वै भूमिशायिना ॥

जपोहोमश्च सामान्यं व्रतान्ते दानमेव च ।

चतुर्विं(श)शा द्वादश वा पञ्च वा त्रय एव वा ।

विप्राः पूज्या यथाशक्ति तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥

इति ।

अत्र विप्रा इति पुंलिङ्गनिर्देशात् पुरुषा एव भोज्याः । न तु स्त्रियः । विरूपैकशेषस्य प्रमाणान्तरं विना अयुक्तत्वात् । एवं सहस्रभोजनादावपि ज्ञेयम् । एतेन एकस्य ब्राह्मणस्य षाड्विंश भोजनमपि परास्तम् । बहुत्वस्य एकपदश्रुत्या ब्राह्मणान्वितत्वेन भोजनान्वयाभावादिति पार्थसारथि मिश्राः ।

भविष्ये—

अनुक्तद्रव्यं तत् संख्या देवता प्रतिमा नृप ।

सौवर्णीं राजती ताम्रा वृक्षजा मार्त्तिकी तथा ॥

चित्रजा पिष्टलेपोत्था निजवित्तानुरूपतः ।

आमाषात् पलपर्यन्तं कर्त्तव्या शक्तिवर्जितैः ॥

५४०

विधानपारिजाते ।

शक्तिवर्जितै रशक्तै रित्यर्थः ।

उद्यापनानुक्तौ नन्दिपुराणे विशेषोऽभिहितः ।

कुर्यादुद्यापनं तस्य समाप्तौ यदुदीरितम् ।

उद्यापनं विना यत्तु तद्भूतं निष्फलं भवेत् ।

यदि चोद्यापनं नोक्तं व्रतानुगुणतश्चरेत् ॥

वित्तानुसारतोदद्यादनुक्तोद्यापने व्रते ।

गांचैव काञ्चनं दद्याद्भूतस्य परिपूर्त्तये ॥

अशक्तौ तु नारदीये—

सर्वेषा मप्यलाभे तु यथोक्तकरणं विना ।

विप्रवाक्यं स्मृतं शुद्धं व्रतस्य परिपूर्त्तये ॥

इथा विप्रवचो यस्तु गृह्णाति मनुजः (शुभं) प्रिये ।

अदत्त्वा दक्षिणां पापः स याति नरकं ध्रुवम् ॥

भारते—

व्रतोपनिषदे चैव सर्वकर्म्मसु दक्षिणा ।

सर्वत्र तु मयोद्दिष्टा भूमिर्गावोऽथ काञ्चनम् ॥

शिवनेत्रोद्भवं यस्मात् सर्वत्र पितृवल्लभे ।

अमङ्गलं तद्यत्नेन दैवकार्येषु वर्जयेत् ॥

व्रतिना परान्नं वर्ज्यमित्युक्तं देवीपुराणे ।

व्रते च तीर्थेऽध्ययने आङ्गेऽपि च विशेषतः ।

परान्नभोजनाद्देवि यस्यान्नं तस्य तत् फलम् ॥

इदमपि यतिब्रह्मचारिव्यतिरेकेण । तयोः पाकनिषेधात् ।

द्वितीयः सूक्तः ।

५४१

तदुक्तमाग्नेये—

नित्यस्नायी मिताहारो गुरुदेवद्विजार्चकः ।
 चारं चौद्रं च लवणं मधुमांसानि वर्जयेत् ॥
 तिलमुद्गाहते शैव्यं श (स) स्ये गोधूमकोद्रवौ ।
 धान्यकं देवधान्यं च शमीधान्यं तथैक्षवम् ।
 खिन्नधान्यं तथा पण्य मेष चारगणः स्मृतः ॥
 इति ।

गृहीतव्रतत्यागे ऋगलेयः—

पूर्वं व्रतं गृहीत्वा यो नाचरेत् काम मोहितः ।
 जीवन् भवति चण्डालो मृतः श्वाचाभिजायते ॥

तत् प्रायश्चित्तमुक्तं गारुडे—

क्रोधात्क्रोधात् प्रमादाद्वा व्रतभङ्गो भवेद् यदि ।
 दिनत्रयं न भुञ्जीत मुण्डनं शिरसोऽथवा ॥

इति प्रायश्चित्तोक्ते रतिक्रान्त व्रतानुष्ठानं कालान्तरे नास्तीति
 गम्यते । इदं प्रायश्चित्तं शक्तपरम् । अशक्तस्य तु
 हेमाद्रौ—

उपवासासमर्थश्चेदेकं विप्रं तु भोजयेत् ।

तावद्वनादि वा दद्याच्छक्तश्चेद्द्विगुणं तदा ॥

सहस्रं सन्नितां देवीं जपेद्वा प्राणसंयमान् ।

कुर्याद्वा दश संख्याकान् यथाशक्त्यातुरीनरः ॥

अपराके देवलः—

ब्रह्मचर्यं तथा शौचं सत्यं सामिषवर्जनम् ।

५४२

विधानपारिजाते ।

व्रतेश्वेतानि चत्वारि वरिष्ठानीतिनिश्चयः ॥

मात्स्ये—

तस्मात् कृतोपवासेन स्नान मभ्यङ्ग पूर्वकम् ।

वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत् परं नृप ॥

अन्येऽपि व्रतनियमास्तत्र तत्र वक्ष्यन्ते ।

स्त्रीव्रते विशेषो हेमाद्रौ—

गन्धालङ्कार ताम्बूलं पुष्पमालानुलेपनम् ।

उपवासे न दुष्येत दन्तधावन मञ्जनम् ।

विधवा पतिमार्गेण कुमारी वा यदृच्छया ॥

इति ।

विष्णुधर्म—

समस्तेषूपवासेषु पुमान् वाद्य सुवासिनी ।

धारयेद्भक्तवस्त्राणि कुसुमानि सितानिच ।

विधवा शुक्लवसन मेकमेवहि धारयेत् ॥

मनुरपि—

पुष्पालङ्कारवस्त्राणि गन्धधूपानुलेपनम् ।

उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावन मञ्जनम् ॥ इति ।

यद्यपीदं सर्वोपवासविषयत्वेन प्रतीयते । तथापि सौभाग्यार्थक

मवरात्राद्युपवासविषयम् । नत्वेकादश्याद्युपवास विषयम् ।

असक्तज्वलपानाच्च सकृत्ताम्बूलभक्षणात् ।

उपवासः प्रणश्येत दिवास्नापाच्च मैथुनात् ॥

इति देवलेन तन्निषेधात् ।

तृतीयः स्तवकः ।

५४९

यत्तु हरिवंशे कास्य व्रतेऽपि तन्निषेध उक्तः—

अञ्जनं रोचनं चैव गन्धं सुमनसं स्तथा ।

व्रते चैवोपवासेच नित्यं मेव विवर्जयेत् ॥

इति ।

तत्तु तत्रोक्तं पुण्यकं व्रतमात्रविषयम् । न तु सर्वविषयम् ।
पूर्वोक्तं वचनविरोधादिति मदनरत्ने उक्तम् ।

शिवधर्मे—

दानव्रतानि नियमा ज्ञानं ध्यानं तपोजपः ।

यत्नेनापि कृतं सर्वं क्रुद्धस्य तु दृष्टाभवेत् ॥

अत्रविशेषो हेमाद्रौ पाद्रे—

गर्भिणी सूतिकादिषु कुमारी वाथरोगिणी ।

यदा शुद्धा तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयम् ॥

इति ।

पुंसोऽप्येवं । लिङ्गस्य अविवक्षितत्वात् । तेन यस्मिन् व्रते
यत् पूजादि विहितं तदन्येन कारयेत् । शरीरमात्रसाध्यनियमा-
स्तु स्वयं कुर्यादिति । हेमाद्रिरेवं व्याख्यातवान् ।

माधवाचार्यस्तु—

कास्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरा मृतसूतके ।

तत्र कास्यव्रतं कुर्याद्दानार्चनं विवर्जितम् ॥

इत्युक्तवान् । एवं रजस्वलाया अपि ।

प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां चेद्भ्रजो भवेत् ।

५४४

विधानपारिजाते ।

न तत्रापि व्रतस्य स्यादुपरोधः कदाचन ॥

इति सत्यव्रतोक्तेः ।

प्रतिनिधीनाह पैठीनसिः—

अन्तरातु रजोयोगे पूजामन्येन कारयेत् ।

भार्या पत्युर्व्रतं कुर्याद् भार्यायाश्च पतिर्व्रतम् ।

असामर्थ्ये पर स्ताभ्यां व्रतभङ्गो न जायते ॥

स्कान्देऽपि—

पुत्रं वा विनयोपेतं भगिनीं भ्रातरं तथा ।

एषामभाव एवान्यं ब्राह्मणं वा नियोजयेत् ॥

कात्यायनः—

पितृ मातृ पति भ्रातृगुर्वर्थे च विशेषतः ।

उपवासं प्रकुर्वाणः पुण्यं शतगुणं लभेत् ॥

प्रभासखण्डेऽपि—

भर्ता पुत्रः पुरोधाश्च भ्राता पत्नी सखापिवा ।

यात्रायां धर्मकार्येषु जायन्ते प्रतिद्वस्तकाः ।

एभिः कृतं महादेवि स्वयमेव कृतं भवेत् ॥

इदं सर्व्ववर्णं साधारणं । अविशेषात् ।

अत्रविशेष माह त्रिकाण्डमण्डनः—

कास्ये प्रतिनिधिर्नास्ति नित्ये नैमित्तिकेच सः ।

कास्ये चो(षू) पक्रमा दूहं केचित् प्रतिनिधिं विदुः ॥

न स्यात् प्रतिनिधि र्मन्त्र स्वामि देवाग्नि कर्मसु ।

स देशकालयो र्नास्ति नारणे रग्निरेव सः ॥ इति ।

तृतीयः स्तवकः ।

५४५

अथ व्रतादि सन्निपाते निर्णयः—

तत्र तिथिद्वयसन्निपाते तत्रतत्रोक्तं दानहोमादि क्रमेण अनु-
ष्ठेयं । अविरोधात् ।

यत्र तु नक्तैक भक्तादौ विरोध व्रतादौ (त्वे) एकं स्वयं कृत्वा
द्वितीयं भार्यादिना कारयेत् । इति माधवाचार्य्य आह ।

यत्र तु शिवरात्र्यादौ तिथिमध्ये पारणाय अङ्गिभोजनं
विहितम् ।

भूताष्टम्योर्दिवा भुक्त्वा रात्रौ भुक्त्वाच पर्वणि ।

एकादश्या महोरात्रं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

इति भोजन निषेधश्च प्राप्तः । तत्र पारणस्य वैधत्वाद्वैव
भोजनं कार्य्यं निषेधस्य रागप्राप्त भोजनपरत्वात् । विधिप्राप्ते
निषेधानवकाशात् । अग्नीषोमीयादिवत् ।

एव मष्टम्यादिनक्तव्रते संक्रान्ति रविवारादि संपातेऽपि नक्त
भोजन मेव स्यात् ।

यत्र पुनरष्टम्यादौ दिवा भुक्तिनिषेध स्तत्रैव संक्रान्त्यादौ सति
रात्रि भुक्तिनिषेध इति निषेधद्वयं प्राप्तम् । तत्र उपवास एव
स्यात् । तत्रापि पुत्रिणो गृहस्थस्य उपवासनिषेधात् किञ्चिद् भक्ष्यं
भवति ।

उपवासनिषेधे तु किञ्चिद् भक्ष्यं प्रकल्पयेत् ।

इति स्मृतेः । तथा चान्द्रायण व्रतमध्ये एकादश्यादौ तु भुक्तिः
कार्या । चान्द्रायणस्य काम्यत्वेन नित्यबाधकत्वात् ।

अत्र केचित् । चान्द्रायणादि व्रतमध्ये एकादश्यादौ प्राप्ते उप-
वास एव कार्यः । एकादशीदिन आसासु द्वादश्यां ग्राह्याः ।

यथा कथञ्चित् पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ।

मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायण मथापरम् ॥

इति याज्ञवल्क्येन यथा कथञ्चिदित्युक्तत्वात् ।

काम्येषूपक्रमादूर्ध्वं केचित् प्रतिनिधिं विदुः ।

इति त्रिकाण्डमण्डनवचनाच्च प्रतिनिदध्यादित्याहुः ।

एव मेकादश्या मेकान्तरोपवासादि पारणायां प्राप्तायां जल
पारणां कृत्वा उपवासः कार्यः । आपो वा अशित मनशितं च
इति तैत्तिरीय श्रुतेः । एवं द्वादश्यां मासोपवासश्चाद्वप्रदोषादिषु
प्राप्तेषु एव मेव ज्ञेय मित्युपरम्यते ।

आषाढ पौर्णमास्यां कोकिलाव्रतमुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये—

आषाढ पौर्णमास्यां तु सन्ध्याकाले ह्युपस्थिते ।

सङ्कल्पयेन् मासमेकं आवणे प्रत्यहं त्वहम् ॥

स्नानं करिष्ये नियता ब्रह्मचर्यं स्थिता सती ।

भोक्षामि नक्तं भूशय्यां करिष्ये प्राणिनां दयाम् ॥

इत्यादि । एतस्य नक्तव्रतत्वात् सायाह्नव्यापिनी तिथि ग्राह्या ।
अत्रैव च व्यासपूजा विहिता । पौर्णमास्या द्वितयदिने त्रिसुहर्त्त-
व्यापित्वे परैव ग्राह्या अन्यथा पूर्वैवेति ।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते

आषाढमासविधानानि ॥

तृतीयः स्तवकः ।

५४७

अथ श्रावणमासविधानानि ।

तत्र श्रावणशुक्लतृतीया मधुसूक्तवाच्या गुर्जरदेशे प्रसिद्धा ।

सा च परा ग्राह्येति दिवोदासनिबन्धे ।

श्रावण शुक्लचतुर्थी तु गणेशव्रते पूर्वविद्धेव ग्राह्या ।

मातृविद्धो गणेश्वर इति स्मृतेः ।

श्रावण शुक्लपञ्चमी सर्पपूजादौ परैव ।

पञ्चमी नागपूजायां ग्राह्या षष्ठी समन्विता ।

तस्यां तु तोषिता नागा इतरा सचतुर्थिका ॥

इति स्नान्दोक्तेः ।

भविष्ये—

श्रावणमासि पञ्चम्यां शुक्लपक्षेनराधिप ।

हारस्योभयतोलेख्यागोमयेन विप्रोत्थणाः ॥

सात्त्विकेऽपि—

नागाश्चैव तु कर्त्तव्याः खड्गखेटकधारिणः ।

अर्घं सर्पाकृति स्तेषां नामे रुद्धं तु पौरुषी ॥

फणाश्च मूर्द्धि कर्त्तव्या द्विजिह्वावहवोऽसमाः ।

कृत्वा वा कौडुमान्नागान् गोधूमैः पयसार्चयेत् ॥

पूजयेद्दधिवह्नीर दधिदूर्वाङ्गुरैः कुशैः ।

गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥

५४८

विधानपारिजाते ।

ये तान् वै पूजयन्तीह नागान् भक्तिपुरःसराः ।

न तेषां सर्पतो वीर भयं भवति कुत्रचित् ॥

इति ।

श्रावण शुक्लद्वादश्यां हरेः पवित्रारोपणं मुक्तं हेमाद्रौ विष्णु-
रहस्ये—

श्रावणस्य सितेपक्षे कर्कटस्थे दिवाकरे ।

द्वादश्यां वासुदेवाय पवित्रारोपणं स्मृतम् ॥

द्वादश्यां श्रावणे वापि पञ्चम्यामथवा द्विजैः ।

आनुकूल्येषु कर्त्तव्यं पञ्चदश्यामथापि वा ॥

इति ।

हरस्य तु कालोत्तरे—

आषाढान्ते चतुर्दश्यां नभस्यनभसोस्तथा ।

अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पक्षयोरुभयोः समम् ॥

इति ।

तत् प्रकारसु दीपिकादौ—

गोदोहान्तरिते काले पूर्वद्युर्वाधिवासनम् ।

इति ।

अत्र गौणकालो रामार्चनं चन्द्रिकायाम्—

पवित्रारोपणं विघ्नाच्छ्रावणे न भवेद् यदि ।

कार्तिक्यवधिशुक्रास्ते कर्त्तव्य मिति नारदः ॥

हेम रौप्य ताम्रक्षीमैः सूत्रैः कौशेय पद्मजैः ।

कुशैः काशैश्च कार्पासैर्ब्राह्मण्याकर्त्तितैः शुभैः ॥

तृतीयः स्तवकः ।

५४६

कृत्वा त्रिगुणितं सूत्रं त्रिगुणीकृत्यशोधयेत् ।
 तत्रोत्तमं पवितं तु षष्ठ्या सहशतैस्त्रिभिः ॥
 सप्तत्यासहितं द्वाभ्यां शताभ्यां मध्यमं स्मृतम् ।
 साशीतिना शतेनापि कनिष्ठं तत् समाचरेत् ॥
 साधारणं पवित्राणि त्रिभिः सूत्रैः समाचरेत् ।
 उत्तमं तु शतग्रन्थि पञ्चाशद् ग्रन्थि मध्यमम् ॥
 कनिष्ठं तु पवितं स्यात् षट्त्रिंशद् ग्रन्थिशोभनम् ।
 षट्त्रिंशच्च चतुर्विंशं द्वादशेति च केचन ।
 चतुर्विंशं द्वादशाष्टावित्येके मुनयो विदुः ॥

विष्णुरहस्ये तु प्रकारान्तरमुक्तम्—

अष्टोत्तरशतं कुर्याच्चतुःपञ्चाशदेव वा ।
 सप्तविंशति मे (रे) वाथ ज्येष्ठमध्यकनीयसम् ॥
 अधमं नाभिमात्रं स्याद्रूपमात्रं तु मध्यमम् ।
 उत्तमं वै जानुमात्रं * प्रतिमायां निगद्यते ॥

शिवपवितं तु शैवागमे—

एकाशीत्याथवा सूत्रैः स्त्रिंशतावाष्टयुक्तया ।
 पञ्चाशता वा कर्त्तव्यं तुल्यग्रन्थान्तरालकम् ।
 द्वादशाङ्गुलमानानि व्यासादष्टाङ्गुलानि वा ॥
 लिङ्गविस्तारमानानि चतुरङ्गुलकानि वा ।

अधिकारिणोऽपि तत्रैवोक्ताः—

ब्राह्मणः चत्रियो वैश्य स्तथा स्त्री शूद्र एवच ।

* प्रलम्बतो जानुमात्रमिति निर्णयसिन्धुः ।

स्वधर्मावस्थिताः सर्वे भक्त्याकुर्युः पवित्रकम् ॥
 अतो देवेति * मन्त्रेण द्विजो विष्णौ निवेदयेत् ।
 शूद्रस्य मूलमन्त्रोवा येन वा पूजयेद्धरिम् ॥
 इति ।

एतच्च नित्यम्—

न करोति विधानेन पवित्रारोपणं तु यः ।
 तस्य वात्सरिकी पूजा निष्फला मुनिसत्तम ॥
 तस्माद् भक्तिसमायुक्तै र्नरै र्विष्णुपरायणैः ।
 वर्षे वर्षे प्रकर्त्तव्यं पवित्रारोपणं हरिः ॥
 इति तत्रैवोक्तेः ।

देवताविशेषे तिथयोऽपि तत्रैव—

धनदश्च रमा गौरी गणेशः सोमराड् शुद्धः ।
 भास्करश्चण्डिकाऽम्बाश्च वासुकिश्च तथर्षयः ॥
 चक्रपाणिर्ह्यनङ्गश्च शिवो ब्रह्मा तथैव च ।
 प्रतिपत् प्रभृतिष्वेताः पूज्यास्तिथिषु देवताः ।
 यथोक्ताः शुक्लपक्षे तु तिथयः श्रावणस्य च ॥

इति ।

उक्ततिथ्यसम्भवे हेमाद्रिः—

चतुर्दश्या मथाष्टम्यां सर्वसाधारणं (दिनम्) तु तत् ।
 इति ।

* अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे । पृथिव्याः सप्त धामभिः ॥

तृतीयः सूचकः ।

५५९

तथा—

मासपक्षमहोरात्रं त्रिरात्रं धारयेत्तथा ।

दैवतं सूत्रसन्दर्भं देशकालविवक्षया ॥

इति ।

एतदकरणे प्रायश्चित्तमप्युक्तम्—

पवित्रारोपणं काले न करोति कथञ्चन ।

तदाऽयुतं जपेन् मन्त्रं स्तोत्रं वापि समाहितः ॥

श्रावण शुक्लचतुर्दशी पूर्वविद्धा ग्राह्या ।

श्रावण शुक्ल पञ्चदश्या मुपाकर्म कार्यम् ।

पर्वण्यौदयिके कुर्युः श्राव(णे)णं तैत्तिरीयकाः ।

बह्वृचाः श्रावणे कुर्युर्ग्रहसंक्रान्तिवर्जिते ॥

इति गार्ग्यः ।

औदयिकेऽपि पर्वणि विशेषः पाराशर माधवीये—

श्रावणी पौर्णमासी तु सङ्गवात् परतो यदि ।

तदैवौदयिकी ग्राह्या नान्यथौदयिकी भवेत् ॥

इति ।

कर्म पर्याप्तं चेत् परमेव पर्व इति सुदर्शन भाष्येऽपि ।

तैत्तिरीयव्यतिरिक्त यजुर्वेदिनां पूर्ववेति हेमाद्रिर्मदनपारि-
जातश्च ।

हेमाद्रौ गोभिलः—

अध्यायाना मुपाकर्म कुर्यात् कालेऽपराह्निके ।

पूर्वाह्ने तु विसर्गः स्यादिति वेदविदोविदुः ॥

इदं तु सामगविषयम्—

भवेदुपाकृतिः पौर्णमास्यां पूर्वाह्ण एव तु ।

इति प्रचेतोवचना दन्येषां पूर्वाह्ण

एवेति कालनिर्णयदोषिकाकारः ।

पौर्णमास्या मसम्भवे पञ्चम्यादौ कार्यम् ।

अथातोऽध्यायोपाकर्म औषधोनां प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावण्यां
पौर्णमास्यां पञ्चम्यां हस्तेन वा इति कात्यायनसूत्रात् ।

श्रवणस्य विद्वत्वे गार्ग्यः—

धनिष्ठासंयुते कुर्याच्छ्रावणं कर्म यद् भवेत् ।

तत् कर्म सफलं ज्ञेयं सुपाकरणं संज्ञितम् ॥

श्रवणे चैव यत् कर्म उत्तराषाढसंयुते ।

संवत्सरं कृतोऽध्यायस्तत्क्षणादेव नश्यति ॥

इति ।

व्यासः—

उदयव्यापिनि त्वेव विष्णुर्धृत्ते घटिकाद्वयम् ।

तत् कर्म सफलं ज्ञेयं तस्य पुण्यं मनन्तकम् ॥

इति ।

कात्यायनः—

अर्धरात्रादधस्ताच्चेत् संक्रान्तिर्ग्रहणं तदा ।

उपाकर्म न कुर्वीत परतश्चेन्न दोषकृत् ॥

इति ।

तृतीयः स्तवकः ।

५५३

तथा—

संक्रान्तिर्ग्रहणं वापि पौर्णमास्यां यदा भवेत् ।

उपाकृतिसु पञ्चम्यां कार्य्या वाजसनेयिभिः ॥

यत्तु—

वौधायनसूत्रे आख्यां पौर्णमास्या माषाढ्यां वा उपाकर्मं कर्त्तव्यं मित्युक्तं । तत् प्रौष्ठपद्यामपि दोषे आषाढ्यां कार्य्यमित्येवं परम् ।

वेदोपाकरणे प्राप्ते कुलीरे संस्थिते रवौ ।

उपाकर्मं न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यं सिंहयुक्तके ॥

नर्मदोत्तरभागे तु कर्त्तव्यं सिंहयुक्तके ।

कर्कटे संस्थिते भानावुपाकुर्यात्तु दक्षिणे ॥

इति बृहस्पतिः ।

इदं सामगविषयम्—

सिंहे रवौ तु पुष्यर्त्ते पूर्वाङ्गे विचरेद्वहिः * ।

छन्दोगा मिलिताः कुर्युरुत्तर्गं स्वस्वछन्दसाम् ।

शुक्लपक्षे तु हस्तेन उपाकर्मापराह्निकम् ॥

इति गार्ग्योक्तेः ।

यमः—

अवृष्ट्यौषधयस्तस्मिन् मासे तु न भवन्ति चेत् ।

* पूर्वाङ्गे ऽविवरे वहिः । अविवरे गृहादिदोषहीने । विचरेद्वहि रिति पाठस्तु अज्ञानकृत इति कमलाकरः ।

तदा भाद्रपदे मासि श्रवणेन तदिष्यते ॥

इति ।

इदं शुक्रास्तादावपि कार्यम्—

नित्येनैमित्तिके जाप्ये होमयज्ञक्रियासु च ।

उपाकर्मणि चोत्सर्गे ह्यस्तदीषो न विद्यते ॥

इति संग्रहोक्तेः । प्रथमारम्भस्तु न भवति ।

गुरुभार्गवयो मूर्ध्नि वात्ये वा वार्धकेऽपि वा ।

तथाऽधिमास संसर्प मलमासादिषु द्विजे ।

प्रथमोपाकृतिर्न स्यात् कृतं कर्म विनाशकम् ॥

इति कश्यपोक्तेः ।

बालः शुक्रो दिवसदशकं पञ्चकं चैव वृद्धः ,

पञ्चादङ्गानि त्रितयमुदितः पक्षमैन्द्र्यां क्रमेण ।

जीवो वृद्धः शिशुरपि तथा पक्षमान्ये शिशू तौ * ।

वृद्धौ प्रोक्तौ दिवसदशकं चापरैः सप्तरात्रम् ॥

एतच्च मलमासे न कार्यम् ।

उपाकर्म तथोत्सर्गः प्रसवाहोत्सवाष्टकाः ।

मासवृद्धौ परे कार्यं वर्जयित्वा तु पैतृकम् ॥

इति ज्योतिः पराशरोक्तेः ।

एतच्च कर्म स्मार्त्तेऽग्नौ तदभावे लौकिकेऽग्नौ कार्यम् ।

अध्यायोपाकृतिं कुर्यात्तत्रोपासनवर्जिता ।

* पक्ष सन्त्येय मृतौ इति सुहृत्तर्चितामयिः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५५५

कर्मद्वयमिदं केचिन्नौकिकान्गौ प्रकुर्वते ॥

इत्याश्वलायन कारिकोक्तेः ।

शिश्वोहोमोऽपि आचार्याङ्गौ स्यात्—

न खेऽग्नावन्य होमः स्यान्मुक्तैकां समिदाहुतिम् ।

इति कात्यायनोक्तेः ।

एतच्च अध्यापनाग्निमत एव इति कर्काचार्यः । उत्सर्जन-
स्थायं गौणकालः—

पुण्ये तूत्सर्जनं कुर्यादुपाकर्मदिनेऽथवा ।

इति खादिरगृह्योक्तेः ।

मुख्यकालसु—

पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकाया मथापिवा ।

इति याज्ञवल्क्योक्तः ।

पौषां माघ्यां वा पौर्णमास्या मुत्सृजेदिति वीधायनः ।

अध्यायोत्सर्जनं माघ्यां पौर्णमास्यां विधीयते ।

इत्याश्वलायनकारिका ।

पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायां वा अध्यायानुत्सृजेरन्निति
कात्यायनः ।

सिंहे रवौ तु पुष्यर्क्षे पूर्वाङ्गेऽविवरेवहिः ।

इति छन्दोगाद्यानां कालः । यदा तु पुष्यनक्षत्रं कर्कसंक्रान्ती
भवति तदा विशेषः छन्दोगपरिशिष्टे—

मासे प्रोष्ठपदे हस्तात् पुष्यः पूर्वो भवेद् यदा ।

तदाच श्रावणे कुर्यादुत्सर्गं छन्दसां द्विजः ॥ इति ।

अत्र विशेषमाह कार्णाजिनिः—

उपाकर्मणि चोत्सर्गे यथाकालं समेत्य च ।

ऋषीन् दर्भमयान् कृत्वा पूजयेत्तर्पयेत्तथा ॥

इति ।

उपाकर्मणि उत्सर्गे च त्रिरात्र मनध्यायः ।

अत्र समुद्रगाव्यतिरिक्तानामपि नदीनां रजोदोषो नास्ति ।

उपाकर्मणि चोत्सर्गे रजोदोषो न विद्यते ।

इति गार्ग्योक्तेः । उत्सर्जनस्य उपाकर्मकालत्वे पूर्वं सुत्सर्जनं कृत्वा पश्चादुपाकर्मं कुर्यात्—

उपाकर्मपराह्णे स्यादुत्सर्गः प्रातरेव हि ।

इति हेमाद्रौ गोभिलस्मृतेः ।

अन्योऽत्रविशेषः संस्कार प्रकरणे द्रष्टव्यः ।

अत्रैव रक्षावन्धनमुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये—

ततोऽपराह्णसमये रक्षा पोटलिकां शुभाम् ।

कारयेदक्षतैः शस्तैः सिद्धायै हेमभूषितैः ॥ इति ।

इदं भद्रायां न कार्यम्—

भद्रायां हे न कर्त्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा ।

श्रावणी नृपतिं हन्ति ग्रामं दहति फाल्गुनी ॥

इति संग्रहोक्तेः ।

तस्मात्तदन्ते कार्यमिति निर्णयामृते—

तन् मन्त्रसु—

येन वद्धो वलीराजा दानवेन्द्रो महाबलः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५५७

तेन त्वा मपि वभ्रासि रत्ने माचल माचल ॥

ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रै रन्यैश्च मानवैः ।

कर्त्तव्यो रक्षिताचारो द्विजान् सम्भूज्य शक्तितः ॥

इति ।

अत्रैवच श्रावणाकर्म उक्तमाश्वलायनेन—

अथातः श्रावणकर्म श्रावण्यां पीर्णमास्या मिति कात्यायन
सूत्रात् ।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते

श्रावणमासविधानाति ॥

अथ भाद्रमासविधानानि ।

अत्र गोप्रसवे नारदः ।

भानी सिंहगते चैव यस्य गौः संप्रसूयते ।

मरणं तस्य निर्दिष्टं षड्भि र्मासै र्न संशयः ॥

अत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते शुभम् ।

प्रसूतां तत्क्षणादेव तां गां विप्राय दापयेत् ॥

इत्यादि ।

५५८

विधानपारिजाते ।

भाद्रपद कृष्णचतुर्थी बहुलाख्या मध्यदेशे प्रसिद्धा । सा च
सायाङ्गयापिनी ग्राह्या । दिनद्वये तथात्वे पूर्वैव ।

गौर्याञ्चतुर्थी वटधेनुपूजा दुर्गाचनं दुर्भरहोलिकेच ।
वत्सस्य पूजा शिवरात्रि रेताः परान्विताघ्नन्तिनृपं सराष्टम् ।
इति दिवोदास निबन्धोक्तेः ।

अत्र धेनुपूजाशब्देन बहुला ग्राह्येति तत्रैव व्याख्यातम् ।
भाद्र कृष्णाष्टमी जन्माष्टमी ।

सा च वैधा । जन्माष्टमी जयन्तीच । तत्र आद्या केवला-
ष्टमी सैव रोहिणीयुक्ता जयन्तीसंज्ञा ।

कृष्णाष्टम्यां भवेद् यत्र कलैका रोहिणीयदि ।
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता उपोष्या सा प्रयत्नतः ॥
इति बृह्मपुराणोक्तेः । केवलापि उपोष्यैव ।

भाद्रे वै बहुले पक्षे कृष्णजन्माष्टमीव्रतम् ।
न करोति नरो यस्तु स भवेत् क्रूरराक्षसः ॥
इति भविष्योक्तेः ।

यत्तु हरिवंशे—

अभिजिन्नाम नक्षत्रं जयन्ती नाम शर्व्वरी ।
मुहूर्त्तोविजयोनाम यत्र जातो जनार्दनः ॥
इति वचनादभिजिन्नाम नक्षत्रं रोहिण्येव । सर्व्वपुराणानां
मेक वाक्यत्वात् । अभितः पापं जयतीति अभिजिदिति व्युत्प-
त्तेश्च ।

तृतीयः स्तवकः ।

५५८

इदं जन्माष्टमी व्रतं नित्यम्—

वर्षे वर्षे तु या नारो कृष्णजन्माष्टमी व्रतम् ।

न करोति महाप्राज्ञ व्याली भवति कानने ॥

इति वीष्माश्रुतेः । पूर्वोक्तनिन्दाश्रुतेश्च ।

जयन्ती व्रतं तु काम्यम्—

महाजयार्थं कुरुतां जयन्तीं सुक्तयेऽनघ ।

धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च मुनिपुङ्गव ।

ददाति वाञ्छितानर्थान् येचान्येऽप्यतिदुर्लभाः ॥

इति फलश्रवणात् ।

शूद्रान्नेन तु यत् पापं शवहस्त(स्य)स्य भोजने ।

तत् पापं लभते कुन्ति जयन्तीविमुखो नरः ॥

इति निन्दाश्रवणाच्च । यदा अष्टम्यां रोहिणीयोगः सदा

जन्माष्टमी जयन्त्या मन्तर्भूता ज्ञेया । न तु सा पृथक् कार्य्या ।

अन्यपरासेनैव तत् सिद्धेः ।

तदुक्तं माधवेन—

यस्मिन् वर्षे जयन्त्याख्य योगो जन्माष्टमी तदा ।

अन्तर्भूता जयन्त्यां स्यादक्षयोगः प्रशस्तितः ॥

इति ।

किञ्च—

अत्र रोहिण्या अर्द्धरात्रयोगो ग्राह्यः ।

रोहिण्या अर्द्धरात्रे च यदा कृष्णाष्टमी भवेत् ।

५६०

विधानपारिजाते ।

तस्यामभ्यर्चनं शौरे हन्ति पापं त्रिजन्मजम् ॥

इति विष्णुधर्मवचनात् ।

समायोगे तु रोहिण्यां निशीथे राजसत्तम ।

समजायत गोविन्दो बालरूपी चतुर्भुजः ॥

तस्मात्तं पूजयेत्तत्र यथावित्तानुसारतः ।

इति वङ्गि पुराणवचनादर्द्धरात्रस्य कर्मकालत्व मवगम्यते ।

अतः—

कर्मणो यस्य यः कालः सत्कालव्यापिनोतिथिः ।

तया कर्मणि कुर्वीत क्लृप्तं वृद्धी न कारणम् ॥

इति विष्णुधर्मवचनात् ।

सप्तमी सहिताष्टम्यां निशीथे रोहिणी यदि ।

तत्रोपवासं कुर्वीत तिथि भान्ते च पारणम् ॥

इति वङ्गिपुराण वचनाच्च पूर्वमेव उपवासादि प्राप्तेः परदिने सतोऽपि रोहिणीयोगस्य न प्रयोजकत्वं । अन्यथा बुधवारादेरपि प्रयोजकत्वापत्तेः ।

यत्तु—

रोहिणी संयुतोपीया सर्वाघौघ विनाशनी ।

अर्द्धरात्रा दधश्चोर्द्धं कलया वा यदा भवेत् ।

जयन्ती नाम सा प्रोक्ता सर्वपाप प्रणाशनी ॥

इत्यग्निपुराण वचनं । तत् कैमुतिकन्यायेन निशीथ योगस्यैव सुत्वर्थ मवगन्तव्यम् ।

तृतीयः स्तवकः ।

५६१

यच्चापि स्कान्दे—

उदये चाष्टमी किञ्चिन्नवमी सकला यदि ।

भवते बुधसंयुक्ता प्राजापत्यर्चं संयुता ।

अपि वर्षशतेनापि लभ्यते वा(सा)ऽथवा न वा ॥

इति ।

तद्दानादिविषयम् ।

उपवास शब्दाश्रवणादिति हेमाद्रि रूचे—

यद्वा ।

उदये चन्द्रोदये । अतो न व्रतभेद इति साधुः पत्याः ।
इदं व्रतं नित्यं काम्यं चेति बहवो निबन्धकारा आहुः । अत्र
अष्टम्या अपि निशीथवेधो ग्राह्यः ।

रोहिण्या मर्द्धरात्रे च यदा कृष्णाष्टमी भवेत् ।

इति वचनेन तस्यैव मुख्यकालतोक्तेः ।

अष्टमी रोहिणीयुक्ता निश्यर्द्धे (निशीथे) दृश्यते यदि ।

मुख्यकाल इतिख्यात स्तत्र जातो हरिः स्वयम् ॥

इति वशिष्ठ संहितोक्तेः ।

अष्टम्यत्र चतुर्धा भिद्यते ।

तद्यथा ।

पूर्वेद्युरेव निशीथयोगिनी ।

परेद्युरेव निशीथयोगिनी ॥

उभयेद्युरेव निशीथयोगिनी । नोभयेद्युर्निशीथयोगिनी ॥

तत्र आद्ययो न सन्देहः कर्मकालव्याप्तेः ।

जन्माष्टमी रोहिणी च शिवरात्रि स्तथैव च ।

पूर्वविद्धा प्रकर्त्तव्या तिथिभान्ते च पारणम् ।

इति भृगूक्तेः ।

अन्ययोस्तु परैव ।

प्रातः सङ्कल्पकाल व्याप्तेराधिकात् ।

वर्जनीया प्रयत्नेन सप्तमीसंयुताष्टमी ।

इति ब्रह्मवैवर्त्ताच्च । एवमंशतः समव्याप्तावपि परैव ।

विषमव्याप्ती तु आधिक्येन निर्णयः कार्यः ।

रोहिणी योगोऽपि एव मेव चतुष्प्रकारो ज्ञेयः ।

निम्बादित्यसम्प्रदायिनां तु उदयव्यापिन्येव ग्राह्या ॥

पूर्वविद्धाष्टमी या तु उदये नवमीदिने ।

सुहृत्तं मपि संयुक्ता सम्पूर्णा साष्टमी भवेत् ॥

कलाकाष्ठा सुहृत्तापि यदा कणाष्टमी तिथिः ।

नवम्यां सैव ग्राह्या स्यात् सप्तमी संयुता नहि ॥

इति पद्मपुराणोक्तेः ।

उदय व्यापिनी ग्राह्या कुले तिथिरुपोषणे ।

निम्बार्को भगवान् येषां वाञ्छितार्थं फलप्रदः * ॥

इति वचनाच्च ।

हेमाद्रिस्तु सर्वेषां पूर्वैव इत्याह । पूर्वविद्धा इत्यादि पाञ्च-

* निम्बादित्योपासकादि जन्माष्टमी रामनवमी शिवरात्र्यादौ पूर्वैऽङ्घ्रि
कर्मकालौनामपि तिथिं त्यक्त्वा द्वि वि सुहृत्तापि परैव तिथि ग्राह्या
इति मन्यन्ते ।

तृतीयः सूक्तः ।

५६३

वचनं तु पूर्वेऽह्नि निशीथे अष्टम्यभावे द्वितीयेऽह्नि उदये चन्द्रो-
दयसमये कलादिमाताष्टम्यां व्रतं कर्त्तव्यमित्येतद्विषयम् ।
उदयव्यापिनीति वचनमपि निम्बसप्तमीव्रत पर मिति न कोऽपि
दोषः ।

अत्र कर्त्तव्यं मुक्तं भविष्ये —

ततोऽष्टम्यां तिलैः स्नातो नद्यादौ विमले जले ।
सुदेशे शोभनं कुर्याद्देवक्याः सूतिकागृहम् ॥
तन्मध्ये प्रतिमा स्थाप्या साचाप्येवंविधा स्मृता ।
काञ्चनी राजती ताम्नी पैत्तली मृन्मयी तथा ॥
वार्ची मणिमयीचैव वर्णकैर्लिखिताथवा ।
सर्वं लक्षणं सम्पन्ना पर्यङ्गे च पटावृते ॥
प्रसूतां च प्रसूतां च स्थापयेन् मञ्चकोपरि ।
मां तत्र वालकं सुप्तं पर्यङ्गे स्तनपायिनम् * ॥
यशोदां तत्र चैकस्मिन् प्रदेशे सूतिकागृहे ।
तद्वच्च कल्पयेत् पार्थ प्रसूतवरकन्यकाम् ॥
कश्यपो वसुदेवोऽयं मदितिश्चैव देवकौ ।
शेषो वै बलभद्रोऽयं यशोदा क्षितिरेव भूत् ॥
नन्दः प्रजापतिर्दक्षो गर्गश्चापि चतुर्मुखः ।
गौर्धेनुः कुञ्जरश्चैव दानवाः शस्त्रपाणयः ॥

* अतः परं

श्रीवत्सवत्सः पूर्णाङ्गं नीलोत्पलदलच्छविम् ।

इत्यंशो व्रतमालायां दृश्यते ।

लेखनीयाश्च तत्रैव कालियो यमुनाङ्गदे ।
 इत्येवमादि यत् किञ्चिच्छक्यते चरितं मम ॥
 लेखयित्वा प्रयत्नेन पूजयेद् भक्ति तत्परः ।
 मन्त्रेणानेन * कौन्तेय देवकीं पूजयेन्नरः ॥
 पङ्कजैः पूजयेद्देवीं † नमो देव्यै श्रिया इति ।
 ततोमन्त्रेण वै दद्याच्चन्द्रायार्घ्यं समाहितः ॥
 क्षीरोदारणवसम्भूत अत्रि ने (गो) च समुद्भव ।
 गृहाणार्घ्यं शशाङ्केदं रोहिण्या सहितो मम ॥
 ज्योत्स्नापते नमस्तुभ्यं नमस्ते ज्योतिषाम्पते ।
 नमस्ते रोहिणीकान्त अर्घ्यं नः प्रतिगृह्यताम् ॥
 प्रभाते ब्राह्मणाच्छ्रुत्या भोजयेद् भक्तिमान्नरः ।
 ॐ नमस्ते वासुदेवाय गोब्राह्मण हिताय च ।
 शान्तिरस्तु शिवं चास्तु इत्युक्त्वा मां विसर्जयेत् ॥
 इति ।

* गायङ्गिः किन्नराद्यैः सतत परिहृता वैष्णवीणादिनादैः,
 शृङ्गारादर्शं कुम्भं प्रवरं कृतकरैः किङ्करैः सेव्यमाना ।
 पर्यङ्के स्नातृते या सुदिततरं सुखी पुत्रिणी सम्यगास्ते,
 सा देवी देव माता जयति सततया देवकी कान्तरूपा ॥
 एवं रूपेण

† देवीं श्रियं तन्मन्त्रो यथा ।
 पादौ संवाहयन्ती श्रीदेवक्याश्चरणान्तिके ।
 निषण्णा पङ्कजे पूज्या नमोदेव्यै श्रिया इति ।

तत्र हेमाद्रौ नारदः—

तिथिरष्टगुणं हन्ति नक्षत्रं च चतुर्गुणम् ।

तस्मात् प्रयत्नतः कुर्यात्तिथि भान्ते च पारणम् ॥

तिथ्युत्तरयोर्यदाच्छेदो नक्षत्रान्त मथापि वा ।

अर्द्धरात्रेऽथवा कुर्यात् पारणं त्वपरेऽहनि ॥

इति वचनाद् द्वयो रन्ते पारणं मुख्यम् ।

सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवा पारणं सिध्यति ।

इति ब्रह्मवैवर्तवचनं तु व्रतान्तरविषय मिति हेमाद्रिः ।

नात्र निशीथ भोजननिषेधः प्रवर्तते ।

अर्द्धरात्रेऽथवा कुर्यात्

इत्यादिना विशिष्य तद्विधानात् ।

अत्राशक्तौ वल्लि पुराणम्—

भान्ते कुर्यात्तिथेर्वापि शस्त्रं भारत पारणम् ।

तिथ्यन्ते वीक्षवान्तेवा व्रती कुर्वीत पारणम् ॥

इति च गौणं पारणम् । उभयान्ते पारणं मिति तिथिनक्ष-

त्रयोः समयो गे द्रष्टव्यं । तिथेरेव प्राधान्यात् ।

सांयोगिके व्रते प्राप्ते यत्रैकोऽपि विद्युज्यते ।

तत्रैव पारणं कुर्यादिति वेदविदो विदुः ॥

इति निर्णयामृताच्च ।

इति जन्माष्टमीव्रतविधानम् ।

भाद्रपदामावास्यायां

कुशग्रहणं मुक्तं हेमाद्रौ हारीतेन—

मासे नभस्यमावास्या तस्यां दर्भोच्चयो मतः ।

अयात यामास्ते दर्भा नियोज्याः स्युः पुनः पुनः ॥

इति ।

नभसि श्रावणे । तेन दर्शान्तमासपक्षत्वेन जन्माष्टम्यनन्तरं दर्शो लभ्यते । तत्र दर्भं ग्रहणं कर्त्तव्यं मिति केषाञ्चिन्नतम् ।

अन्ये तु—

मासे नभस्येऽमावास्या तस्यां दर्भोच्चयः स्मृतः ।

इति पाठं कल्पयित्वा नभस्ये भाद्रपदे इति व्याख्याय तत्र दर्भग्रहणं कर्त्तव्यं मित्याहुः ।

अथ भाद्रपद शुक्लतृतीयायां

हरितालिकाव्रतमुक्तं स्कान्दे—

सा च परा ग्राह्या ।

मुहूर्त्तमात्रं सत्त्वेऽपि दिने गौरी व्रतं परे ।

शुद्धाधिकाया मध्येवं गणयोगं प्रशंसनात् ॥

इति माधवोक्तेः ।

चतुर्थी सहिता या तु सा तृतीया फलप्रदा ।

अवैधव्यकरा स्त्रीणां पुत्रं पौत्रं विवर्द्धिनी ॥

द्वितीया सहिता तां तु या करोति विमोहिता ।

सा वैधव्यं मवाप्नोति रुग्णदेहा च जायते ॥

इत्यापस्तम्बोक्तेः ।

आद्या मधुश्रावणिका कज्जली हरितालिका ।

तृतीयः स्तवकः ।

५६७

चतुर्थी मिश्रिता स्त्रीभिर्दिवानक्ते विधीयते ॥

तृतीया नभसः शुक्ला मधुश्रावणिका स्मृता ।

भाद्रस्य कज्जली कृष्णा शुक्ला च हरितालिका ॥

इति दिवोदासनिवन्धवचनाच्च ।

भाद्रस्य कृष्णा चतुर्थी वरद विघ्नेश चतुर्थी ।

सा च मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या ।

प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेन्मृप ।

इति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः । परदिने मध्याह्नव्यास्यभावेतु
पूर्वविद्धा ग्राह्या ।

मातृविद्धो गणेश्वरः । इत्युक्तेः ।

सा च वारविशेषे प्रशस्ता ।

भाद्रशुक्लचतुर्थी या भीमिनार्कैणवायुता ।

महती साऽत्र विघ्नेश मर्च्चित्वेष्टफलं लभेत् ॥

इति निर्णयामृतोक्तेः । अत्र चन्द्रदर्शनं निषिद्धम् ।

तथाच अपरार्कं मार्कण्डेयः—

सिंहादित्ये शुक्लपक्षे * चतुर्थ्यां चन्द्रदर्शनम् ।

मिथ्याभिद्रूपणं कुर्यात्तस्मात् पश्येन्न तं तदा ॥

तद्दोषशान्तये सिंहः प्रसेन मिति वै पठेत् ।

* शुक्लपक्षे इत्युपलक्षणम् । पञ्चाननगते भानौ पक्षयोक्तभयोरपि ।

चतुर्थ्यां सुदितश्चन्द्रो नेचितव्यः कदाचन ।

इति विशेष वचनात् । चतुर्थ्यां नेचितव्य

इति मुनिभि रदितः ।

श्लोकस्तु विष्णुपुराणे—

सिंहः प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्बवताहतः ।

सुकुमारक मारोदी स्तवह्येषस्यमन्तकः ॥

इति ।

भाद्र शुक्लपञ्चमी ऋषिपञ्चमी ।

सा च हेमाद्रिमते परा ।

सिता परयुता ग्राह्या पञ्चमी । इति दीपिकोक्तेः ।

माधवमते पूर्वा । सर्वत्र पञ्चमी पूर्वा । इति तदुक्तेः ।

तत्र ऋषीन् पूजयित्वा अक्षय भूमिजातेन * वर्त्तत ।

एवं सप्तवर्षाणि कृत्वा सप्तकुम्भेषु प्रतिमासु ऋषीन् संपूज्य
परेऽह्नि तन्मन्त्रेण अष्टोत्तरशतं तिलैर्हुत्वा सप्त ब्राह्मणान् भोज-
यित्वा तेभ्यः कुम्भान्निवेदयेत् ।

इति निर्णयामृते ।

अथ भाद्र शुक्ल सप्तमी

अमुक्ताभरण सप्तमी ।

सा च पूर्वा ग्राह्या । तदलाभे उत्तरा ।

सप्तमी पूर्वविद्वेष व्रतेषु निखिलेष्वपि ।

अलाभे पूर्वविद्यायाः परविद्यापि गृह्यताम् ॥

इति माधवोक्तेः ।

तच्च व्रतं यावज्जीवं कर्त्तव्यमित्युक्तं मदनरत्ने—

* कृष्ट भूमिजशाकेन इति निर्णय सिन्धौ पाठः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५६६

शुक्ले भाद्रपदेमासि सप्तम्यां हि जलाशये ।

ज्ञात्वा शिवं मण्डलके लेखयित्वा तथाम्बिकाम् ॥

भक्त्या संपूज्य समयं कुर्याद्बद्धा करे गुणम् ।

यावज्जीवं मयात्मा तु शिवाभ्यां संनिवेदितः ॥

इत्यादि ।

अथ भाद्र शुक्लाष्टमी दूर्वाष्टमी ।

सा च पूर्वविद्धा ग्राह्या—

आवणी दुर्ग नवमी दूर्वा चैव हुताशने ।

पूर्व विद्धा तु कर्त्तव्या शिवरात्रिर्वलेर्दिनम् ॥

इति यमस्मृतेः ।

शुक्लाष्टमीतिथि र्यां तु मासि भाद्रपदे भवेत् ।

दूर्वाष्टमी तु सा कार्या ज्येष्ठां मूलं च वर्जयेत् ॥

इति यत् परदिन विधायकं । तज्ज्येष्ठा मूलयोगे सति द्रष्टव्यम् ।

दूर्वाष्टमी सदात्याज्या ज्येष्ठामूलर्चं संयुता ।

ऐन्द्रर्चं पूजिता दूर्वा हन्त्यपत्यानि नान्यथा ।

पत्न्युरायुर्हरामूले तस्मात्तां परिवर्जयेत् ।

इति हेमाद्रौ निषेधात् । इदं व्रत मगस्त्योदये कन्यार्के च न कार्यम् ।

शुक्ले भाद्रपदे मासि दूर्वासंज्ञा तथाष्टमी ।

सिंहार्क एव कर्त्तव्या न कन्यार्के कदाचन ।

सिंहस्थे सौत्तमा सूर्ये ऽनुदिते मुनिसत्तमे * ॥

इति मदनरत्ने स्कान्दोक्तेः ।

भाद्र शुक्लाष्टम्या मगस्त्योदये भाविनि पूर्वं शुक्लाष्टम्या मेव
क्षुर्यादिति हेमाद्रिश्च ।

इदं व्रतं स्त्रीणां नित्यम्—

या न पूजयते दूर्वां मीहादिहयथाविधि ।

चीणि जम्भानि वैधव्यं लभते नात्र संशयः ॥

तस्मात् सम्पूजनीया सा प्रतिवर्षं (यथाविधि) वधूजनैः ।

इति पुराण समुच्चयात् ।

यदाश्वयुज्यां ज्येष्ठादेः सम्पूर्णं योगं स्तदा—

कर्त्तव्या चैकभक्तेन ज्येष्ठामूलं यदा भवेत् ।

दूर्वा मभ्यर्चयेद् भक्त्या न वन्द्यं दिवसं नयेत् ॥

इति गार्गोक्ते स्तत्रापि व्रतं कार्यं मेव ।

विधिसु भविष्ये—

शुचौ देशे प्रजातायां दूर्वायां ब्राह्मणोत्तमः ।

स्थाप्य लिङ्गं ततो गन्धैः पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत् ॥

दध्यक्षतैर्हिजम्रेष्ठ अर्घ्यं दद्यात्तिलोचने ।

दूर्वां शमीभ्यां विधिवत् पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥

मन्त्रसु—

त्वं दूर्वेऽमृतजम्भासि वन्दितासि सुरासुरैः ।

सौभाग्यं सन्ततिं देहि सर्वकार्यकरी भव ॥

तृतीयः सूक्तः ।

५७१

यथा शाखा प्रशाखाभिर्विस्तृता त्वं महीतले ।

तथा ममापि सन्तानं देहि त्वमजरामरम् ॥

अनग्निपक्व मन्नीयादन्नं दधि फलं तथा ।

अक्षार लवणं ब्रह्मन्नाम्नीयान् मधुना(समम्)न्वितम् ॥

इति ।

भाद्रे अधिमासे सति निर्णयदीपे स्नान्दे—

अधिमासे तु संप्राप्ते नभस्य उदये मुनेः ।

अर्वाङ् दूर्वाव्रतं कार्यं परतो नैव कुतचित् ॥

इति ।

अत्रैव ज्येष्ठापूजा उक्ता माधवीये स्नान्दे—

मासि भाद्रपदे शुक्लपक्षे ज्येष्ठर्क्षसंयुते ।

यस्मिन् कस्मिन् दिने कुर्या ज्येष्ठायाः परिपूजनम् ॥

इति ।

दिनद्वये नक्षत्रयोगे सति परा ग्राह्या । पूर्वोऽङ्गि रात्रियोगे

पूर्वेक ।

नवम्यासहकार्यास्यादष्टमी नात्र संशयः ।

मासि भाद्रपदे शुक्लपक्षे ज्येष्ठर्क्ष संयुता ।

रात्रिर्यस्मिन् दिने कुर्यात्तत्र ज्येष्ठाप्रपूजनम् ॥

इति तत्रैवोक्तेः । कचिदस्य अपवादः ।

यस्मिन् दिने भवेज्येष्ठा मध्याह्ना दूर्ध्वं मघ्नणः ।

तस्मिन् हविष्यं पूजाय न्यूनाचेत् पूर्ववासरे ॥

इति ।

इदं केवल त्रितीयौ नक्षत्रे चोक्तम् ।

तिथावेवाचरेदाद्यं द्वितीयं केवलर्चके ।

इति स्मृतेः ।

दाक्षिणात्यास्तु नक्षत्रे एव इदमाचरन्ति ।

तथाहि—

मैत्रेणावाहयेद्देवीं ज्येष्ठायां तु प्रपूजयेत् ।

मूले विसर्जयेद्देवीं त्रिदिनं व्रतमुत्तमम् ।

इति ।

नमस्कार मन्त्रस्तु—

ज्येष्ठायै ते नमो नित्यं श्रेष्ठायै ते नमो नमः ।

शर्वा (यै) खै ते नमोनित्यं शाङ्कर्यै ते नमो नमः ॥

इति ।

अथ भाद्रशुक्ल द्वादश्यां अवणयोग रहितायां

पारणं कुर्यात्—

आभाकासितपक्षेषु मैत्र अवण रेवति ।

सङ्गमे नहि भोक्तव्यं द्वादश द्वादशीर्हरेत् ॥

इति निषेधात् ।

अत्रापि विशेषो विष्णुधर्म—

मैत्राद्यपादे स्वपितीह विष्णुः

पौष्णान्य पादे प्रतिबोधमेति ।

श्रुतेश्च मध्ये परिवर्त्तमेति

सुप्ति प्रबोध परिवर्त्तन मेव वर्ज्यम् ॥ इति ।

तृतीयः स्तवकः ।

५७३

अत्रैव शक्रध्वजोत्थापनमुक्तमपरार्के ।

द्वादश्यां तु सिते पक्षे मासि भाद्रपदे तथा ।

शक्रमुत्थापयेद्राजा विश्वं श्रवणं वासवे ॥

इति ।

इयमेव श्रवणद्वादशी । तत्र एकादश्यां द्वादशी श्रवणयोगे
सैवोपोष्ठा ।

एकादशी द्वादशी च वैष्णव्यमपि तत्रचेत् ।

तद्विष्णुशृङ्खलं नाम विष्णुं सायुज्यं कृद् भवेत् ॥

इति विष्णुधर्मोक्तेः ।

संस्पृश्यैकादशीं राजन् द्वादशीमपि संस्पृशेत् ।

श्रवणं ज्योतिषां श्रेष्ठं ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

इति नारदीयोक्तेश्च । तत्र यदि कलामात्रं श्रवणं भवति
तदा पूर्वैव ।

तिथिं नक्षत्रयोर्योगो योगश्चैव नराधिप ।

द्विकलो यदि लभ्येत सन्नेयो ह्यष्टयामिकः ।

इति नारदीयोक्तेः ।

दिवोदासीये तु अत्र विशेष उक्तः ।

रात्रेः प्रथम(पादे)यामेचेच्छ्रवणं हरिवासरे ।

तदा पूर्वामुपवसेत् प्रातर्भान्ते च पारणम् ॥

इति ।

द्विकलो यदि लभ्येत इति पूर्ववचनं तु कैमुतिकन्यायेन
प्राशस्त्यपरमित्यवगन्तव्यम् ।

इयं बुधवारे अतिप्रशस्ता —

बुधश्रवण संयुक्ता सैव चेद्वादशी भवेत् ।

अत्यन्त महती सास्याहृतं भवति चाक्षयम् ॥

इति स्कान्दोक्तेः । यदा तु एकादश्येव श्रवणयुता तदापि पूर्वैव ।

यदा न प्राप्यते ऋतं द्वादश्यां वैष्णवं क्वचित् ।

एकादशी तदोपोष्ठा पापघ्नी श्रवणान्विता ।

इति नारदीयोक्तेः ।

यदा द्वादश्येव ऋतं युता * । तदा उपवासद्वयम् ।

एकादशी द्वादशी च विष्णु नक्षत्र संयुता ।

उपवास द्वयं कृत्वा त्रयोदश्यां तु पारयेत् ।

इति विष्णुक्तेः । ननु पारणेनैव व्रतसमाप्ते रेकादशीव्रतस्य असमाप्तावपि कथं व्रतान्तरस्य आरम्भः ।

असमाप्ते व्रते पूर्वे नैव कुर्याद्ब्रतान्तरम् ।

इति निषेधादिति चेन्न । उभयोर्व्रतयो रेकदैवतत्वेन विहितत्वा निषेधाप्रवृत्तेः । निषेधस्य व्रतान्तर विषयत्वेन सावकाशत्वात् ।

एकादशी सुपोष्यैव द्वादशीं समुपोषयेत् ।

नचात्र विधिलोपः स्यादुभयोर्दैवतं हरिः ॥

इति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः ।

* शोबुध ऋतं श्रवणा नक्षत्रं साभ्यां युता ।

तृतीयः स्तवकः ।

५७५

शृणु राजन् परं काम्यं श्रवणं द्वादशी व्रतम् ।

इति स्थूलशीर्षवचनादिदं व्रतं काम्यमेवेति गौड़ादय
आहुः । दाक्षिणात्यासु ।

एकादश्यां नरोभुक्ता द्वादश्यां समुपोषणात् ।

व्रतद्वयकृतं पुण्यं सर्वं माप्नोत्यसंशयम् ।

उपवासं मकृत्वा तु नरो नरकं मृच्छति ॥

इति वामनपुराणोक्तेः श्रवणद्वादशीव्रतं नित्यमित्याहुः ।

अत्र अभुक्तेति पदच्छेदः ।

यदा भुक्तेति फलाहारं परम् । न त्वन्नपरम् ।

“अन्नाश्रितानि पापानि” इति एकादशी प्रकरणे
अन्नस्यैव निषेधात् ।

उपवासद्वयं कर्तुं न शक्नोति नरो यदि ।

प्रथमेऽस्ति फलाहारी निराहारीऽपरेऽहनि ॥

इतिदिवोदासीयं भविष्योक्तेष्व ।

उपवासद्वयाशक्तौ तु गृहीतैकादशीव्रतो यस्तं प्रत्युक्तं मात्स्ये ।

द्वादश्यां शूलपक्षे तु नक्षत्रं श्रवणं यदि ।

उपोष्यैकादशीं तत्र द्वादश्यां पूजये * हरिम् ।

पूजयेत् पारयेदिति हेमाद्रिः ।

अगृहीतैकादशीव्रतसु—

एव मेकादशीं भुक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत् ।

पूर्ववासरजं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥

इति नारदीयोक्ते द्वादशीमेव उपवसेत् ।

पारणं तु उभयान्ते अन्यतरान्ते वा कुर्यात् ।

तिथि नक्षत्र संयोगे उपवासो यदा भवेत् ।

पारणं तु न कर्त्तव्यं यावन्नैकस्य संचयः ॥

विशेषेण महीपाल अवणं वर्द्धते यदि ।

तिथिचये न भोक्तव्यं द्वादशीं नैव लङ्घयेत् ॥

इति निर्णयामृते नारदीक्तेः ।

अस्यार्थः—

तिथि नक्षत्र संयोगनिमित्तकोपवासव्रते तिथ्यन्ते नक्षत्रान्ते वा पारयेत् । द्वयोः समकालव्याप्तत्वेतूभयान्ते । नक्षत्र वृद्धौ च त्रयोदश्या मिति ।

मदनरत्ने तु । द्वादशीवृद्धौ अवण वृद्धौ वा अवणान्त एव पारणं कुर्यात् ।

पारणं तिथि वृद्धौ तु द्वादश्यामुडुसंचयात् ।

वृद्धौ कुर्यात्त्रयोदश्यां तत्र दोषो न विद्यते ॥

इति वह्निपुराणादित्युक्तम् ।

वृद्धौ संपूर्ण द्वादशीव्याप्तौ त्रयोदश्यां पारयेदित्यर्थः ।

द्वादश्यां अवण नक्षत्रस्य मध्याह्न व्यापित्वे एव तत्रोपोष्य त्रयोदश्यां पारयेत् ।

शुक्ला वा यदि वा कृष्णा द्वादशी अवणान्विता ।

द्वितीयः स्तवकः ।

५७७

आ मध्याह्नादुपोथा सा त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥

इति विष्णुरहस्य वचनादिति केचिदाहुः ।

वामनावतारनिमित्तोपवासस्तु (व्रत) हेमाद्रौ भविष्ये—

द्वादश्या स्तेविधिः प्रोक्तः श्रवणेन युधिष्ठिर ।

सर्वपापप्रशमनः सर्वसौख्य प्रदायकः ॥

एकादशी यदा सा स्याच्छ्रवणेन समन्विता ।

विजया सा तिथिः प्रोक्ता भक्तानां विजयप्रदा ॥

इत्युपक्रम्य—

अथ काले बहुतिथे गते सा गुर्विणी भवत् ।

सुषुवे नवमे मासि पुनं सा वामनं हरिम् ।

इत्याद्युक्ता—

एतत् सर्वं समभव देकादश्यां युधिष्ठिर ।

तेनेष्टा देवदेवस्य सर्वथा विजया तिथिः ॥

एषा व्युष्टिः समाख्याता एकादश्यां मया तव ।

इत्युपसंहाराच्छ्रवणान्वितैकादश्या मेव भवति ।

तद्विधिसु तत्रैवाग्निपुराणे—

नदीनां सङ्गमे स्नाया दक्षयेदत्र वामनम् ।

सौवर्णं वस्त्रसंयुक्तं द्वादशाङ्गुल मुच्छितम् ॥

हिरण्ययेन पात्रेण दद्यादर्थं प्रयत्नतः ।

अर्घ्यदान मन्त्रस्तु—

नमस्ते पद्मनाभाय नमस्ते जलशायिने ।

तुभ्य मर्घ्यं प्रयच्छामि बालवामन रूपिणे ॥

एवं सम्पूज्य देवेशं प्रार्थयेत् व्रती ततः ।

नमः कमल किञ्चल पीतनिर्मल वाससे ॥

महाहव रिपुस्तम्भ धृष्टतचक्राय चक्रिणे ।

नमः शार्ङ्ग सौरवाण पाणये वामनाय च ॥

यज्ञभुक्कुलपात्रे च वामनाय नमो नमः ।

देवेश्वराय देवाय देवसंभूति कारिणे ॥

प्रभवे सर्व देवानां वामनाय नमो नमः ।

एवं संपूजयित्वा तं द्वादश्या मुदये रवेः ॥

शृङ्गार सहितं तं तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

वामनः प्रतिगृह्णाति वामनोऽहं ददामि ते ।

वामनं सर्वतो भद्रं द्विजाय प्रतिपादये ॥

इति ।

एकादश्यां श्रवणयोगाभावे तु दशमीविद्यापि श्रवण युतां ग्राह्या ।

दशम्यैकादशी यत्र सा नोपोष्या भवेत्तिथिः ।

श्रवणेन समायुक्ता सैव स्यात् सर्वकामदा ॥

इति वङ्गपुराणादित्युक्तं मदनरत्ने ।

वामन पूजाच मध्याह्ने कार्य्या ।

अङ्गोमध्ये वामनोरामरामौ—

इति पूर्वोक्त स्मृतेः । श्रवणद्वादश्यां तु जनार्दनपूजाविहिता ।

द्वादशी श्रवणोपेता तस्यां पूज्यो जनार्दनः ।

तस्मिन् संपूजिते देवे सर्वं वै पूजितं भवेत् ॥

इति वचनात् । जनार्दन पूजाविधि वामनपूजाविधिवज् ज्ञेयः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५४२

विध्यन्तरस्य अनुक्तत्वादिति निर्णयामृते उक्तम् ।

अत्रैव द्वादश्यां विष्णु पञ्चकव्रतारम्भ उक्तः स्कान्दे ।

प्रौष्ठ पद्यां सिते पक्षे द्वादश्यां श्रवणं यदि ।

तदारभ्य व्रतं कुर्यान् मार्गशीर्षेऽथवा नृप ॥

मार्गशीर्षस्य शुक्लाया मेकादश्यां समारभेत् ।

एकादशी इयं तत्र अमावास्या च पूर्णिमा ॥

श्रवणं विष्णु नक्षत्र मुपोथं प्रतिमासकम् ।

एवं संवत्सरं यावत्तत उद्यापनं चरेत् ॥

अत्र तिथिवेधे तु—

उदयव्यापि दर्शः स्यात् पूर्णमासी तु यामगा ।

मध्याह्नव्यापि नक्षत्रा दूर्ध्वं हरिदिन इयम् ।

दिनइये तथाव्याप्ता वुपोथं तूत्तरंदिनम् ॥

इति विष्णुरहस्ये । अत्रैव दुग्ध व्रतस्य संकल्पः कार्यः ।

अत्रेदं चिन्त्यते । दुग्धवत् पायसं वर्ज्यं न वेति । न वर्ज्य-
मिति केचिदाहुः । नहि प्रकृति वर्ज्जने विकार वर्ज्जनं युक्तं ।
दधिघृतादीना मपि वर्ज्जनापत्तेः । न च यत्र प्रकृतिरसो-पलम्भ
स्तत् पायसादि वर्ज्यं * ।

दध्यादेस्तथात्वान्न तद् वर्जनं मिति वाच्यम् । औद्भ्रदध्यादे
श्चावर्ज्जनापत्तेः । औद्भ्र दध्यादौ तु दुग्धरसानुपलम्भात् । तस्मा-

* अतएव आमिन्त्रायां दधिसत्त्वेऽपि माधुर्योपलम्भात् पयोऋपलं सुक्तं

सौमंसकैः । पय एव यमीभूतः सामिल्यमभिधीयते । इति ।

५८०

विधानपारिजाते ।

दध्यादिवत् पायसादि भक्ष्य मिति । अत्रोच्यते । यत्र विकारे प्रकृतिरसोपलभ्य स्त(त्र)स्य विकारस्यापि निषेधः । मांस-निषेधे मांसविकारस्येव । अस्ति च मांसविकारे मांसरसो-पलभ्य स्तत् प्रत्यभिज्ञाच । मांसत्वानपगमात् ।

यत्तु । औष्ट्रदध्यादेरनिषेधापत्तिरिति । तन्न ।

औष्ट्र मेक शफं स्तैण मारण्यकमथाविकम् ।

इत्यत्र औष्ट्र मिति विकारार्थविहिततद्धितात् शक्यं भूत्वा-दीना मपि निषेध इति विज्ञानेश्वरेण तद्विकारमात्रस्य निषेधात् । नन्वेवं

सन्धिन्यनिर्दशाऽवत्सा गोपयः परिवर्ज्येत् ।

अत्र सन्धिन्यादि क्षीरनिषेधेऽपि तदध्यादि (ग्रहणं) निषेधः स्यात् । सत्यं । वचनान्तरेण तस्यापि निषेधात् । तथा चापराकं शङ्कः—

क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराशने बुधः ।

सप्तरात्रं व्रतं कुर्यात् प्रयत्नेन समाहितः ॥

इति ।

व्रतं गोभूत्र यावकं । तस्मादध्यादि ग्राह्यं पायसादिवर्ज्य मिति सिद्धं । केचित्तु पायसं क्षीराद्व्यान्तरं । विशिष्टत्वात् । दध्यादिवत् । इतरथा आतञ्जनेन दधित्वापत्तेः ।

तद्वत् प्रत्यभिज्ञातु सेयं दीपकलिका इति वत् सादृश्यादुप-पन्ना । मांसविकारे तु मांसत्वानपगमादित्याहुः ।

अपि नः सकुले भूयाद् योनो दद्यात्तयोदशीम् ।

तृतीयः स्तवकः ।

५८१

पायसं मधुसर्पिर्भ्यां वर्षासु च मघासु च ॥

इति भारत वचनस्य निरवकाशत्वाच्च ।

अन्ये तु पूर्वोक्तं शङ्खवचनादध्यादि सर्वविकारनिषेध इत्याहुः ।
तत् सदाचारविरुद्धं ।

अथ भाद्रशुक्ल चतुर्दश्या मनन्तव्रतं विहितं ।

सा तु तिसुहृत्तापि औदयिकी ग्राह्या इति माधवः ।

उदये द्विसुहृत्तापि ग्राह्यानन्तव्रते तिथिः ।

इति कश्चित् पाठः । “मध्याह्ने भोज्यवेलाया मिति कथायां
श्रवणान् मध्याह्न व्यापिनी ग्राह्या । इति दिवोदासनियमे ।
नैतद् युक्तिसहं । यत इदं परकृतिरूपमितिहास मानं । न
विधायकं । विधिवाचकानां व्रतं कुर्यात् करोतु कर्त्तव्यं करोति
इति लिङ्लोट् तस्य पञ्चमलकार प्रत्ययाना मभावात् ।

प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने देव मर्चयेत् ।

इति गणेशव्रतादाविव अनन्तकथायां कालविधायकवचना-
न्तराभावाच्च ।

अन्यथा—

सापि शीला व्रतं चक्रे करे वङ्गासुडोरकम् ।

पाथेय शेषं विप्राय दत्त्वा भुक्त्वा तथैवच ॥

इति वचनादन्येषामपि व्रतानामारम्भोमध्याह्न एव प्रसज्येत ।
स च निषिद्धः । व्रतानां प्रातरैव आरभ्य (कार्यत्वात्) साधत्वात् ।
तदुक्तं हेमाद्रौ—

प्रातरारभ्य मतिमान् कुर्यान्नक्तव्रतादिकम् ।

नापराद्धे न मध्याह्ने पित्र्यौकालौ हि तौ स्मृतौ ॥

इति ।

अन्येऽत्राहुः । अनन्तव्रतस्य एकभक्तरूपत्वान् मध्याह्न-
व्यापिन्या मेव कार्यं मिति ।

तदपि न चतुरस्रं । अर्द्धं विप्राय दातव्यमर्द्धेनैकभक्तं कुर्यादि-
त्येकभक्तव्रतस्य अविधानात् ।

किन्तु—

पक्ता प्रस्थं घृतेनैव गोधूमानां प्रयत्नतः ।

अर्द्धं विप्राय दातव्यं मर्द्धं मात्मनि भोजनम् ॥

इत्यनन्तव्रताङ्गत्वेन भोजनविधानात् । अतोऽत्र अनन्तपूजन-
स्यैव प्राधान्यं गम्यते । तस्य दैविकत्वात् पूर्वाह्णे वै देवाना
मिति श्रुतेः पूर्वाह्ण एव विधानं युक्तं । अन्यथा अन्यस्यापि
मार्गस्थस्यैव पुंसः स्त्रियाश्च पत्यननुज्ञाताया एव अत्राधिकारः ।
पाथेयशेषस्यैव देयत्वं प्रसज्यते । अतोऽत्युपप्लव आपद्यते । तस्मात्
पूर्वाह्णे वै देवाना मिति श्रुतिमूलकात् ।

उदये द्विमुहूर्त्तापि ग्राह्या नक्तव्रते तिथिः ।

इति माधववचनादुक्त एव कर्मणामिति सिद्धम् । ननु
माधववचने अपि शब्द प्रयोगात् “शाब्देनापि नमस्कारं कुर्वन्
विष्णोः पदं व्रजेत्” इत्यादिवन् मध्याह्नस्यैव स्मृतिर्न कालान्तर-
विधाने तात्पर्यं मितिचेन्न । दृष्टान्तासम्भवात् । दृष्टान्तेहि
वचनान्तरेण भक्त्याद्युपेतस्य नमस्कारस्य सफलत्वसिद्धे स्तद्रहि-
तस्य निषिद्धत्वेन नमस्कार स्मृतिमात्रे तात्पर्यम् । अत्र तु

तृतीयः स्तवकः ।

५८३

कालान्तर विधायक विरुद्ध प्रमाणान्तराभाव निश्चयात् काल
विशेष विधाने तात्पर्यं मित्यस्ति महान् विशेषः ।

किञ्च—

तथा भाद्रपदस्यान्ते चतुर्दश्यां द्विजोत्तमः ।

पौर्णमास्या समायोगे व्रतं चानन्तकं चरेत् ॥

तथा—

सुहृत्तं मपि चेद्भाद्रे पूर्णिमायां चतुर्दशी ।

सम्पूर्णां तां विदुस्तस्यां पूजयेद्विष्णु मव्ययम् ॥

इति निर्णयामृतं स्कन्दवचनसद्भावश्च ।

उपवास व्रतादीनां घटिकैकापि या भवेत् ।

उदये सा तिथिं ज्ञेया विपरीतातु पैतके ॥

इत्यत्र अपि शब्दादेकभक्तनत्तादेः संग्रहा दुदयव्यापिन्येव
तिथिं ग्राह्या ।

उदिते दैवतं भानौ पित्रं चास्तगते रवौ ।

द्वि स्त्रि मुहूर्त्तमङ्गो या सातिथि र्हव्यकव्ययोः ॥

इति सुमन्तु वचनाच्च अस्य कर्मणो दैविकत्वा दुदये द्वि
मुहूर्त्तापि ग्राह्या इति सिद्धम् ।

अत्र प्रसङ्गा दगस्त्यार्घ्यदानविधि रूच्यते ।

तत्कालो व्रत हेमाद्रौ भविष्ये—

कन्याया मागते सूर्ये अर्वाग्वै सप्तमेऽहनि ।

कन्यायां समनुप्राप्ते ह्यर्घ्यकालो निवर्त्तते ॥

उदयोत्तर मपि सप्तदिनेषु भवत्येव ।

आसमरात्रादुदयाद् यमस्य
 दातव्य मेतत् सकलं नरेण ।
 यावत् समाः सप्त दशायवास्यु
 रथोर्ध्वं मध्यत्र वदन्ति केचित् ॥
 यमस्य अगस्त्यस्येत्यर्थः । तदुदय कालो गर्गेषोक्तः ।
 उदेति याम्यां हरिसंक्रमाद्भवे
 रेकाधिके विंशतिमे ह्यगस्त्यः ।
 स सप्तमे ऽस्तं वृषसंक्रमाच्च
 प्रयाति गर्गादिभि रभ्यभाणि ॥

तद्विधिसु विश्वरहस्ये—

काश पुष्पमयीं रम्यां कृत्वा मूर्त्तिं तु वारुणेः ।
 प्रदोषे विन्यसेत्तां तु पूर्णकुम्भेष्वलङ्कृताम् ।
 कुम्भस्यां पूजयेत्तां तु पुष्पधूपविलेपनैः ॥
 दध्यक्षत वलिं दद्याद्वाती कुर्व्यात् प्रजागरम् ।
 प्रभाते तां समादाय यायात् पुण्य जलाशयम् ॥
 निशावसाने तां पश्यन् जलान्ते प्रतिमां मुनेः ।
 अर्घ्यं दद्यादगस्त्याय भक्त्या सम्यगुपोषितः * ॥

* मास्ये तु—

अङ्गुष्ठ मात्रं पुरुषं तथैव सौवर्णं मत्स्यायत वाहु दण्डम् ।
 चतुर्भुजं कुम्भमुखेनिधाय धान्यानि समाङ्कुर संयुतानि ।
 सकाश पुष्पाक्षत युक्ति युक्त मन्त्रेण दद्याद्विजपुङ्गवाय ।
 धेनुं बह्वचौरवत्तीं च दद्यात् सवस्त्रघटाभरणां द्विजाय । इति ॥

तृतीयः स्तवकः ।

५८५

विरूढैः सप्तधान्यैश्च वंशपत्रं निधापितैः ।
सौवर्णं रूप्य पात्रेण ताम्रवंशमयेन वा ।
मूर्द्ध्नि स्थितेन मन्त्रेण जानुभ्यां धरणीं गतः ॥

अर्घ्यदानमन्त्राः—

काशपुष्पप्रतीकाश वङ्गिमारुतसम्भव ।
मित्रावरुणयोः पुत्रं कुम्भयोनि नमोऽस्तु ते ॥
विन्ध्यं वृद्धिचयकरं मेघतोयं विषापहं ।
रत्नवल्लभं देवेशं लङ्कावासं नमोऽस्तु ते ॥
वातापि भक्षितो येन समुद्रः शोषितः पुरा ।
लोपामुद्रा पतिः श्रीमान् योऽसौ तस्मै नमोनमः ॥
येनोदितेन पापानि विलयं यान्ति चाधयः ।
तस्मै नमोऽस्त्वगस्त्याय सशिष्याय च पुत्रिणे ॥
अगस्त्यः खनमानेति विप्रोऽर्घ्यं विनिवेदयेत् ।
दत्त्वेव मर्घ्यं कौरव्यं प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥
अर्चितस्त्वं यथा श्रुत्याऽस्ति नमोऽगस्त्य महर्षये ।
ऐहिकामुष्मिकीं दत्त्वा कार्यसिद्धिं व्रजस्व मे ॥
विसर्जयित्वाऽगस्त्यं तं विप्राय प्रतिपादयेत् ।
अगस्त्यो मे मनस्योऽस्तु अगस्त्योऽस्मिन् घटेस्थितः ॥
अगस्त्यो द्विजरूपेण प्रतिगृह्णातु सकृत्तः ।
अगस्त्यः सप्तजन्माद्यं नाशयत्वावयोरयम् ॥
अतुलं विमलं सौख्यं प्रयच्छ त्वं महामुने ।
त्यजदगस्त्यं मुद्दिश्य धान्यमेकपलं रसम् ॥

होमं कृत्वा ततः पश्चादर्जयेन् * मानवः फलम् ।
होमश्चाज्येन अर्घ्यं मन्त्रैरेव कर्त्तव्यः ॥

दत्त्वाऽर्घ्यं सप्तवर्षाणि क्रमेणानेन पाण्डव ।
ब्राह्मणः स्याच्चतुर्वेदः क्षत्रियः पृथिवीपतिः ॥
वैश्यश्च धान्यसम्पन्नः शूद्रश्च धनवान् भवेत् ।
यावदायुश्च यः कुर्या स परंब्रह्म गच्छति ।
इति भविष्योक्तमगस्त्यार्घ्यदानविधानम् ॥

अथ भाद्र पौर्णमास्यां प्रपितामहात्
परां स्त्रीनुद्दिश्य श्राद्धं कार्यम् ।

तदुक्तं हेमाद्रौ—

नान्दीमुखानां प्रत्यब्दं कन्याराशिगते रवौ ।
पौर्णमास्यां तु कर्त्तव्यं वराह वचनं यथा ॥
इति मार्कण्डेये । ब्राह्मेऽपि ।

पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
त्रयोह्यशुमुखाह्येते पितरः परिकीर्त्तिताः ॥
तेभ्यः पूर्वतरा ये च प्रजावन्तः सुखेधिताः ।
ते तु नान्दीमुखा नान्दी समृद्धि रिति कथ्यते ॥

एतच्च प्रत्यब्दमित्युक्तत्वात् पक्ष श्राद्धपक्षे सकृत् । महालय-
श्राद्धपक्षे त्वावश्यकमिति प्रयोग पारिजाते उक्तम् ।

तृतीयः स्तवकः ।

५८७

अत्र मातामहा अपि कार्याः—

पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा अपि ।

अविशेषेण कर्त्तव्या विशेषान्नरकं व्रजेत् ॥

इति धौम्योक्तेः । पितृशब्दस्य पितृभावापन्न पूर्वजपरत्वात् ।

वार्षिक आद्ये तु वचनान्वितिरिति केचित् ।

तत्र । यद्यपि

कर्षू समन्वितं मुक्ता तथाद्यं आद्य षोडशम् ।

प्रत्याब्दिकं च शेषेषु पिण्डाः स्युः षड्विंशतिरिति ॥

इति कात्यायनेन दर्शादौ षट्पिण्डा अभिहिताः । तथापि
नात्र मातामहप्राप्तिः । पितृशब्दस्य जनकपोषकादौ रुढत्वेन
प्रपितामहपितादा वृत्तित्वात् । वृत्तित्वे वा तेषामपि अमु-
मुखत्वेन नान्दीमुखत्वाभावान्न देयतात्वसिद्धिः ।

पितृशब्दस्य सपिण्डीकरणादिना पितृभावापन्नपितृपरत्वेन
तत् प्राप्तौ तु तीर्थादौ आचार्योद्देशेन क्रियमाण आद्ये तत् प्राप्तिः
स्यादितिदिक् ।

॥ इति भाद्रपदमास विधानानि ॥

अथाश्विनमासविधानानि ।

तत्र महालय आद्यं ।

तत्र वृद्धमनुः—

आषाढी सवधिं कृत्वा पञ्चमं पक्ष माश्रिताः ।

काङ्क्षन्ति पितरः क्लिष्टा अन्नमप्यन्वहं जलम् ॥

तत्रापि कन्यासंक्रान्ति योगे अतिप्राशस्त्यमाह विष्णुः—

कन्यास्थार्कान्वितः पक्षः सोऽत्यन्तं पुण्य उच्यते ।

इति ।

अत्रविशेष माह वृद्ध मनुः—

मध्ये वा यदिवाप्यन्ते यत्र कन्यां व्रजेद्विः ।

स पक्षः सकलः श्रेष्ठः श्राद्धषोडशकं प्रति ॥

ब्रह्माण्ड पुराणेऽपि —

कन्यां गते सवितरि दिनानि दश पञ्चच ।

पार्वणेनेहविधिना श्राद्धं तत्र विधीयते ॥

तत्रैव—

कन्यां गते सवितरि यान्यहानि तु षोडश ।

ऋतुभिस्तानि तुल्यानि देवो नारायणोऽब्रवीत् ॥

इति पञ्चदशदिनानि षोडशदिनान्यप्युक्तानि ।

तत्र हेमाद्रिः षोडशकं त्रिधा व्याचष्टे ।

तिथि वृद्ध्या पक्षस्य षोडशदिनात्मकत्वे श्राद्धवृद्ध्यर्थं मेकः पक्षः । भाद्रपूर्णिमया सहेति द्वितीयः । आश्विन शुक्लप्रतिपदा सहेति तृतीयः । तत्र अन्यं (तृतीयं) पक्षं युक्तं मुत्पश्यामः ।

अहः षोडशकं यत्तु शुक्लप्रतिपदा सह ।

चन्द्रक्षयाविशेषेण सापि दर्शान्तिका स्मृता ॥

इति देवलोक्तेः ।

पुनरत्र पञ्च पक्षा उक्ता हेमाद्रौ ब्राह्मे—

अश्वयुक् कृष्णपक्षे तु श्राद्धं कुर्याद्दिनेदिने ।

तृतीयः स्तवकः ।

५८६

त्रिभागहीनं पक्षं वा त्रिभागं त्वर्द्धं मेव वा ॥

अस्यार्थः । दिने दिने पक्षपर्यन्तं मित्येकः पक्षः । त्रिभाग-
हीनं मिति पञ्चम्यादि द्वितीय । अर्द्धमिति अष्टम्यादि स्तृतीयः ।
त्रिभागमिति दशम्यादिश्चतुर्थः । पितुः प्रत्यब्ददिनतिथौ तद-
सम्भवे अमावस्यादौ वा सकृन् महालयश्चाह मिति पञ्चमः
पक्षः । स च

आश्विनस्यासिते पक्षे आर्द्धं कर्त्तुं न शक्यते ।

दिने दिने तदा कुर्यात् पितुः प्रत्याब्दिकेऽहनि ॥

—इति स्मृत्युक्तः ।

गौतमोऽप्याह—

अथापरपक्षे आर्द्धं पितृभ्यो दद्यात् । पञ्चम्यादि दर्शान्तं ।

अष्टम्यादि दशम्यादि सर्वस्मिंश्चेति ।

अत्र दर्शान्तमिति सर्वत्रानुषज्यते ।

तथा हेमाद्री नागरखण्डे—

आषाढ्याः पञ्चमे पक्षे कन्यासंस्थे दिवाकरे ।

यो वै आर्द्धं नरः कुर्यादेकस्मिन्नपि वासरे ।

तस्य संवत्सरं यावत् संतप्ताः पितरो भुवम् ॥

इत्येकः पक्षोऽप्युक्तः ।

सकृन् महालये (च) वर्ज्यतिथ्याद्युक्तं प्रयोग पारिजातादौ ।

वशिष्टः—

नन्दायां भार्गवदिने चतुर्दश्यां त्रिजन्मसु ।

५८०

विधानपारिजाते ।

एषु आङ्गं न कुर्वीत गृही पुत्रधनक्षयात् ॥

इति ।

जन्मनक्षत्रं तत् पूर्वं तदुत्तरं चेति त्रिजन्मानि ।

वृद्धगार्ग्यः—

प्राजापत्ये च पौष्णे च पितृर्क्षे भार्गवे तथा ।

यस्तु आङ्गं प्रकुर्वीत तस्य पुत्रो विनश्यति ॥

प्राजापत्यं रोहिणी । पौष्णं रेवती । पितृर्क्षं मघा ।

सङ्ग्रहेऽपि—

नन्दाश्वकामरव्यार भृग्वग्निपितृ कालमे ।

गण्डे वैधृति पाते च पिण्डास्त्याज्याः सुतेष्पुभिः ॥

इति ।

अस्यार्थः । नन्दाः प्रतिपत् षष्ठेकादशः । अश्वः सप्तमी ।
 काम स्तयोदशी । आरोभौमवारः । भृगुः शुक्रः । अग्निभं
 क्तिका । पितृभं मघा । कालभं भरणी । इदं सर्वं सक्त-
 न्महालयविषय मित्याह पृथ्वीचन्द्रोदये नारदः ।

सक्तन् महालये काम्ये पुनः आङ्गेऽखिलेषु च ।

अतीत विषये चैव सर्वं मेतद् विचिन्तयेत् ॥

अत्रापि कचिदपवादो हेमाद्रा वुक्तः—

अमापाते भरण्यां च हादश्यां (मध्यपक्षके) पक्षमध्यके ।

आङ्गे तिथिं च नक्षत्रं वारं च न विचारयेत् ॥

इति ।

पराशर माधवीयेऽपि एव मेवाभिहितम् ।

तृतीयः स्तवकः ।

५८१

तथा पितृमृताह तिथौ सक्तन् महालय करणेऽपि एतन्न
निषिद्धं मित्याह निर्णयदीपे नागरखण्डे स्मृतिः ।

आषाढ्याः पक्षे पक्षे कन्यासंस्थे दिवाकरे ।

मृताहनि पितुर्यो वै आहं दास्यति मानवः ॥

तस्य संवत्सरं यावत्प्रातः स्युः पितरो ध्रुवम् ।

तस्मात्तत्रप्रकर्त्तव्यं आहं अद्वापरैर्नरैः ॥

इति संगृह्य अत्र मृताहनीति विशेषोपादानात्तत्र नन्दा-
भृग्वादि निषेधानवकाश इति तद् ग्रन्थकारः । आहकाशिकायां
यदहः सम्पद्यते तदहरिति सूत्रमपि एवं व्याख्यातम् ।

कात्यायनः—

या तिथि र्यस्य मासस्य मृताहे तु प्रवर्त्तते ।

सा तिथिः पितृपक्षेऽपि पूजनीया प्रयत्नतः ॥

तिथिच्छेदो न कर्त्तव्यो विनाऽशीचं यदृच्छया ।

पिण्डआहं च कर्त्तव्यं विच्छित्तिं नैव कारयेत् ॥

अशक्तः पक्षमध्ये तु करोत्येकदिने यदा ।

निषिद्धेऽपि दिने कुर्यात् पिण्डदानं यथाविधि ॥

इति ।

तथा सम्पूर्ण पक्ष त्राह करणेऽपि न नन्दादि निषेध इत्याह
पराशर माधवीये कृष्णाजिनिः ।

आश्विनस्यासिते*पक्षे आहं कार्यं दिने दिने ।

* नभस्यस्यापरपक्षे इति कमलाकरः ।

५६२

विधानपारिजाते ।

नैव नन्दादि वर्ज्यं स्यान्नैव निन्द्या चतुर्दशी ॥

इति ।

अतः—

प्रतिपत् प्रभृतिष्वेकां वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ।

आद्धे प्रशस्तास्तथयो यथैता न तथापराः ॥

इति मनुवचनं काम्यपञ्चम्यादि पक्ष विषय मिति द्रष्टव्यम् ।
मदनपारिजातेऽपि एव सुपसंहृतम् । अतो नन्दादौ सपिण्डक-
आद्धे पुत्रवतोऽपि अधिकार इति ।

अतिरपि—

महालये क्षयाहेच दर्शे पुत्रस्य जन्मनि ।

तीर्थेऽपि निर्वपेत् पिण्डान् रविवारादिकेष्वपि ॥

इति ।

ततश्च नन्दादिनिषेधो मृताहव्यतिरिक्त सक्तन् महालय विषयः ।
पौर्णमासी मृतश्राद्धविषयश्चेति सिद्धम् ।

यत्तु स्मृत्यर्थं सारे—

विवाह व्रत चूडासु वर्षं मर्द्धं तदर्द्धकम् ।

पिण्डदानं मृदास्नानं न कुर्यात्तिल तर्पणम् ॥

इति ।

तदपि महालयव्यतिरिक्त काम्यश्राद्धविषयम् ।

तीर्थे संवत्सरे प्रेते पितृयोगे महालये ।

पिण्डदानं प्रकुर्वीत युगादि भरणी मघे ॥

इति बृहस्पत्युक्तेः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५८३

महालये गयाश्राद्धे मातापितोः(क्षये) मृतेऽहनि ।

कृतोद्वाहोऽपि कुर्वीत पिण्डनिर्वपणं सदा ॥

इति यमोक्तेः । अयमभिप्रायः । षोडशाहव्यापि श्राद्धैक्य
पक्षे न पिण्डदान निषेधः । प्रत्यह श्राद्ध भेदेऽपि व्यतिपातादौ
सति न पिण्डनिषेधः । मृताहे सकृन् महालयेऽपि न पिण्ड
निषेधः । मृताहव्यतिरिक्त सकृन् महालये तु निषेधः । इति ।

सत्रासिनां तु द्वादश्यां महालयः ।

यतीनां च वनस्थानां वैष्णवानां विशेषतः ।

द्वादश्यां विहितं श्राद्धं कृष्णपक्षे विशेषतः ॥

इति संप्रहोक्तेः । उक्तकाले श्राद्धाकरणे गौणकाल माह
हेमाद्रौ यमः ।

हंसे कन्यासु वर्षास्ये शाकेनापि गृहे वसन् ।

पञ्चम्योरन्तरे दद्याद्दुभयोरपि पक्षयोः ॥

आश्विन कृष्ण शुक्ल पञ्चम्योर्मध्ये इत्यर्थः ।

तत्राप्यसंभवे भविष्ये—

येयं दीपान्विता राजन् ख्याता पञ्चदशी भुवि ।

तस्यां दद्यान्नचेद्दत्तं पितॄणां वै महालये ॥

तत्राप्यसंभवे भारते—

यावच्च कन्या तुलयोः क्रमादास्ते दिवाकरः ।

शून्यं प्रेतपुरं तावद्वर्षिकं यावदागतः ॥

ब्राह्मे—

वृश्चिके समतिक्रान्ते पितरोदैवतैः सह ।

निश्चयस्य प्रतिगच्छन्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥

यत्तु जातुकर्ण्येनोक्तम् ।

आकाङ्क्षन्ति स्म पितरः पञ्चमं पक्षमाश्रिताः ।

तस्मात्तत्रैवदातव्यं दत्तमन्यत्र निष्फलम् ॥

इति ।

तत् फलातिशयपरं न तु अन्यत्र निषेधकम् ।

हंसे कन्यासु इति वचनस्य वैयर्थ्यं प्रसङ्गादिति दिक् ।

अन्यच्च पुराण समुच्चये—

पक्षश्राद्धे समारब्धे सूतकं निपतेद् यदि ।

समाहृताहि पितरः सूतकान्ते विसर्जयेत् ॥

यदि नैव नरः कुर्यात् सूतकान्ते समापनम् ।

प्राग् दत्तानि मनुष्येण श्राद्धान्यसुरत्तमये ॥ इति ।

इदं श्राद्ध मन्त्रेनैव कार्यम् ।

मृताहं च सपिण्डं च गयाश्राद्धं महालयम् ।

आपन्नोऽपि न कुर्वीत श्राद्धं मामेन कर्हिचित् ॥

इति स्मृतिदर्पणे गालवोक्तेः ।

अथात्र देवताः । तत्र विश्वेदेवाः ।

विश्वे देवौ क्रतू दक्षौ सर्वाष्पिष्टिषु कीर्त्तिनौ ।

प्रेतश्राद्धे कालकामौ काम्ये च धुरिलोचनौ ॥

पुरूरवा द्रवी चैव पार्वणे समुदाहृतौ ।

वृद्धि श्राद्धेषु सर्वेषु देवौ सत्य वसू स्मृतौ ॥

इति हेमाद्रौ बृहस्पति स्मृतिः ।

तृतीयः स्तवकः ।

५८५

तथा—

ताताम्बात्रितयं सपत्नजननी मातामहादित्रयं
सस्त्रि स्त्रीतनयादि तप्तजननी स्वभ्रातर स्तुत् स्त्रियः ॥

ताताम्बात्मभगिन्यपत्यध्वयुक् जायापिता सद्गुरुः ।

शिष्यामाः पितरो महालयविधौ तीर्थे तथा तर्पणे ॥

इति प्रघट्टके संग्रहवचनम् ।

स्मृत्यर्थं सारेऽपि । महालये मातृश्राद्धं पृथक् प्रशस्तं मिति ।

अत्र विशेषः स्मृतिदर्पणे गालवेनोक्तः—

अनेका मातरो यस्य श्राद्धे चापरपत्तिके ।

अर्घ्यदानं पृथक् कुर्यात् पिण्डं मेकं तु निर्वपेत् ॥

इति ।

शिष्टास्तु अस्य अशक्तविषयतां मत्वा पृथक् पिण्डं प्रयच्छन्ति ।

सापत्नमातु रेकोद्दिष्टं मेव ।

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पित्रोरेवहि पार्वणम् ।

पितृव्य भ्रातृ मातृणा मेकोद्दिष्टं सदैवहि ॥

इति जातृकर्णोक्तेः ।

जीवन्मातृकोऽपि सापत्नमातुरेकोद्दिष्टं कुर्यान्नतु पार्वणम् ।

पूर्वस्मृतेः । श्राद्धदीपकलिकायां तु पार्वणं मुक्तम् ।

आन्वष्टक्यं च यन्मातु र्गयाश्राद्धं महालयम् ।

पितृपत्नीषु च श्राद्धं कार्यं पार्वणवद् भवेत् ॥

इति वृहत्समूहः ।

५६६

विधानपारिजाते ।

अत्र यद्यपि मातामहादीनां पृथक् श्राद्धं नोपलभ्यते ।
तथापि विभवे सति तत् कार्यम् ।

महालये गयाश्राद्धे वृद्धौ चान्वष्टकासु च ।

त्रेयं द्वादश दैवत्यं तीर्थे प्रीष्ठे मघासुच ॥

इति निगमोक्तेः ।

कुर्याद्द्वादशदैवत्यं प्रेतपक्षे सदैव च ।

तथा तीर्थे गयायां च एष धर्मः सनातनः ॥

इति कात्यायनोक्तेश्च । हेमाद्रिसु नवदैवत्यमाह ।

महालये गयाश्राद्धे वृद्धौ चान्वष्टकासु च ।

नवदैवत्य मन्त्रेष्टं शेषं षाट्पौरुषं विदुः ॥

इति ।

पार्वणैकोद्दिष्ट व्यवस्था चोक्ता तत्रैव ।

उपाध्यायगुरुस्वश्रुपितृव्याचार्य मातुलाः ॥

श्वशुरभ्रातृ तत्पुत्र पुत्रर्त्विक् शिष्य पोषकाः ।

भगिनी स्वामि दुहितृ जामातृ भगिनीसुताः ॥

पितरौ पितृ पत्नीनां पितु र्मातुश्च या स्वसा ।

सखि द्रव्यदशिष्याद्यास्तीर्थे चैव महालये ॥

एकोद्दिष्ट विधानेन पूजनीयाः प्रयत्नतः ।

पितृ मातामहादीनां पार्वणं तु विधीयते ॥

इति ।

चतुर्विंशतिमतेऽपि—

आचार्य गुरुशिष्येभ्यः सखिज्जातिभ्य एव च ।

तृतीयः सूक्तः ।

५८७

तत् पत्नीभ्यश्च सर्वाभ्यः स्वपत्न्याश्च जलाञ्जलिम् ॥

पिण्डं तेभ्यः सदा दद्यात् पृथग् भाद्रपदे नरः ।

तीर्थेषु चैव सर्वेषु माघमासे मघासु च ॥

इति ।

अत्र क्रमान्यत्वेऽपि आचाराद् व्यवस्था ज्ञेया ।

अत्र विधवा कर्तृक आदौ विशेषः स्मृति सङ्गहे ।

चत्वारः पार्वणाः प्रोक्ता विधवायाः सदैव हि ।

स्वभर्तृ श्वशुरादीनां मातापित्रो स्तथैव च ।

ततो मातामहानां च आह्वानं सुपक्रमेत् ॥

तथा—

श्वश्रूनां च विशेषेण मातामह्या स्तथैव च ।

इति षट्पार्वणपक्षोऽप्युक्तः । अशक्नौ तु ।

स्वभर्तृप्रभृतिभ्यश्च स्वपितृभ्यस्तथैव च ।

विधवा कारयेच्छ्राद्धं यथाकालं मतन्द्रिता ॥

अस्यार्थः । विधवा स्वयं सङ्कल्पं कृत्वा अन्य ब्राह्मणद्वारा
कारयेदित्युक्तं प्रयोगपारिजाते ।

एतदपुत्रवतीविषयं । पुत्रवत्यास्त्वनधिकार एव ।

पुलस्त्यः—

महालये गयाश्राद्धे गतासूनां क्षयेऽहनि ।

तन्त्रेण श्रपणं कृत्वा श्राद्धं कुर्यात् पृथक् पृथक् ॥

यद्वैकत्र भवेयाता मेकोद्दिष्टं च पार्वणम् ।

पार्वणं तत्र निर्वर्त्य एकोद्दिष्टं समापयेत् ॥

५६८

विधानपारिजाते ।

अत्र शक्तेन एकोद्दिष्टेषु प्रत्येकं ब्राह्मणभोजनं कार्यं ।
अशक्तौ तु एकस्मिन्नपि ब्राह्मणे भोजिते सर्वेकोद्दिष्टानि
(सम्पन्नानि) साङ्गानि भवन्ति । अतएव चतुर्विंशति मते “आचार्य
गुरुशिष्येभ्यः” इत्युपक्रम्य—

तीर्थेषु चैव सर्वेषु कृष्णपक्षे मघासु च ।

एकस्मिन् ब्राह्मणे सर्वानाचार्यादीन् प्रपूजयेत् ॥

इत्युक्तम् । अर्घ्यपिण्डदानं तु पृथगेव ।

प्राधान्यात्—

एकस्मिन् ब्राह्मणे सर्वानाचार्यादीन् प्रपूजयेत् ।

दश हादश वा पिण्डान् दद्यादकरणं न तु ।

इति यमोक्तेः ।

एकोद्दिष्ट स्वरूपमाह याज्ञवल्क्यः ।

एकोद्दिष्टं देवहीन मेकार्घ्यैकपवित्रकम् ।

आवाहनाग्नौकरणरहितं त्वपसव्यवत् ॥

एकोद्दिष्टे सपत्नीकाय ससुताय अयं पिण्डः स्वधा न मम
इति प्रयोगेन पिण्डदानं कार्यम् ।

मूलपूरुषे जीवति तत् पत्न्यादेर्न पिण्डदानम् ।

स्वगोत्रे परगोत्रे वा दम्पत्योः पिण्डदानतः ।

अपृथङ् निष्फलं आह्वं पिण्डं चोदकतर्पणम् ।

इति वायुपुराणादित्याहुः ।

अत्र धुरिलोचनौ वैश्वदेवौ कार्यौ ।

तृतीयः स्तवकः ।

५८८

अपि कन्यागते सूर्ये काम्ये च धुरिलोचनौ ।

इति हेमाद्रावादित्यपुराणोक्तेः ।

अत्र प्रतिदिनं भिन्न प्रयोगे दक्षिणाभेदः ।

प्रयोगैक्ये तु अन्त एव एकैव दक्षिणा देया ॥

इति काल खण्डे हेमाद्रावुक्तम् ।

एतच्च संन्यस्तपितृकादिना जीवत्पितृकेणापि कार्यम् ।

वृद्धौ तीर्थे च संन्यस्ते ताते च पतिते सति ।

येभ्य एव पितादद्यात्तेभ्योदद्यात् स्वयं सुतः ॥

इति कात्यायनोक्तेः ।

यत्तु—

दर्शश्चाङ्गं गयाश्चाङ्गं श्राद्धं चापरपक्षिकम् ।

न जीवत्पितृकः कुर्यात्तिलै स्तर्पण मेव च ।

इति कौण्डिन्य वचनं । तत् संन्यस्तपितृकाद्यतिरिक्त
विषयम् । काम्यश्चाङ्गविषयं वा ।

अत्र श्राद्धाङ्ग तर्पणं तु पक्ष श्राद्धे प्रतिदिनं श्राद्धोत्तरं कार्यम् ।

सक्तन् महालये तु परेऽङ्गि कार्यम् ।

तदुक्तं नारदेन—

पक्षश्चाङ्गं यदा कुर्यात्तर्पणं तु दिने दिने ।

सक्तन् महालये चैव परेऽहनि तिलोदकैः ॥

गर्गोऽपि—

पक्ष श्राद्धे हिरण्ये च अनुव्रज्य तिलोदकम् ।

इति ।

६००

विधानपारिजाते ।

तथा प्रयोग पारिजाते स एव ।

कृष्णे भाद्रपदे मासि श्राद्धं प्रतिदिनं भवेत् ।

पितॄणां प्रत्यहं कार्यं निषिद्धाहेऽपि तर्पणम् ।

सकन् महालये श्वः स्यादष्टकास्त्रन्त एवहि ॥ इति ।

तथा—

तीर्थे तिथिविशेषे च गयायां प्रेतपक्षके ।

निषिद्धेऽपि दिने कुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितम् ॥

इति स्मृतिरत्नावलीकारवचनाच्च निषिद्धाहेऽपि तर्पणं भव-
त्येव । इदं श्राद्धं मलमासे न कार्यम् ।

वृद्धि श्राद्धं तथा सोम मन्वाधेयं महालयम् ।

राजाभिषेकं काम्यं च न कुर्याद् भानु लङ्घिते ॥

हेमाद्रौ नागरखण्डेऽपि—

नभो वाय नभस्योवा मलमासो यदा भवेत् ।

सप्तमः पितृपक्षः स्यादन्यत्रैव तु पञ्चमः ॥

एतच्च पितोर्मरणे सति प्रथमान्दे कृताकृतमिति त्रिस्थलीसेतौ ।

इदं च नित्यं काम्यं च ।

पुत्रानायुस्तथारोग्य मैश्वर्यं मतुलं तथा ।

प्राप्नोति पञ्चमे कृत्वा श्राद्धं कामांश्च पुष्कलान् ॥

इति जावालीक्तेः ।

वृद्धिके समतिक्रान्ते पितरो दैवतैः सह ।

निश्वस्य प्रतिगच्छन्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥

इति कार्णाजिनि वचनाच्च ।

तृतीयः स्तवकः ।

३०१

एतदतिक्रमे प्रायश्चित्तं मुक्तं मृगविधाने—

दुरो अश्वस्य * मन्त्रं च दशमासं द्विमासयोः ।

महालयं यदा न्यूनं तदा सम्पूर्णं मेति तत् ॥

इति ।

अत्र भरणी आह मति प्रशस्तं । तदुक्तं मात्स्ये ।

भरणी पितृपक्षे तु महती परिकीर्तिता ।

अस्यां आहं कृतं येन स गयाआहकज्ञवेत् ।

इति ।

अत्र विशेष माह श्रीधरः—

नभस्यापरपक्षस्य द्वितीया यदि याम्यमे ।

तृतीयाचाग्निताराभिः सहिता प्रीतिदा पितुः ॥

याम्यमं भरणी अग्नितारा कृत्तिका ।

अत्र षष्ठ्यां विशेषो वाराहे—

नभस्य क्षणपक्षे तु रोहिणी पातभूसुतैः ।

युक्ता षष्ठी पुराणज्ञैः कपिला परिकीर्तिता ॥

व्रतोपवासनियमैर्भास्करं तत्र पूजयेत् ।

कपिलां गां द्विजाग्रयाय दत्त्वा क्रतुफलं लभेत् ॥

पुराणसमुच्चये—

भाद्रे मास्यसिते पक्षे भानी चैव करे स्थिते ।

* दुरो अश्वस्य दुर इन्द्र गोरसि दुरी यवस्य वसुन इन्द्रस्यतिः ।

शिक्षागरः प्रदितो अपाम कर्शणः सखा सखिभ्यस्तमिदं गृणीमसि ।

—इति १म. ५१स. २४८ ॥

पाते कुजे च रोहिण्यां सा षष्ठी कपिला भवेत् ॥

अत्र दर्शान्त मासाश्रयणेन महालयो भाद्र कृष्णपक्षो ज्ञेय
इत्युक्तं निर्णयामृते ।

विश्वप्रकाशे अत्र विशेष उक्तः स्नान्दे—

कन्यागते सहस्रांशी मासि भाद्रपदे मुने ।

कृष्णपक्षे तु या षष्ठी भौमवारेण संयुता ॥

रोहिणी ऋक्ष संयुक्ता व्यतीपातेन संयुता ।

यदि सा गरनागाभ्यां करणाम्यां युता भवेत् ॥

आग्नेयेन मुहूर्त्तेन षष्ठी युक्ता भवेद् यदा ।

तस्यां षष्ठ्यां सुपुण्यायां कपिलो भगवानभूत् ॥

दुर्लभेयं महाषष्ठी वर्षे षष्ठितमे भवेत् ।

सर्वेषां चैव दानानां सत्पुण्यफलदायिनी ॥

स्नात्वा सम्यग् विधानेन यथाविध्युक्तमार्गतः ।

पितॄन् सन्तर्प्य देवांश्च सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् ॥

मन्त्रेणानेन देवाय गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् ।

पुराकृतं तु यत् पुण्यं तत् (पुण्यं) सर्वं चाक्षयं कुरु ॥

त्रयीमय नमस्तुभ्यं गृहाणार्घ्यं दिवाकर ।

एव मर्घ्यत्रयं दत्त्वा गृहे पद्मं समालिखेत् ॥

तत्र न्यसेत् प्रस्थमात्रं धान्यं तत्र घटं न्यसेत् ।

ताम्रपात्रे तु प्रतिमां तत्र न्यस्याथ पूजयेत् ॥

कपिलं वाससाच्छन्नं देवहृतिं च कर्दमम् ।

तृतीयः स्तवकः ।

६०३

पूजयित्वा सप्रतिमं घटं दद्याद्विजातये ॥

गन्धपुष्पै रलङ्कृत्य दत्त्वा पापैः प्रमुच्यते ।

अधोगति गतान् प्रेतान् समुद्दिश्य स्वशक्तितः ।

तिलपात्रादिदानेन तानुद्धरति सङ्कटात् ॥

इति ।

इय मेव चन्द्र षष्ठीत्युच्यते—

सा च चन्द्रोदय व्यापिनी ग्राह्या । उभयत्र तथात्वे पूर्वा ।

तदुक्तं भविष्ये—

तद्वद् भाद्रपदे मासि षष्ठां पक्षे सिते तरे ।

चन्द्रषष्ठीव्रतं कुर्यात् पूर्वं वेधः प्रशस्यते ॥

चन्द्रोदये यदा षष्ठी पूर्वाहे चापरेऽहनि ।

चन्द्रषष्ठासिते पक्षे सैवोपोथा प्रयत्नतः ॥

अत्र सप्तम्यां पूर्वैद्यु रष्टकाश्राद्धं कार्यम् ।

अत्र अष्टम्या माखलायनेन माध्यावर्षं संज्ञं श्राद्धमुक्तम् ।

एतेन माध्यावर्षं प्रौष्ठपद्या अपरपक्षे इति सिद्धम् ।

इदं सप्तम्यादिषु त्रिषु अहःसु कार्यमिति नारायणवृत्तिज्ञात् ।

प्रथमाष्टकापक्षः अष्टम्यामिति कात्यायनोऽपि ।

पृथ्वीचन्द्रोदये ब्राह्मे—

आषाढ्याः पञ्चमे पक्षे ग(ण)यामध्याऽष्टमीस्मृता ।

त्रयोदशी गजच्छाया गयातुल्या तु पैतृके ॥

अत्रैव महालक्ष्मीव्रतं भुक्तम् ।

पुराणसमुच्चये—

श्रियोऽर्चनं भाद्रपदे सिताष्टमी मारभ्य कन्यागत सूर्य एव * ।

समापयेत्तत्र तिथौ च यावत् सूर्यस्तु पूर्वार्द्धगतोयुवत्याः ।

इति ।

तथा—

कन्यागतेऽर्के प्रारभ्य कर्त्तव्यं न श्रियोऽर्चनम् ।

हस्तप्रान्तदलस्थेऽर्के तद्वतं न समापयेत् ॥

पूजनीया गृहस्थाना मष्टमी प्राहृषि श्रियः ।

दोषैश्चतुर्भिः सं(यु)त्यक्ता सर्वसम्पत्करी तिथिः ॥

तथा—

पुत्रसौभाग्य राज्यायुर्नाशनी सा प्रकीर्त्तिता ।

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन त्याज्या कन्यागते रवौ ॥

विशेषेण परित्याज्या नवमी (दूषिता) संयुता यदि ॥

इति ।

दोषचतुष्टयमपि तत्रैवोक्तम्—

त्रिदिने चावमे चैव अष्टमीं नोपवासयेत् ।

पुत्रहा नवमी विद्धा स्वप्नी हस्तार्द्धगे रवौ ॥

इति ।

त्रिदिनावमलक्षणं मुक्तं रत्नमालायाम्—

यत्रैकः सृशति तिथिद्वयावसानं

* कन्या मगते च सूर्ये इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

तृतीयः स्तवकः ।

६०५

वारश्चेदवमदिनं तदुक्तमर्थैः ।

यः स्पर्शाद् भवति तिथि त्रयस्य चाङ्गा

विद्युस्यक् कथित मिदं ह्यं च नेष्टम् ॥

एते दोषाः प्रथमारम्भविषयाः । अनन्तरं तु यथासम्भवं
ज्ञेयाः । व्रतस्यैतस्य षोडशवर्षं साध्यत्वेन मध्ये त्यागायोगात् ।
इयं चन्द्रोदय व्यापिनी ग्राह्या । तत्रैव पूजाद्युक्तेः । परदिने चन्द्रो-
दयादूर्ध्वं त्रिमुहूर्त्तव्यापित्वे परैव ग्राह्या ।

अन्यथा पूर्वैव—

पूर्वा वा परविद्धा वा ग्राह्या चन्द्रोदये सदा ।

त्रिमुहूर्त्ताऽपि सा पूज्या परतश्चोर्ध्वगामिनी ॥

इति निर्णयामृतोक्तेः ।

अर्द्धरात्रं मतिक्रम्य वर्त्तते योत्तरा तिथिः ।

तदा तस्यां तिथौ कार्यं महालक्ष्मीव्रतं सदा ॥

इति मदनरत्नोक्तेश्च । इति दिक् ।

इति महालक्ष्मीव्रतनिर्णयः ।

अथात्र नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धं कार्यम् ।

कात्यायनः—

अन्वष्टकासु नवभिः पिण्डैः श्राद्धं सुदाहृतम् ।

पित्रादि मातृमध्यं च ततो मातामहान्तकम् ॥

ब्रह्माण्डेऽपि—

पितॄणां प्रथमं दद्यान् मातॄणां तदनन्तरम् ।

ततो मातामहानां च अन्वष्टक्ये क्रमः स्मृतः ॥

तदेतत् पुण्य मासाद्य अन्वष्टकाश्चाद्विषयम् ।

तामिस्रपत्ने नवमी या च पुण्य नभस्यके ।

चत्वारः पार्वणाः कार्याः पितृमुख्या मनीषिभिः ॥

पितृमातृकुले नार्यो याः काश्चित्तु मृतिं गताः ।

आह्वार्हा मातरो ज्ञेया स्तासां आह्वं प्रदापयेत् ॥

इति आह्वकाशिकायां पुराणसमुच्चयोक्तेः ।

आह्वहेमाद्री ऋगलेयः—

केवलासु क्षये कार्या वृद्धावादी प्रकीर्तिताः ।

अन्वष्टकासु मध्यस्था नान्याः कार्यासु मातरः ॥

इति ।

दीपिकायां तु मातृआह्व मन्वष्टकासु आदौ कार्यं मित्यु-
क्तम् । मातृयजनं तु अन्वष्टकासु आदित इति ।

तदेतत् येषां गृह्ये मातृपूर्वं मन्वष्टकादि आह्व मभिहितं
तद्विषयं । न तु आश्वलायनकाण्वादिविषय मित्यवधेयम् ।

इदं च पितरि जीवत्यपि मृतमातृकेण कार्यम् ।

उक्तं हि मैत्रायणीयपरिशिष्टे—

अन्वष्टक्यं गयाप्राप्तौ सत्यां यच्च मृतेऽहनि ।

मातुः आह्वं सुतः कुर्यात् पितर्यपि च जीवति ॥

इति ।

यद्यपि जीवत् पितृकेण सर्वाष्टकाः कार्याः । तथापि प्रौढ-
पद्यष्टका अत्यावश्यकी ।

तृतीयः स्तवकः ।

६०७

ग्रीष्मपद्यष्टका भूयः पितृलोके (भविष्यति) सुखावहा ।

सर्वासा मेव मातृणां आहं कन्यागते रवौ ॥

नवम्यां हि प्रदातव्यं ब्रह्मलब्धवरा यतः ।

इति हेमाद्रौ सूतवचनात् ।

अत्र सर्वासा मित्युक्तेः स्वमातरि जीवन्त्यामपि सपन्नमातृभ्यो
दद्यात् । अत्र सर्वासां नामनिर्देशेन एको ब्राह्मणः अर्घ्यः
पिण्डश्च कार्यः । नामैक्ये तु द्विवचनादि प्रयोग इत्युक्तं
नारायण वृत्तौ ।

अत्र भर्तृभरणोत्तरं पूर्वमृत मातृआहं न कार्यं मिति केचि-
दाहुः । पठन्ति च—

आहं नवम्यां कुर्यात्तन् मृते भर्तृरि लुप्यते ।

इति ।

तदेतत् सर्वनिवन्धविरुद्धत्वात् प्रतारणमात्रम् ।

जीवद्भर्ता * मृता या स्त्री सा संपूज्या प्रयत्नतः ।

भर्तृर्यपि मृते तस्या आन्वष्टक्यं न लुप्यते ॥

इति सुमन्तूक्तेः ।

अत्र अन्यो विशेषः आहकलिकायां ब्राह्मे—

पितृमातृ कुलोत्पन्ना याः काश्चित्तु मृताः स्त्रियः ।

आहार्हा मातरोज्ञेया स्तासां तत्र प्रदीयते ॥

इति ।

* जीवद् भर्ता जीवद् भर्तृका ।

आर्पण्यात् समासान्तविधेरस्तित्वाद्वा समासान्तभावः ।

विधानपारिजाते ।

अत्र कुलाचारात् व्यवस्था । इदं च अनुपनीतेनापि कार्यम् ।
अमावास्याष्टका क्षणपक्ष पञ्चदशेषु च ।

एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्यात् सर्वेषु पर्वसु ।

इति मत्स्यपुराणोक्तेः ।

इदं आङ्गं सपिण्डकं कार्यम् ।

अन्वष्टकासु च स्त्रीणां आङ्गं कार्यं तथैव च ।

इत्युपक्रम्य—

पिण्डनिर्वपणं कार्यं तस्यां च नृपसत्तम ।

इति हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरोक्तेः ।

अत्र सुवासिनी भोजयितव्या । तदुक्तं मार्कण्डेये—

मातुः आङ्गे तु सम्प्राप्ते ब्राह्मणैः सह भोजनम् ।

सुवासिन्यै प्रदातव्यमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥

भर्तुरग्रे मृता नारी सह दाहेन वा मृता ।

तस्याः आङ्गे भोजयीत विप्रैः सह सुवासिनोः * ॥

तत्रैव च मदालसावाक्यम्—

स्त्री आङ्गेषु प्रदेयाः स्यु रलङ्काराश्च योषिते ।

मञ्जीर मेखलादाम कर्णिका कङ्कणादयः ॥

इति ।

एतच्छाश्वतस्य अनुकल्प माह आश्वलायनः—

अनडुहो यवसमाहरेत् । अग्निना वा कक्षमुपोषेत् ।

* तस्याः स्थाने नियुञ्जीत विप्रैः सह सुवासिनीम् ।

—इति निर्णयासिन्धौ पाठः ।

तृतीयः स्तवकः ।

६०८

एषा मे अष्टकेति नत्वेवानष्टकः स्यादिति । एतदकरणे
प्रायश्चित्तिरुक्ता ऋग्विधाने—

एभि र्युभि * जपेन्मन्त्रं शतवारं तु तद्दिने ।

आन्वष्टक्यं यदा शून्यं सम्पूर्णं याति सर्वथा ॥

अत्र द्वादश्यां विशेष उक्तः पूर्वम् ।

वायवीयेऽपि—

संन्यासिनोऽप्यान्द्रिकादि पुत्रः कुर्याद् यथाविधि ।

महालये तु यच्छ्राद्धं द्वादश्यां पार्वणं तु तत् ॥

इति ।

अत्र त्रयोदश्यां विशेषश्रद्धिकायामुक्तः—

त्रयोदशी भाद्रपदे कृष्णा मुख्या पितृप्रिया ।

दृष्यन्ति पितरस्तस्यां श्राद्धात् (स्वयं) पञ्चशतं समाः ॥

मघायुतायां तस्यां तु जलाद्यैरपि तोषिताः ।

दृष्यन्ति पितरस्तद्वर्षाणामयुतायुतम् ॥

इति ।

एतत् त्रयोदशी श्राद्धं नित्यम्—

प्रौष्ठपद्यामतीतायां तथा कृष्णत्रयोदशी ।

इत्याद्युक्ता—

एतां तु श्राद्ध कालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः ।

* एभिर्द्युभिः समगा एभिरिन्दुभिर्निर्वन्धानो अमर्ति गोभिरश्विना ।

इन्द्रेण दस्युं द्रव्यन्त इन्दुभि र्युं त इषसः समिषा रमेमहि ॥

—इति १ म. ५३ सू. ४ ऋक् ।

६१०

विधानपारिजाते ।

आह मेतेष्वकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ।

इति हेमाद्रौ विष्णुधर्मोक्तेः ।

एतच्च अविभक्तैरपि भ्रातृभिः पृथक् कार्यम् ।

तथाच हेमाद्रौ देवलः—

विभक्ता अविभक्ता वा कुर्युः आहं पृथक् सुताः ।

मघासु च ततोऽन्यत्र नाधिकारः पृथक् पृथक् * ॥

इति ।

अपराकेंऽपि वायुपुराणे—

हंसे † हस्तस्थिते या तु मघायुक्ता त्रयोदशी ।

तिथिर्वैवस्वती नाम सा च्छाया कुञ्जरस्य तु ॥

इदं आह मणिष्यकं कार्यम्—

मघायुक्ता त्रयोदश्यां पिण्डनिर्वपणं द्विजः ।

ससन्तानो नैव कुर्यान्नित्यं ते कवयो विदुः ॥

इति बृहत् पराशरोक्तेः । इदं मलमासेऽपि कार्यम् ।

मघा त्रयोदशी आहं प्रत्युपस्थिति हेतुकम् ।

अनन्यगतिकत्वेन कर्त्तव्यं स्यान्नलिग्लुचे ॥

इति काठकं गृह्योक्तेः ।

यानि तु—

त्रयोदश्यां कणपक्षे यः आहं कुरुते नरः ।

* पृथक् विना इति निर्णयसिन्धौ पाठः

स च न समीचीनः विनाशब्दस्य आनर्थक्यात् ।

† हंसे सूर्ये इति हस्तार्चः ।

तृतीयः स्तवकः ।

६११

पञ्चत्वं तस्य जानीयाज्ज्येष्ठपुत्रस्य निश्चितम् ॥

इत्यङ्गिरोवचनं ।

तथा—

त्रयोदश्यां तु वै श्राद्धं न कुर्यात् पुत्रवान् गृही ।

यदि मोहेन कुर्वीति ज्येष्ठपुत्रो विनश्यति ॥

इति वामनपुराणवचनं ।

तानि सर्वाणि वधनानि पुत्रवद्विषयाणि । यद्वा महालयस्य
भिन्नं केवलं त्रयोदशी श्राद्धविषयाणि । अथवा सपिण्डकश्राद्ध-
विषयाणीति द्रष्टव्यानि ।

हेमाद्र्यादयस्तु एकवर्गमात्रं श्राद्धविषयाणि ।

श्राद्धं नैवैकवर्गस्य त्रयोदश्यामुपक्रमेत् ॥

न तस्मास्तत्र ये यस्य प्रजा हि सन्ति तस्य ते ॥

इति कार्णाजिनिष्मृतेरित्याहुः * ।

अभियुक्तास्तु पुत्रवद्विषयाण्येवेति मेनिरे ।

असन्तानस्तु यस्तस्य श्राद्धे प्रोक्ता त्रयोदशी ।

सन्तानयुक्तो यः कुर्यात्तस्य वंशक्षयो भवेत् ॥

इति हेमाद्रौ नागरखण्डोक्तेः ।

पूर्ववाक्यं मपि असन्तानस्यैव एकवर्गं निषेधकं मिति ।

अत्र मघातत्रयोदशी महालय युगादि श्राद्धानां संपात्ते तन्नेण

* यद्यपि पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा अपि ।

इति धौम्योक्तेर्न केवलं पितृवर्गस्य प्राप्तिः स्यादपि ।

व्यामोहादि प्राप्तनिषेधोऽयं मिति चेच्चिदिति कमलाकरः ।

६१२

विधानपारिजाते ।

प्रयोगः कार्यो न तु प्रसङ्ग सिद्धिः । देश काल कर्त्तृकत्वात् ।
इत्यलं विस्तरेण ।

अथ चतुर्दश्यां विशेष माह प्रचेताः—

वृक्षारोहण लोहाद्यैर्विद्युज्जलविषाग्निभिः ।
नखिदंष्ट्रिविपन्ना(नां) ये तेषां शस्ता चतुर्दशी ॥

ब्राह्मे तु—

युवानः पितरोयस्य मृताः शस्त्रेण वा हताः ।
तेन कार्यं चतुर्दश्यां तेषां तृप्तिमभीषता ॥

नागरखण्डेऽपि—

अपमृत्यु भवेद् येषां शस्त्रमृत्यु रथापि वा ।
तेषां आहं प्रकर्त्तव्यं चतुर्दश्यां नराधिप ॥

इति ।

यदत्र—

जलाग्निभ्यां विपन्नानां सत्रासे वा गृहे पथि ।
आहं कुर्वीत तेषां वै वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ॥

इति शाकटायन वचनं जलाग्निमृतस्य आहं निषेधयति ।

तत्तु प्रायश्चित्तार्थं जलादिभिर्मृतआहविषयम्—

जलादिमरणं येषां विहितं शास्त्रमार्गतः ।

शुद्धार्थं आहं मेतेषां चतुर्दश्यां न कारयेत् ॥

इति लोगाक्षिसूतेः ।

अतएव वैधत्वात् सहगमनेऽपि नेदं आहं कार्यं मिति

तृतीयः स्तवकः ।

६१३

हेमाद्रिराह ।

इदं श्राद्धं दैवयुक्त मेकोद्दिष्टं कार्यम् ।

तदुक्तं प्रयोग पारिजाते—

प्रेतपक्षे चतुर्दश्या मेकोद्दिष्टं विधानतः ।

दैवयुक्तं तु तच्छ्राद्धं पितृणा मन्त्रयं भवेत् ॥

तच्छ्राद्धं दैवहीनं चेत् पुत्रदारधनक्षयः ।

एकोद्दिष्टं दैवयुक्त मित्येवं मनु रत्नवीत् ॥

इति ।

अत्र शस्त्रहतस्यैव चतुर्दश्या मिति नियमः । न तु चतुर्दश्या
मेव शस्त्रहतस्येति ।

श्राद्धं शस्त्रहतस्यैव चतुर्दश्यां महालये ।

इति कालादर्शोक्तेः । तेन महालये दिनान्तरेऽपि पार्वण
विधिना एतत् कार्यं मित्यवगम्यते ।

अन्यथा वार्षिकादेरपि लोपापत्तेः ।

यदि पितामहोऽपि शस्त्रहतस्तदा एकोद्दिष्टद्वयं कार्यम् ।
एकस्मिन् द्वयो वैकोद्दिष्ट मिति हेमाद्रौ वशिष्ठोक्तेः । त्रिषु
शस्त्रहतेषु पार्वणश्राद्धं कार्यम् । यत्तु देवस्वामिना उक्तम्—

त्रिष्वपि शस्त्रहतेषु पृथगेकोद्दिष्ट त्रयं कार्यं न तु पार्वणं ।
आहत्यवचनाभावादिति । तदयुक्तम् ।

पितृादयस्त्रयो यस्य हताः शस्त्रैरनुक्रमात् ।

संभूते पार्वणं कुर्यादाब्दिकानि पृथक् पृथक् ॥

इति बृहत्पाराशरोक्तेः ।

६१४

विधानपारिजाते ।

तथा—

एकस्मिन् वा द्वयोर्वापि विद्युच्छस्त्रेण वा हते ।

एकोद्दिष्टं सुतः कुर्याच्चयाणां दर्शवद् भवेत् ॥

इति हेमाद्री गालववचनसद्भावाच्च ।

यस्तु अत्रैव चतुर्दश्यां शस्तादिना हतस्तस्य वार्षिकं श्राद्धं पार्वणं वा एकोद्दिष्टं वा कार्यम् । न तु श्राद्धद्वयम् । प्रसङ्गसिद्धत्वादित्युक्तं पृथ्वीचन्द्रोदये निबन्धे ।

अत्र श्राद्धातिक्रमे अग्रिमपक्षे दिनान्तरे पार्वणविधिना एतत् कार्यमिति तत्रैवोक्तम् ।

इति चतुर्दशी ।

अमावास्यायां विशेष माह अपरार्के यमः—

हंसे करस्थिते या तु अमावास्या करान्विता ।

सा ज्ञेया कुञ्जरच्छाया इति वीधायनोऽब्रवीत् ॥

करान्विता हस्तमहानक्षत्रयुक्तेत्यर्थः ।

तथा—

वनसतिगते सोमे याच्छाया प्राप्नुस्वी भवेत् ।

गजच्छायातु सा ज्ञेया तस्यां श्राद्धं प्रकल्पयेत् ॥

भारते—

अजेन सर्वलोहेन वर्षासु नियतव्रतः ।

हस्तिच्छायासु विधिवत् कर्णव्यजनवीजितम् ॥

श्राद्धं कुर्यादिति शेषः । सर्वलोहेन समग्राङ्गे लोहितवर्णेन ।

तृतीयः सूक्तः ।

६१५

एवं गजच्छाया अनेकविधा ज्ञेया । एवं प्रतिपदादि तिथिषु आहं
कार्यम् ।

यत्तु—

न पैत्यज्जियो होमो लौकिकान्मो विधीयते ।

न दर्शेन विना आह माहिताग्ने विधीयते ॥

इति मनुवचनं आहिताग्नेर्दर्शादन्यत्र आह निषेधकमिव
आभाति । तत्तु अन्यतिथौ सङ्कल्प्य विधिना आहं कर्त्तव्य
माहिताग्निना । इति केचित् । अभियुक्तास्तु क्षणपक्षआह
मन्यदिनेषु प्राप्त माहिताग्ने दर्शं नियम्यते इत्याहुः ।

अथ आश्विन शुक्लप्रतिपदि दौहित्रस्य मातामह आह मुक्तं
गर्गेण ।

जातमात्रोऽपि दौहित्रो विद्यमानेऽपि मातुले ।

कुर्यान्मातामहआहं प्रतिपद्याश्विने सति ॥

इति ।

इयं तिथिः सङ्गव्यापिनी ग्राह्या

इति निर्णयदीपे उक्तम्—

प्रतिपद्याश्विने शुक्ले दौहित्रस्त्वेकपार्वणम् ।

आहं मातामहं कुर्यात् सपिता सङ्गवे सदा ॥

जातमात्रोऽपि दौहित्रो जीवत्यपि च मातुले ।

प्रातः सङ्गवयोर्मध्ये आर्यस्य प्रतिपद्भवेत् ॥

इति स्मृतेः । इदं च जीवत्पितृकेणैव कार्यमिति विष्टाः

६१६

विधानपारिजाते ।

प्राहुः । इदं श्राद्धं सपिण्डकं कार्यं । दौहित्रस्वेकपार्वण
मिति पूर्ववचनादिति केचिदाहुः ।

अपिण्डकमेतदिति तु वयं वदामः । पार्वणशब्दस्य पिण्ड-
रहित श्राद्धेऽपि प्रयोग सम्भवात् ।

मुण्डनं पिण्डदानं च प्रेतकर्म च सर्वशः ।

न जीवत्पितृकः कुर्याद् गुर्विणीपति रेवच ॥

इति दक्षोक्त्यापि पिण्डनिषेधात् । आन्वष्टक्यादिवत् सपि-
ण्डकं कार्यमिति विशेष वचनाभावाच्च ।

॥ इति श्रीविधानपारिजाते महालयश्राद्धविधानम् ॥

तृतीयः स्तवकः ।

३१७

अथ आश्विन शुक्लप्रतिपदि नवरात्रारम्भः ।

तन्निर्णयश्च निरूप्यते—

तत्र देवीपुराणे, सुमेधा उवाच—

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि चण्डिकापूजनक्रमम् ।

आश्विनस्य सिते पक्षे प्रतिपत्सुशुभेदिने ॥

इत्युपक्रम्योक्तं—

शुद्धे तिथौ प्रकर्त्तव्यं प्रतिपच्चोर्द्ध्वगामिनी ।

आद्यासु नाड़िका स्यक्ता षोडश द्वादशापि वा ।

अपराह्णे च (प्र) कर्त्तव्यं शुद्ध सन्तति काङ्क्षिभिः ॥

इदं च अपराह्णयोग प्राशस्त्यं द्वितीयदिने प्रतिपदोऽभावे
ज्ञेयम् ।

यतस्तत्रैव देवीपुराणे वचनान्तरे—

अमायुक्ता न कर्त्तव्या प्रतिपत् पूजने मम ।

सुहर्त्तमात्रा कर्त्तव्या द्वितीयादि गुणान्विता ॥

आद्याः षोडशनाड़ीसु लब्धा यः कुरुते नरः ।

कलसस्थापनं तस्य ह्यनि(रि)ष्टं जायते ध्रुवम् ॥

इति ।

मार्कण्डेयेऽपि—

पूर्वविद्धा तु या शुक्ला भवेत् प्रतिपदाश्विनी ।

नवरात्रव्रतं तस्यां न कार्यं शुभमिच्छता ॥

देशभङ्गो भवेत्तत्र दुर्भिक्षं चोपजायते ।

६१८

विधानपारिजाते ।

नन्दायां दर्श युक्तायां यदि स्यान् मम पूजनम् ॥

इति ।

स्कान्देऽपि—

विरुद्ध फलदा सा हि पुत्रदार भयावहा ।

इति ।

तथा देवीपुराणेऽपि—

यो मां पूजयते नित्यं द्वितीयादि गुणान्विताम् ।

प्रतिपच्छारदीं ज्ञात्वा सोऽश्नुते सुखमव्ययम् ॥

यदि कुर्यादमायुक्तां प्रतिपत् स्थापने मम ।

तस्य शापायुतं दत्त्वा भस्मशेषं करोम्यहम् ॥

आग्रहात् कुरुते यस्तु कलसस्थापनं मम ।

तस्य सम्पद्दिनाशः स्या ज्येष्ठः पुत्रो विनश्यति ॥

अमायुक्ता न कर्त्तव्या प्रतिपच्चण्डिकार्चने ।

धनार्थिभिर्दिशेषेण वंशहानिश्च जायते ।

उदये द्विमुहूर्त्तापि ग्राह्या सोदयदायिनी * ॥

गोविन्दार्णवे गर्गः—

या चाश्वयुजि मासे स्यात् प्रतिपद् भद्रयान्विता ।

शुद्धा समार्चनं तस्यां शतयज्ञफलप्रदम् ।

इति ।

भद्रा द्वितीया—

* अस्य पूर्वाह्णं । न दर्शकलया युक्ता प्रतिपच्चण्डिकार्चने ।

एवं निर्णयसिद्धौ दृश्यते ।

द्वितीयः स्तवकः ।

६१८

रुद्रजामले—

अमायुक्ता सदाचैव प्रतिपन्निन्दिता मता ।

तत्र चेत् स्थापयेत् कुम्भं दुर्भिक्षं जायते ध्रुवम् ।

प्रतिपत् सद्वितीया तु कुम्भस्थापन कर्मणि ॥

तिथितत्त्वे—

प्रातरावाहयेद्देवीं प्रातरेव प्रवेशयेत् ।

प्रातः प्रातश्च सम्पूज्य प्रातरेव विसर्जयेत् ॥

कल्पतरौ—

कुहकाष्टोपसंयुक्तां वर्जयेत् प्रतिपत्तिथिम् ।

राज्यनाशाय साप्रोक्ता निन्दिता चाश्वपूजने ॥

इत्यादि ।

एषु वचनेषु कलशस्थापनोक्तेः तदेव प्रथमदिने निषिध्यते ।

न तु उपवासादि । तच्च पूर्वविज्ञाया मेव कार्यम् ।

प्रतिपदा ऽप्यमावास्या इति युग्मवाक्यात् ।

शुक्ला स्यात् प्रतिपत्तिथिः प्रथमतः ।

इति दौषिकोक्तेः । शुक्लपक्षे दर्शविज्ञा इति साधवोक्तेश्च ।

इति केचिदाहुः । वस्तुतस्तु । पूर्वोक्तवाक्येषु चण्डिकार्चन कलस

स्थापन ग्रहणा दुपवासादेश्च तदङ्गत्वात् साङ्गं कर्म तत्रैव कार्यम् ।

युग्मवाक्यादेरन्योपवासविषयत्वेन वक्तुं शक्यत्वात् ।

अतएव देवलः—

व्रतोपवासनियमे घटिकैका (यदा)पि या भवेत् ।

सा तिथि स्तद्धिने पूज्या विपरीता तु पैतृके ॥ इति ।

यदा तु पूर्वदिने सम्पूर्णा शुद्धा भूत्वा परदिने वर्द्धते तदा सम्पूर्णत्वादमायोगाभावाच्च पूर्वैव ग्राह्या ।

यानि च द्वितीयायोग निषेधकानि वचनानि केचिन्निवन्ध-
काराः पठन्ति । तानि शुद्धाधिक निषेधपराणीति ज्ञेयम् ।

यदि परदिने प्रतिपत्तिथेरसत्त्वं तदा दर्शयुतापि ग्राह्या ।

तदाहलल्लः—

तिथिः शरीरं तिथिरेव कारणं

तिथिः प्रमाणं तिथिरेव साधनम् ॥

इति ।

यानि तु—

अमायुक्ताप्रकर्त्तव्या प्रतिपच्चण्डिकार्चने ।

इत्यादीनि नृसिंहप्रसाद निवन्ध वचनानि तानि समूलत्वे
सति एतत्पराणीत्यवधेयम् ।

अत्र देवीपूजैव प्रधानम् । उपवासादि त्वङ्गम् ।

अष्टम्यां च नवम्यां च जगन्मातरमस्त्रिकाम् ।

पूजयित्वाश्विने मासि विशोको जायते नरः ॥

इति हेमाद्रौ भविष्यपुराणवचने तस्या एव फल सखन्धात् ।

नवमीतिथिपर्यन्तं वृद्ध्या पूजाजपादिकम् ।

इति देवीपुराणवचने तथात्वाच्च ।

अत्र उपवासादिकं मुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये—

एवं वै विन्ध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासतः ।

एक भक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥

तृतीयः स्तवकः ।

६२१

पूजनोया जनैर्देवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे ।
 गृहे गृहे भक्तिपरैः * ग्रामे ग्रामे वने वने ॥
 स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैः (नृपैः) स्तथा ।
 वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुतैस्त्वेच्छैरन्यैश्च मानवैः ॥

इति ।

देवीपुराणेऽपि—

कन्यासंस्थे रवी शक्र शुक्लामारभ्य नन्दिकाम् ।
 अयाचीत्यथवैकाशी नक्ताशी वायवा व्यदः ॥
 भृमी शयीत चामन्त्र कुमारी भोजयेन्मुदा ।
 वस्त्रालङ्कारदानैश्च सन्तोष्याः प्रतिवासरम् ॥
 वलिं च प्रत्यहं दद्यादोदनं मांसमाषवत् ।
 त्रिकालं पूजयेद्देवीं जप स्तोत्र परायणः ॥

इति ।

व्यदो विगतभोजनः । अत्र महापूजनं रात्रौ कार्यम् ।
 आश्विने मासि मेघान्ते महिषासुरमर्दिनोम् ।
 निशासु पूजयेद्भक्त्या सोपवासो यथाविधि † ॥

इति देवीपुराणात् ।

रात्रिव्रतमिदमित्यभिप्रेत्य माधवोऽप्याह । तस्य नक्तव्रतत्वा-
 दिति । न तु रात्रि भोजना नक्तव्रतमिदं किन्तु रात्रौ पूजनात् ।

* शक्ति परैरिति निर्णयसिन्धौ पाठः स एव समीचीनः । अन्यथा भक्ति
 युतैरित्यस्य पौनरुक्त्यं प्रसज्येत ।

† सोपवासादिकः क्रमात् । इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

६२२

विधानपारिजाते ।

आश्विने मासि मेघान्ते प्रतिपद् या तिथि भवेत् ।

तस्यां नक्तं प्रकुर्वीत रात्रौ देवीं प्रपूजयेत् ।

इति संग्रहवचनात् ।

यत्तु—

मासि चाश्वयुजे शुक्ले नवरात्रे विशेषतः ।

संपूज्य नवदुर्गां च नक्तं कुर्यात् समाहितः ।

नवरात्राभिधं कर्म नक्तव्रत मिति स्मृतम् ॥

इति स्कान्दे नक्तभोजन कथनं । तत् पाक्षिक नक्तानुवादकं ।
इतरथा नररात्रोपवासतः इत्यादेः अयाचीत्यथवा इत्यादेश्च
पूर्वोक्त वचन व्यूहस्य वैयर्थ्यं प्रसङ्गात् ।

तस्मात् पाक्षिकनक्तानुवाद एवायम् । ननु रात्रेः कर्मकालत्वे
तदपि दर्शयुक्ता पूर्वैव प्रतिपत् प्राप्नुयात् । सा च न आद्या
इत्युक्त मिति चेत् । सत्यं ।

कर्मणो यस्य यः कालः सत्कालव्यापिनीतिथिः ।

इति सामान्य वचन प्राप्तिः पूर्वोक्तविशेषवचनैर्वाध्यते ।

यथा निशीथे सतीमपि पूर्वां जन्माष्टमीं त्यक्त्वा रोहिणीगुण-
युक्ता परा कार्य्या इत्युक्तम् माधवाचार्य्येण । तथा इयमपि द्वितीया
गुणयुक्ता कार्य्या इति ।

अत्र केचिन्नवरात्रशब्दो नवसंख्याहोरात्रपरः—

वृद्धौ समाप्तिं रष्टम्यां क्रासेऽमा प्रतिपन्निशि ।

आरम्भो नवचण्ड्यास्तु नवरात्र मतोऽर्थवत् ॥

तृतीयः स्तवकः ।

६२३

इति वचनादित्याहुः । तन्न । अतिज्ञास वृद्धो न्यूनाधिक
त्वापत्तेः तेन तिथिमात्रं वाची अयं नवरात्र शब्दः ।

तिथिवृद्धौ तिथिज्ञासे नवरात्र मपार्थकम् ।

अष्टरात्रे न दोषोऽयं नवरात्र तिथिचये ॥

इति संग्रहोक्तेः । अयं नवरात्रशब्दः क्वचिन्नक्षत्राणां कर्म-
वाची । यथा आरम्भो नवरात्रस्य इत्यत्र ।

पौर्णमास्यां पौर्णमास्या यजेत इत्यादाविव ।

देवीपुराणे—

त्वाङ्गं वैधृतियुक्ता चेत् प्रतिपच्चण्डिकार्चने ।

तयोरन्ते विधातव्यं कलसारोपणं गुह ॥

इति ।

त्वाङ्गं चित्रानक्षत्रं । द्वितीया युतापि चेच्चित्रा वैधृति युक्ता
प्रतिपत् तदा दुर्गोत्सवे ।

भद्रान्विता चेत् प्रतिपत्तु लभ्यते

विरुद्धयोगैरपि सङ्गतासती ।

सैवापराह्णे विवुधैर्विधेया

श्री पुत्र राज्यादि विवृद्धि हेतुः ॥

इति ।

भद्रा द्वितीया । विरुद्धे चित्रा वैधृती । यदा तु वैधृत्यादि
परिहारेण प्रतिपन्नं लभ्यते तदा कर्त्तव्यं साह कात्यायनः ।

प्रतिपद्याश्विने मासि भावो वैधृति चित्रयोः ।

आद्यपादौ परित्यज्य प्रारभे नवरात्रकम् ॥

इति ।

भविष्ये तु—

चित्रावैधृति सम्पूर्णा प्रतिपञ्चेद्भवेन्नृप ।

त्याज्यास्त्वंशास्त्रयस्त्वाद्यासुरीयेऽंशे तु पूजनम् ॥

इति ।

रुद्रजामलेऽपि—

वैधृती पुत्रनाशः स्याच्चित्रायां धननाशनम् ।

तस्मान्न स्थापयेत् कुम्भं चित्रायां वैधृती तथा ॥

सम्पूर्णा प्रतिपदेव चित्रायुक्ता यदा भवेत् ।

वैधृत्या वापि युक्ता स्यात्तदा मध्यन्दिने रवी ।

अभिजित्तु मुहूर्त्तं यत्तत्र स्थापन मिष्यते ॥

इदं कलसस्थापनं रात्रौ न कार्यम् ।

न रात्रौ स्थापनं कार्यं न च कुम्भाभिषेचनम् ।

इति मात्स्योक्तेः ।

भास्करोदयमारभ्य यावत्तु दश नाडिकाः ।

प्रातःकाल इति प्रोक्तः स्थापनारोपणादिषु ॥

इति विष्णुधर्मोक्तेश्च ।

स्नानं माङ्गलिकं कृत्वा ततो देवीं प्रपूजयेत् ।

शुभाभि मूर्तिकाभिश्च पूर्वं कृत्वा तु वेदिकाम् ॥

यवान् वै वापयेत्तत्र गोधूमैश्चापि संयुतान् ।

तृतीयः स्तवकः ।

६२५

तत्र संस्थापयेत् कुम्भं विधिना मन्त्रपूर्वकम् ॥

सौवर्णं राजतंवापि ताम्रं मृन्मय (जं तु) मेव वा ।

देवी पुराणे—

कुर्याद्देव्यास्तु मन्त्रेण पूजां क्षीरघृतादिभिः ।

जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनी ।

दुर्गा क्षमा शिवा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते ॥

अनेनैव तु मन्त्रेण जपहोमौ तु कारयेत् ।

यद्वा—

नवार्णकेन मन्त्रेण पूजाहोमादिकं भवेत् ।

इति ।

ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षिणि स्वाहा इति नवार्णको (नवाक्षरो) मन्त्रः ।
तत्रायं प्रयोगः । प्रतिपदि अभ्यङ्गं कृत्वा शुद्धमृदा गृहपूर्वभागे
वेदिकां विधाय कलसादि संभारान् समाहृत्य आचम्य प्राणा-
नायस्य देशकालौ स्मृत्वा मम इह जन्मनि जन्मान्तरे च दुर्गा-
प्रीतिद्वारा सर्वोपद्रवनाशपूर्वक दीर्घायुर्विपुलधनपुत्रपौत्राद्यनव-
च्छिन्न सन्तति वृद्धि स्थिरलक्ष्मी कीर्त्तिलाभ शत्रु पराजयाद्य-
भीष्ट सिद्धयर्थं शारदा नवरात्र प्रतिपदि विहित कलशस्थापन
दुर्गापूजन कुमारी पूजादिकं करिष्ये इति सङ्कल्प्य महीद्वी *

* महीद्वीः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् ।

पिपृतां नो भरिमभिः ।

—इति ५५. ३२म. यजुः ॥

६२६

विधानपारिजाते ।

रित्यादि मन्त्रेण कलसं वेद्यां संस्थाप्य वस्त्रेणावेष्ट्य पूर्णादर्वीति *
मन्त्रेण तत्र पूर्णपात्रं (संस्थाप्य) निधाय इमं मे वरुणेति † तत्र
वरुणं संपूज्य जीर्णायां नूतनायां वा प्रतिमायां दुर्गा मावाहयेत् ।

तत्र मन्त्रः—

आगच्छ वरदे देवि दैत्यदर्पनिषूदनि ।

पूजां गृहाण सुमु(खी)खि नमस्ते शङ्करप्रिये ॥

सर्वतीर्थस्यं वारि सर्वदेव समन्वितम् ।

इमं घटं समागच्छ तिष्ठ देवगणैः सह ॥

दुर्गे देवि समागच्छ सान्निध्यमिह कल्पय ।

वलिं पूजां गृहाण त्व मष्टाभिः सह शक्तिभिः ॥

इत्यावाह्य पूर्वोक्तमूलमन्त्रेण षोडशोपचारैः पूजयित्वा माष-
मत्तवलिं कुष्माण्डादिवलिं वा निवेदयेत् ।

ततः कुमारीपूजा कार्या ।

तदुक्तं हेमाद्री स्नान्दे—

एकैकां पूजयेत् कन्या मेकहस्ता तथैव च ।

* पूर्णां दर्वि परापत संपूर्णा पुनरापत ।

वखेव विक्रीणा वहा उप सूक्तं शतक्रतो ।

—इति ३५. ४८म. यजुः ॥

† इमं मे वरुण सुधी इव मया च सृज्य ।

त्वामवस्यवाचकी ।

—इति २१५. १म. यजुः ॥

तृतीयः सूक्तः ।

६२७

द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्रत्यहं * नवकं तु वा ॥

तथा—

नवभिर्लभते भूमि मैश्वर्यं द्विगुणेन तु ।

एकवृक्षा लभेत् क्षेम मेकैकेन श्रियं लभेत् ॥

एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थं तां विवर्जयेत् ।

गन्धपुष्पफलादीनां प्रीतिस्तस्या न विद्यते ॥

तेन द्विवर्षामारभ्य दशवर्षान्तं पूजनम् ।

तासां च नवनामानि तेन तेन समर्चयेत् ॥

कुमारिका त्रिमूर्तिस्तु कल्याणी रोहिणी तथा ।

काली चण्डी शाश्वती च दुर्गा चैव सुभद्रका ॥

इति ।

आसां प्रत्येकं पूजामन्त्रा अग्रे वक्ष्यन्ते । सामान्य

मन्त्रस्तु—

मन्त्राक्षरमयीं लक्ष्मीं मातृणां रूपधारिणीम् ।

नवदुर्गात्मिकां साक्षात् कन्यामावाहयाम्यहम् ॥

इति ।

एव मभ्यर्चनं कुर्यात् कुमारीणां प्रयत्नतः ।

कञ्चुकैश्चैव वस्त्रैश्च गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥

नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्भोजयेत् पायसादिभिः ।

ग्रन्थिस्फुटित शीर्णाङ्गीं रक्ता पूय व्रणाङ्गिताम् ॥

* प्रत्यहमित्यथ प्रत्येकमिति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

जात्यन्धां केकराक्षीं च * कुरुपां तनु रोमशाम् ।
सत्यजिह्वीगिणी कन्यां दासीगर्भसमुद्भवाम् ॥

तथा—

ब्राह्मणीं सर्वकार्येषु जयार्थं क्षत्रवंशजाम् ॥
लाभार्थं वैश्यवंशोत्थां सुतार्थं शूद्रवंशजाम् ।
दारुणि चान्यजातीयां पूजयेद्विधिना नरः ॥

इति ।

अत्र जप उक्तो रुद्रजामले—

एकोत्तराभिवृद्धा तु नवमी यावदेवहि ।
चण्डीपाठं जपेच्चैव जापयेद्वा विधानतः ॥

वराहतन्त्रे तु —

प्रणवं चादितो जप्त्वा स्तोत्रं वा संहितां पठेत् ।
अन्ते च प्रणवं दद्यादित्युवाचादिपूरुषः ॥
आधारे स्थापयित्वा तु पुस्तकं (पूजयेत्) प्रजपेत् सुधीः ।
हस्तसंस्थापनादेव यतस्तद्विफलं भवेत् ॥
स्वयं च लिखितं यच्च शूद्रेण लिखितं च यत् ।
अब्राह्मणेन लिखितं तच्चापि विफलं भवेत् ॥
सर्वत्र पाठ्ये विज्ञेय स्वन्यथा विफलं भवेत् ।
ऋषिच्छन्दादिकं न्यस्य पठेत् स्तोत्रं विचक्षणः ॥
स्तोत्रे न दृश्यते यच्च प्रणवं तच्च विन्यसेत् ।

* केकरां काणीं इति कमलाकरः ।

तृतीयः स्तवकः ।

३२६

सर्वत्र पात्रे विज्ञेय स्वन्वया विफलं भवेत् ॥

अत्र वेदपारायणं मुक्तं रुद्रजामले—

एवं चतुर्वेदविदो विप्रान् सर्वान् प्रसादयेत् ।

तेषां च वरणं कार्यं वेदपारायणाय वै ॥

यद्वात्मश्रेयसे कार्यं वेदपारायणं द्विजैः ।

षडङ्गसहितां शाखां मन्त्र ब्राह्मणं रुपिकाम् ॥

पारयेद्दिविधिवत् प्राज्ञो मन्त्रान् वा ब्राह्मणं तु वा ।

अयातयामवत्त्वाय पारयेन्नवरात्रकम् ॥

इति ।

तद्विधिवत्तुर्थस्तवके वक्ष्यते । देवीपुराणे—

यदाद्ये दिवसे कुर्याच्चण्डिका पूजनादिकम् ।

द्विगुणं तद्वितीयेऽङ्गि त्रिगुणं तत् परेऽहनि ।

नवमीतिथि पर्यन्तं वृक्ष्या पूजाजपादिकम् ॥

इति ।

एतेनापि नवरात्रे पूजैव प्रधानमिति गम्यते । उपवासादि त्वङ्गमेव । तेन तिथिक्लासे तिथिद्वयनिमित्तं पूजादि महालय आश्वदेकदिने आहत्या कार्यम् । इदं सर्वं स्वस्य अशक्तत्वे सति अन्येन कारयेत् ।

स्वयं वाप्यन्यतो वापि पूजयेत् पूजयेत वा ।

इति देवीपुराणोक्तेः ।

अन्यतः अन्येन पूजयेत पूजां कारयेदित्यर्थः ।

इदं च देवीपूजनं शुक्लास्तादावपि कार्यम् ।

नष्टे शुक्रे तथा जीवे सिंहस्थे च वृहस्पतौ ।

कार्या चैव च देव्यर्चा * प्रत्यब्दं चाश्विनेऽपि च ॥

इति धर्मप्रदीपोक्तेः ।

मलमासे तु न भवत्येव । वचनाभावात् ।

अत्र विशेषो भविष्ये—

केशसंस्कारद्रव्याणि प्रदद्यात् प्रतिपदिने ।

पक्तैलं † द्वितीयायां केश संस्कार ‡ हेतवे ॥

दर्पणं च तृतीयायां सिन्दूरालक्तकं तथा ।

मधुपर्कं चतुर्थ्यां न्तु तिलकं नेत्र (भाल) मण्डनम् ॥

पञ्चम्या मङ्गरागं च शक्त्यालङ्करणानि च ।

षष्ठ्यां विल्वतरौ वोधं सायं सन्ध्यासु कारयेत् ॥

सप्तम्यां प्रातरानीय गृहमध्ये प्रपूजयेत् ।

उपोषण मथाष्टम्या मात्मशक्त्या तु पूजनम् ॥

नवम्या मुग्रचण्डायाः पूजां कुर्यादहिलं तथा ।

संपूज्य प्रेषणं कुर्यादशम्यां सारवोक्षवैः ॥

अनेन विधिना यस्तु देवीं प्रीणयते नरः ।

* कार्या चैव सदैव्यर्चा प्रत्यब्दं कुलधर्मतः ।

इति निणयसिन्धोपाठः ।

† पट्टडोरमिति क्वचित् पाठः ।

तथापाठे च संयमहेतवे इति पाठः साधु सङ्गच्छते ।

‡ संस्कारित्यत्र संयमेति क्वचित् पाठः ।

तृतीयः स्तवकः ।

६३१

स्कन्दवत् पालयेद्देवी तं पुत्र धन कीर्त्तिभिः ॥

इति ।

अत्र अग्नेः विशेष उक्तो निर्णयामृते—

आश्विने शुक्लपक्षे तु प्रारब्धे नवरात्रके ।

शावाश्वीचे समुत्पन्ने क्रिया कार्या कथं बुधैः ॥

सूतके वर्त्तमाने च तत्रोत्पन्ने सदा बुधैः ।

देवीपूजा प्रकर्त्तव्या पशु यज्ञ विधानतः ॥

सूतके पूजनं प्रोक्तं दानं चैव विशेषतः ।

देवी मुद्दिश्य कर्त्तव्यं तत्र दोषो न विद्यते ॥

इति ।

गौड़ा अपि एवं मन्यन्ते । रजस्वला तु अन्येन कारयेत् ।

सूतकादिवद् विशेषवचनाभावात् ।

स्त्रीणां च नवरात्रव्रते ताम्बूलादिचर्वणं भवतीत्युक्तं व्रत-
हेमाद्री गारुडे—

गन्धालङ्कार ताम्बूल पुष्पमालानुलेपनम् ।

उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावन मञ्जनम् ॥

इत्यादि ।

एतत् सभर्त्तृकाविषयम् । विधवानां न भवतीत्युक्तं चातुर्मास्य
व्रतप्रकरणे ।

अत्र आश्विन शुक्लपक्षस्या सुपाङ्ग ललिताव्रतमुक्तम् * ।

* व्रतमिदं महाराष्ट्रेषु प्रसिद्धम् ।

सा च पूर्वविद्धा ग्राह्या—

भुक्ता जागरणे नक्त * चन्द्रार्घ्यव्रते तथा ।

ताराव्रतेषु सर्वेषु रात्रियोगोविशिष्यते ॥

इति हेमाद्रिवचनात् । युग्मवाक्यात् । रात्रौ जागरणं कुर्या-
दिति तद्व्रते रात्रिजागरणस्योक्तत्वाच्च ।

आश्विन शुक्लपक्षे मूलनक्षत्रे सरस्वती स्थापनमुक्तं
निर्णयामृते देवीपुराणे—

मूलेषु स्थापनं देव्याः पूर्वाषाढासु पूजनम् ।

उत्तरासु वलिं दद्याच्छ्रवणे(न)षु विसर्जयेत् ॥

रुद्रजामले—

मूल ऋक्षे सुराधीश पूजनीया सरस्वती ।

पूजयेत् प्रत्यहं देव यावद्दृष्टव मृत्तकम् ॥

नाध्यापये नचल्लिखे न्नाधीयीत कदाचन ।

पुस्तके स्थापिते देव विद्याकामो द्विजोत्तमः ॥

सङ्ग्रहेऽपि—

आश्विनस्य सिते पक्षे मेधाकामः सरस्वतीम् ।

मूलेनावाहयेद्देवीं श्रवणेन विसर्जयेत् ।

मूलाय पादे चाह्वानं श्रवणान्ते विसर्जनम् ॥

इति ।

* भुक्ताजागरणं यत्र—

इत्येकं पदं तस्मिन् व्रते इत्यर्थः । अन्यथा भुक्तेत्यस्या—

सङ्गतेः । इति कमलाकरः ।

तृतीयः स्तवकः ।

६३२

ब्रह्माण्डेऽपि—

आदि भागो निशायां तु श्रवणस्य यदा भवेत् ।

सम्प्रेषणं तदा देव्या दशस्यामेव कारयेत् * ॥

इति ।

अथ षष्ठीकृत्यं देवीपुराणे—

ज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायां षष्ठ्यां विष्वाभिमन्त्रणम् ।

सप्तम्यां मूलयुक्तायां पत्रिकायाः प्रवेशनम् ॥

पूर्वाषाढा युताष्टम्यां पूजाहोमाद्युपोषणम् ।

उत्तरेण नवम्यां तु वलिभिः पूजयेच्छिवाम् ।

श्रवणेन दशम्यां तु ग्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥

अत्र तिथिनक्षत्र योगो मुख्यः—

तिथिनक्षत्रयोगे तु द्वयोरेवानुपालनम् ।

योगाभावे तिथिर्याह्या देव्याः पूजनकर्म्मणि † ॥

इति देवलोक्तेः ।

तत् प्रकारस्तु । विष्वतरुसमीपं गत्वा देवीं विष्वं च सम्पूज्य
प्रार्थयेत् ।

तत्र मन्त्राः—

रावणस्य वधार्थाय रामस्यानुग्रहाय च ।

* दशम्यां च महोत्सव इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

† तथा विद्यापतिः—

तिथिः शरीरं देवस्य तिथौ नक्षत्रमाश्रितम् ।

तस्मात्तिथिं प्रशंसन्ति नक्षत्रं न तिथिं विना ॥ इति ।

अकाले ब्रह्मणा बोधो देव्यास्त्वयि कृतः पुरा ॥

अहं मय्या (श्रितः) श्विने षष्ठ्यां सायाङ्गे बोधयाम्यतः ।

श्रीशैलशिखरेजात श्रीफल श्रीनिकेतन ।

नेतव्योऽसि समागच्छ पूज्यो दुर्गास्वरूपतः ॥

एवं विल्वतर्कं निमन्त्र्य द्वितीयदिने निमन्त्रित विल्वशाखा
पत्नीप्रवेश पूजां कुर्यात् ।

मूलाभावे तु सप्तम्यां केवलायां प्रवेशयेत् ।

युग्माभ्यां नवविल्वस्य फलाभ्यां शाखिकां तथा ।

तथैव प्रतिमां देव्याः स्नात्वाऽभ्युक्ष्य प्रवेशयेत् ॥

इति लिङ्गपुराणोक्तेः ।

प्रतिपदादि नवतिथिषु उपवासादि कर्त्तव्यं मित्युक्तं । तत्र
असमर्थस्य सप्तम्यादि दिनत्रये कार्यमित्याह धीम्यः—

आश्विने मासि शुक्ले तु कर्त्तव्यं नवरात्रकम् ।

प्रतिपदादि क्रमेणैव यावच्च नवमी भवेत् ।

त्रिरात्रं वापि कर्त्तव्यं सप्तम्यादि यथाक्रमम् ॥

इति ।

सङ्ग्रहे—

अथवा नवरात्रं च सप्तपञ्चत्रिकं दिवा ।

एकभक्तेन नक्तेनायाचितोपोषणैः क्रमात् ॥

इति ।

दिवेत्येकरात्रमुक्तं । उपवासे सप्तम्याः पूर्वोक्त एव निर्णयः ।

युगाद्या वर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्वतीप्रिया ।

तृतीयः स्तवकः ।

६३५

रवेरुदयमोचन्ते न तत्र तिथि युग्मता ॥

इति स्मृत्यापि श्रीदयिकी ।

दुर्गामूर्तिरुक्ता देवीपुराणे—

दुर्गागृहं प्रकर्त्तव्यं चतुरस्रं सुशोभनम् ।

तन्मध्ये वेदिकां कुर्याच्चतुर्हस्तां समां शुभाम् ॥

तस्यां सिंहासनं क्षीमं कम्बलाजिनं संयुतम् ।

तत्र दुर्गां प्रतिष्ठाप्य सर्वलक्षणं संयुताम् ॥

भुजैश्चतुर्भिरुचिरैर्दशभिर्वा विभूषिताम् ।

तप्तहाटकवर्णाभां त्रिनेत्रां शशिशेखराम् ॥

अनेककुसुमाकीर्णां कपर्देन सुशोभिताम् ।

नितम्बविम्बसन्नद्धकिङ्किणीं क्राणं नादिनीम् ॥

शूलचक्रदण्डशक्तिवज्रपाशासि * धारिणीम् ।

घण्टाक्षमालाकरकपानपात्रलसत्कराम् ॥

तदग्रेच्छिन्नशिरसं महिषं रुधिराश्लुतम् ।

निःसृतार्द्धतनुं कण्ठनाले चर्मासि धारिणम् ॥

देवीधृतकरग्रीवं शूलनोरसि ताडितम् ।

नागपाशेन विक्षिप्तं हृथ्यक्षेणापि विद्रुतम् ॥

वमद्गुधिरवक्त्रेण धुन्वतोर्द्धं सटान् रुषा ।

सर्वतो मातृचक्रेण सेव्यमानां सुरैस्तथा ॥

एवं देवी प्रकर्त्तव्या हैमी वा राजती तथा ।

मृहार्ची लक्ष्मणेपेता खड्गशूले ऽथवा यजेत् * ॥

वार्ची दारुमयी । तथा—

याम्यास्या शुभदा दुर्गा पूर्वास्या जयवर्द्धनी ।

पश्चिमाभिमुखी नित्यं न स्थाप्या सौम्य दिक्षुखी ॥

तथा—

हैम राजत मृद्धातु शैलचित्रार्पितापि वा ।

खड्गे शूलेऽर्चिता देवी सर्वकामफलप्रदा ॥

यद्यद् यस्यायुधं प्रोक्तं तस्मिं स्तां प्रतिपूजयेत् ।

देवी शक्त्यार्चिता पुंसां राज्यायुः सुत सौख्यदा ॥

तथा—

भगलिङ्गाभिधानैश्च भगलिङ्गः प्रगीतकैः ।

भगलिङ्गक्रियाभिश्च तोषयेद्दरचण्डिकाम् ॥

परैर्नाक्षिप्यते यस्तु यः परान्नाक्षिपत्यपि ।

तस्य क्रुद्धा भगवती शापं दद्यात् सुदारुणम् ॥

इति ।

सप्तम्यां देवीं संपूज्य विल्वगुच्छं समर्पयेत् ।

अमृतोद्भवं श्रीवृक्षं शङ्करस्य सदाप्रियम् ।

तं ते दुर्गे प्रयच्छामि सर्वकामार्थं सिद्धये ॥ इति ।

अथ प्रार्थना—

महिषघ्नि महाभागे चामुण्डे मुण्डमालिनि ।

* खड्ग शूले च पूजयेत् इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

तृतीयः स्तवकः ।

१३७

आयुरारोग्य मैश्वर्यं देहि देवि नमोऽस्तु ते ॥

कुङ्कुमेन समालम्ब्य चन्दनेन विलेपिते ।

विल्वपत्र कृतापीडे दुर्गेऽहं शरणं गतः ॥

रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भगवति देहि मे ।

पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥

सर्वमङ्गल मङ्गल्ये शिवे सर्वार्थ साधिके ।

शरण्ये त्र्यम्बके देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥

इति संप्रार्थ्य पत्रिकाः पूजयेत् । तत् प्रकारस्तु कदल्यां ब्रह्माणीं
दाडिमे रक्तदन्तिकां धान्ये लक्ष्मीं हरिद्रायां दुर्गां माने चामुण्डां
कची कालिकां विल्वे शिवां अशोके शोकरहितां जयन्त्यां
कार्तिकीं चावाह्य संपूज्य दुर्गायै वलिं दद्यात् । ततः स्तुतिं
पठेत् ।

दुर्गां शिवां शान्तिकरीं ब्रह्माणीं ब्रह्मणः प्रियाम् ।

सर्वलोक प्रणेत्रीं च प्रणमामि सदा शिवाम् ॥

मङ्गलां शोभनां शुद्धां निष्कलां परमां कलाम् ।

विश्वेश्वरीं विश्वमातां चण्डिकां प्रणमाम्यहम् ॥

इत्यादि ।

अथ अष्टमौष्ठ्यम् ।

साच व्रतादौ परविद्धा ग्राह्या ।

शुक्लपत्रे ऽष्टमौ चैव शुक्लपत्रे चतुर्दशी ।

पूर्वविद्धा न कर्त्तव्या कर्त्तव्या परसंयुता ॥

इति ब्रह्मवैवर्त्तोक्तेः ।

६३८

विधानपारिजाते ।

शरन् महाष्टमी पूज्या नवमी संयुता सदा ।
 सप्तमी संयुता नित्यं शोकसन्तापकारिणी ॥
 सप्तमी शल्य संविद्धा वर्जनीया सदाष्टमी ।
 स्तोकापि सा महापुण्या यस्यां सूर्योदयो भवेत् ॥
 इति स्मृति समुच्चयोक्तेष्व ।

इय मेव मूलचर्चयुताचेन् महानवमीत्युच्यते ।
 अश्वयुक् शुक्लपक्षे याऽष्टमी मूलेन संयुता ।
 सा महानवमी प्रोक्ता त्रैलोक्येऽपि सुदुर्लभा ॥
 इति स्कान्दात् । सैव सप्तमीयुता चेत् त्याज्यैव ।
 तदुक्तं निर्णयामृते—

मूलेनापि हि संयुक्ता सदा त्याज्याष्टमी बुधैः ।
 लेशमात्रेण सप्तम्या अपि स्याद् यदि दूषिता ॥
 इति ।

तस्मादत्र अष्टमी परा * ग्राह्या ।

यत्तु—

सप्तम्या मुदिते सूर्ये परतो याष्टमी भवेत् ।
 तत्र दुर्गोत्सवं कुर्यान्न कुर्यादपरेऽहनि ॥
 इति विश्वरूपनिबन्ध वचनं ।
 तदाश्विनकृष्णाष्टमी विषयम् ।
 कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वाष्टमीदिने ।

* परा परविद्धा नवमी विज्ञेति यावत् ।

तृतीयः स्तवकः ।

६३६

नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादित्वा निखनैः ॥

इति देवीपुराणे तत्रापि देवी पूजोक्तेरिति हेमाद्रौ निर्णया-
मृते चोक्तं ।

यानि तु—

आश्विनस्य सिताष्टम्या मङ्गरात्रे तु पार्वती ।

भद्रकाली समुत्पन्ना पूर्वाषाढा समायुता ॥

इति मदनरत्ने ।

महाष्टम्याश्विने मासि शुक्ला कल्याणकारिणी ।

सप्तम्यापि युता कार्या मूलेन तु विशेषतः ॥

इत्यादीनि वचनानि । तानि परदिने अष्टम्यभाव विषया-
णीति मदनरत्ने निर्णीतम् ।

यदा सूर्योदये न स्यान्नवमी चापरेऽहनि ।

तदाष्टमीं प्रकुर्वीत सप्तम्या सहितां नृप ॥

इति स्मृति सङ्ग्रहोक्तेः ।

यत्तु—

अहं भद्रा च भद्राहं नावयोरन्तरं क्वचित् ।

सर्वसिद्धिं प्रदास्यामि भद्राया मर्चिताह्वहम् ॥

इति देवीपुराण वचनं । तद्विष्टिकरणमध्ये पूजाविधा-
नार्थम् ।

विष्टिं त्यक्त्वा महाष्टम्यां मम पूजां करोति यः ।

तस्य पूजाफलं न स्यात्तेनाह भवमानिता ॥

इति तत्रैवोक्तेः ।

अत्राष्टम्या उपवासश्च पुत्रवता न कार्यः—

उपवासं महाष्टम्यां पुत्रवान्न समाचरेत् ।

यथा तथा वा पूतात्मा व्रती देवीं प्रपूजयेत् ॥

इति देवी पुराणोक्तेः ।

अत्र विशेषो हेमाद्रौ भविष्ये ।

कन्यागते सवितरि शुक्लपक्षेऽष्टमी युता ।

मूल नक्षत्र संयुक्ता सा महानवमी स्मृता ॥

तस्यां सदा पूजनीया चामुण्डा मुण्डमालिनी ।

तस्यां ये ह्युपयुज्यन्ते प्राणिनो महिषादयः ॥

ते सर्वे स्वर्गतिं यान्ति घ्नतां पापं न विद्यते ।

यावन्न चालयेद् गात्रं पशुस्तावन्नहन्यते ॥

न तथा वलिदानेन पुष्पधूपविलेपनैः ।

यथा सन्तुष्यते मेघैर्महिषैर्विन्ध्यवासिनी ॥

एवं पूज्या नरैर्देवी ब्राह्मणैः क्षत्रियैः(विशैः) नृपैः ।

स्त्रीभिश्च कुरुशार्दूल विधान मपरं शृणु ॥

जयाभिलाषी नृपतिः प्रतिपत् प्रभृति क्रमात् ।

लौहाभिसारिकं कर्म कारयेद् यावदष्टमि ॥

तद् यथा—

प्रागुदक् प्रवणे देशे पताकाभि रलङ्कृतं ।

सण्डपं कारयेद्विष्णुं नव सप्त करं परम् ॥

मिलित्वा षोडश हस्त प्रमाण मित्यर्थः ।

आग्नेय्यां कारयेत् कुण्डं हस्तमात्रं सुशोभनम् ।

तृतीयः स्तवकः ।

६४१

मेखला त्वय संयुक्तं योन्याश्चत्यदलाभया ॥
 राजचिह्नानि सर्वाणि शस्त्राण्यस्त्राणि यानि च ।
 आनीय मण्डपे तानि सर्वाण्यत्राधिवासयेत् ॥
 ततस्तु ब्राह्मणः स्नातः शुक्ताम्बरधरः शुचिः ।
 ॐ कार पूर्वकैर्मन्त्रैस्त्रिभिर्जुहुयाद् घृतेः)तम् ॥
 शस्त्रास्त मन्त्रैर्हीतव्यं पायसं घृतसंयुतम् ।
 हुतशेषं तुरङ्गांश्च * राजानमुपहारयेत् ॥
 लोहाभिसारिकं कर्म्म तेनैतदृषिभिः स्मृतम् ।
 घृतपत्न्ययनानश्नान् गजांश्च समलङ्कृतान् ॥
 आभयेन्नगरे नित्यं वन्दिषोषपुरःसरम् ।
 प्रत्यहं नृपतिः स्नात्वा सम्पूज्य पितृदेवताः ॥
 पूजयेद्राजचिह्नानि फलमाल्यविलेपनैः ।
 य(त)स्याभिसरणाद्राज्ञो विजयः समुदाहृतः ॥
 पूजामन्त्रान् प्रवक्ष्यामि पुराणोक्तानहं तव ।
 यैः पूजिताः प्रयच्छन्ति कीर्तिमायु र्यशो(धनम्) वलम् ॥

छत्रस्य —

यथाऽम्बुदच्छादयति शिवायेमां वसुन्धराम् ।
 तथाच्छादय राजानं विजयारोग्यवृद्धये ॥

अथ चामरस्य —

शशाङ्ककर सङ्काश क्षीर डिण्डीर पाण्डुर ।

* तुरङ्गाणां मिति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

६४२

विधानपारिजाते ।

प्रोत्सारयाश दुरितं चामरामरदुर्लभ ॥
अश्वानां हृदयार्थं मादौ रेवन्त पूजनं कार्यं ।

तन्मन्त्र सु—

सूर्यपुत्र महाबाहो ह्यायाहृदयनन्दन ।
शान्तिं कुरु तुरङ्गाणां रेवन्ताय नमो नमः ॥

अथ अश्वस्य—

गन्धर्वकुलजातस्त्वं माभूयाः कुलद्रुषकः ।
ब्रह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥
प्रभावाच्च हुताशस्य वर्धय त्वं तुरङ्गमान् * ।
रिपून् विजित्य समरे सह (राज्ञा)भ्रात्रा सुखी भव ॥

अथ ध्वजस्य—

शक्रकेतो महावीर्यं श्यामवर्णार्चयाम्यहम् ।

* अतः परं—

तेजसाचैव सूर्यस्य सुमीमां तपसा तथा ।
रुद्रस्य ब्रह्मचर्येण पवनस्य बलेन च ॥
अथ त्वं राजपुत्र त्वं कौस्तुभं च मणिं अर ।
यां गतिं ब्रह्महा गच्छेन् मादृहा पिष्टहा तथा ॥
भूयहा ऽश्वतवादी च चक्षियश्च पराश्रुतः ।
सूर्याचन्द्रमसौ वायु र्यावत् पश्यन्ति दुष्कृतम् ॥
ब्रह्मा त्वां गतिं चिप्रं तच्च पापं भवेत्तव ।
निष्कृतो यदि गच्छेथा युद्धाध्वनिं तुरङ्गम् ॥

—इत्यधिकोऽंश आकरे दृश्यते।

तृतीयः स्तवकः ।

६४३

पत्रिराज नमस्तेऽस्तु तथा नारायणध्वज ॥
 काश्यपेयारुणभ्रातर्नागारे विष्णुवाहन ।
 अप्रमेय दुराधर्ष रणे देवारिसूदन ॥
 गरुत्मान् मारुतगति स्वयि सन्निहितो यतः ।
 सारवन्त्यायुधान्यत्र रक्ष त्वं च रिपून् दह ।

अथ पताकायाः—

हुतभुग् वसवो रुद्रा वायुः सोमो महर्षयः ।
 नागकिन्नर गन्धर्व यक्ष भूतगण ग्रहाः ॥
 प्रमथास्तु सहादित्यै भूतेशो मातृभिः सह ।
 शक्रः सेनापतिः स्कन्दो वरुणश्चाश्रितास्त्वयि ॥
 प्रदहन्तु रिपून् सर्वान् राजा विजयसृच्छतु ।
 यानि प्रयुक्तान्यरिभि रायुधानि समन्ततः ॥
 पतन्तूपरि शत्रूणां हतानि तव तेजसा ।
 हिरण्यकशिपोर्युद्धे युद्धे दैवासुरे तथा ॥
 कालनेमि वधे यद्वद् यद्वत्तिपुरघातने ।
 शोभितासि तथैवाद्य शोभयास्त्रांश्च संस्मर ॥
 नीलान् श्वेतानिमान् दृष्ट्वा नश्यन्त्वाश्च नृपारयः ।
 व्याधिभिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः ॥
 पूतना रेवतीनाम्ना कालरात्रिश्च या स्मृता ।
 दह तांश्च रिपून् सर्वान् पताके त्वं मयार्चिता ॥

अथ गजस्य—

कुमुदेरावणो पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः ।

सुप्रतीकोऽञ्जनोनील एतेऽष्टौ देवयोनयः ॥
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्य (ष्टौ)न्ये समाश्रिताः ।
 मन्दो भद्रो मृगश्चैव गजः सङ्कीर्ण एव च ॥
 वने वने प्रसूतास्ते यूथानि सुमहान्ति च ।
 पान्तु त्वां वसवोरुद्रा आदित्याः समरुद्गणाः ॥
 भर्तारं रक्ष नागेन्द्र स्वामिवत् प्रतिपाल्यताम् ।
 अवाप्नुहि जयं युद्धे गमने स्वस्तितोव्रज ॥
 श्रीस्ते सोमादलं विष्णो स्तेजः सूर्याञ्जवोऽनिलात् ।
 स्थैर्यं मेरो र्जयं रुद्राद् यशो देवात् पुरन्दरात् ॥
 युद्धे रक्षन्तु नागास्त्वां दिशश्च सह देवतैः ।
 अश्विनौ सह गन्धर्वैः पान्तु त्वां सर्वतः सदा ॥

अथ खड्गस्य —

असि विशसनः खड्ग स्तीक्ष्णधारोदुरासदः ।
 श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मधार स्तथैव च ॥
 एतानि तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ।
 नक्षत्रं कृत्तिका ते तु गुरुर्देवो महेश्वरः ॥
 रोहि (णी च) ण्यश्च शरीरं ते देवतं च जनार्दनः ।
 पिता पितामहो देवस्त्वं मां पालय सर्वदा ॥
 नीलजीमूत सङ्काश तीक्ष्णदंष्ट्रः कशोदरः ।
 भाव (दुष्टो) शुद्धो ऽमर्षणश्च अतितेजास्तथैव च ॥
 इयं येन धृता क्षीणी हतश्च महिषासुरः ।
 तीक्ष्णधाराय शुद्धाय तस्मै खड्गाय ते नमः ॥

द्वितीयः स्तवकः ।

६४५

अथ कुरिकायाः—

सर्वायुधानां प्रथमं निर्मितासि पिनाकिना ।
 शूलायुधादिनिष्कृत्य कृत्वा मुष्टिग्रहं शुभे ॥
 चण्डिकायाः प्रदत्तासि सर्वदुष्ट निवर्हणी ।
 तया विस्तारिता चासि देवानां प्रतिपादिता ॥
 सर्वसत्त्वाङ्गभूतासि सर्वाशुभनिवर्हणी ।
 कुरिके रक्ष मां नित्यं शान्तिं यच्छ नमोऽस्तु ते ॥

अथ कटारकस्य—

रक्षाङ्गानि गजान् रक्ष रक्ष वाजि धनानि च ।
 मम देहं सदा रक्ष कटारक नमोऽस्तु ते ॥

अथ धनुषः—

सर्वायुधमहामात्र सर्वदेवारिसूदन ।
 चाप मां समरे रक्ष साकं शरवरैरिह ॥
 धृतं कृष्णेन रक्षार्थं संहाराय हरेण च ।
 त्वयीमूर्त्तिगतं देवं धनुरस्त्रं नमाम्यहम् ॥

अथ कुन्तस्य—

प्रास पातय शत्रूंस्त्व मनया नाकमायया ।
 गृहाण जीवनं तेषां मम सैन्यं च रक्ष माम् ॥

अथ चर्मणः—

शर्मप्रदस्त्वं समरे मम सैन्ये यशोदयमे ।
 रक्ष मां रक्षणीयोऽहं तापनेय नमोऽस्तु ते ॥

अथ कनकदण्डस्य—

प्रोत्सारणाय दुष्टानां साधूनां रक्षणाय च ।
 ब्रह्मणा निर्मितश्चासि व्यवहारप्रसिद्धये ॥
 यशोदेहि सुखं देहि जयदो भव भूपतेः ।
 ताडयस्व रिपून् सर्वान् हेमदण्ड नमोऽस्तु ते ॥

अथ दुन्दुभेः—

दुन्दुभे त्वं सपत्नानां घोरोद्धदय (मर्दनः) कम्पनः ।
 भव भूमिप सैन्यानां तथा विजयवर्धनः ॥
 यथा जीमूत शब्देन प्रहृष्यति शिखावलः ।
 तथा ऽस्तु तव शब्देन हर्षोऽस्माकं सुदावहः ॥
 यथा जीमूतशब्देन स्त्रीणां त्रासोऽभिजायते ।
 तथा तव शब्देन त्रस्यन्त्वस्मद्विषोरणे ॥

अथ शङ्खस्य—

पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
 विष्णुना विधृतो नित्यं मतः शान्तिप्रदो भव ॥

अथ सिंहासनस्य—

विजयो जयदो जेता रिपुघाती शुभङ्करः ।
 दुःख(द्रा)हा धर्मदः शान्तः सर्वारिष्ट विनाशनः ॥
 एते वै सन्निधौ यस्मात्तव सिंहा महावलाः ।
 तेन सिंहासनेति त्वं वेदमन्त्रैश्च गीयसे ॥
 त्वयि स्थितः शिवः शान्तस्त्वयि शक्रः सुरेश्वरः ।
 नमस्ते सर्वतोभद्र भद्रदो भव भूपतेः ॥

तृतीयः स्तवकः ।

६४७

त्रैलोक्यं जयसर्वस्व सिंहासनं नमोऽस्तु ते ।
 एवं चिह्नानि सर्वाणि * स्वानि पूज्यानि शिल्पिभिः ॥
 लौहाभिसारिकं कर्म कृत्वेवं मन्त्रपूर्वकम् ।
 नियमं च तथाष्टम्यां पूर्वाङ्गे स्नानं माचरेत् ॥
 कुङ्कुमचन्दनचम्पकं चतुःसमैः (शैल)शालिपिष्टैश्च ।
 चर्चितगार्त्तरीं देवीं कुङ्कुमै रभ्यर्चयेद्बहुभिः ॥
 कुमुदैः सपद्मपुष्पैः सदीपधूपैः सनैवेद्यैः ।
 मांसैर्वल्गुपहारैर्मङ्गलशब्दैः समुच्छलितैः ॥
 दुर्गा सा पूजनीया च तद्दिने द्रोणपुष्पकैः ।
 ततः खड्गं नमस्कृत्य शत्रूणां वधसिद्धये ॥
 इच्छेत विजयं राज्यं सुभिक्षं चात्मने नृपः ।
 पुनः पुनः प्रणम्यार्थ्यां संस्मरेद्बृद्धये शिवाम् ॥
 सर्वं कृत्वेति कौरव्यं अष्टम्यां जागरेण्यग्निं ।
 नटनर्त्तकगीतैश्च कारयेच्च महोत्सवम् ॥
 एवं हृष्टेर्निशां नीत्वा प्रभाते अरुणोदये ।
 घातयेन्महिषान् मेघान्प्रतोतकन्धरान् ॥
 शतमर्द्धशतं वापि तदर्द्धं वा यथेच्छया ।
 सुरासवभृतैः कुम्भैस्तर्पयेत् परमेश्वरीम् ॥
 कापालिकेभ्यस्तद्देयं ज्वलद्भिर्दीपिष्ठकैः † ।
 कश्चिच्चोपोषितोवीरविष्टतोऽन्येन खड्गवान् ॥

* तथैव कर्मचिह्नानि इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

† दामौ दासजने तथा । इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

भूतेभ्य स्तद्वलिं दद्यान्मन्त्रेणानेन सामिषम् ।
 सरक्तं सजलं चान्नं गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् ॥
 त्रीं स्त्रीन् वारान् समूलेन दिग्विदिक्षु किरद्वलिम् ।

मन्त्रस्तु—

वलिं गृह्णन्त्विसं देवा आदित्या वसवस्तथा ।
 मरुतश्चाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः ॥
 असुरा यातुधानाश्च पिशाचोरग राक्षसाः ।
 डाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः ॥
 दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः ।
 जगतां शान्तिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ॥
 मा विघ्नं माच मे पापं मा सन्तु परिपन्थिनः ।
 सौम्या भवन्तु तृप्ताश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ॥

इति ।

इति महाष्टमी ।

अथ महानवमी ।

सा च पूर्वविद्धा ग्राह्या ।

आवणी दुर्गनवमी दूर्वाचैव हुताशनी ।

पूर्वविद्धा प्रकर्त्तव्या शिवरात्रि वंलेर्दिनम् ॥

इति हेमाद्रौ पाद्मोक्तेः ।

वेधश्चात्र सुहृत्तदयात्मकोन्नेयः । यद्यपि हेमाद्रिमते
 सुहृत्तदयात्मकोऽपि वेधोऽस्ति । तथापि सूर्योदये एव स ग्राह्यः ।

तृतीयः स्तवकः ।

६४८

सायं तु मुहूर्त्तत्रयात्मक एव । तदुक्तं कालनिर्णयदीपि-
कायाम्—

त्रिमुहूर्त्तगा तु सकला सायमिति ।

साधवीयेऽपि—

सायं तूत्तरया तद्व्यूनया तु न विध्यते ।

इति ।

तेन त्रिमुहूर्त्तयोगे पूर्वा ग्राह्या अन्यथा परेति विवेकः ।

यत्तु—

अश्वयुक् शुक्लनवमी मुहूर्त्तं वा कला यदि ।

सा तिथिः सकला ज्ञेया लक्ष्मी विद्या जयार्थिभिः ॥

इति सौरपुराणवचनम् ।

सूर्योदये परं रिक्ता पूर्णा स्यादपरा यदि ।

वलिदानं प्रकर्त्तव्यं तत्र (देशे) काले शुभावहम् ॥

इति देवीपुराण वचनं च परतिथिविधायकं ।

तत्तु नोपवासादौ किन्तु वलिदानादाविति मदनरत्ने निर्णीतम् ।

यत्त्वत्र—

नवम्यामपराह्णे(च)तु वलिदानं प्रशस्यते ।

दशमीं वर्जयेत्तत्र नात्र कार्या विचारणा ॥

इति वलिदानेऽपि परतिथि निषेधनं दृश्यते ।

तदपि शुद्धाधिकनिषेधपरम् ।

नवम्यां वलिदानं तु कर्त्तव्यं वै यथाविधि ।

३५०

विधानपारिजाते ।

जपो होमश्च विधिवत् पूर्णाया मेव नान्यथा ॥

इति कालिकापुराणोक्तेः ।

केचित्त्वष्ट्यां होममिच्छन्ति ।

वष्ट्यां वाय रिक्षायां ततो होमं समाचरेत् ।

इति देवीपुराणोक्तेः ।

होमे विशेषो डामर मन्त्रे—

पायसं सर्पिषा युक्तं तिलैः शुक्लैर्विमिश्रितम् ।

होमयेहिधिवद् भक्त्या दशंशेन नृपोत्तम ॥

रुद्राध्याये यथा होमो मन्त्रेणैकेन साध्यते ।

तथा स्तोत्रजपे होमं मन्त्रेणैकेन साधयेत् ।

यद्वा सप्तशती जप्या होममन्त्रो नवाक्षरः ॥

इति ।

नवाक्षर मन्त्रस्तु पूर्वमुक्तः । ऐं ह्रीं क्रीं चामुण्डायै विष्णे
इति नवाक्षर इति केचित् । पूर्वोक्त एव आद्य इति तु युक्तम् ।

रुद्रयामले तु—

प्रधानाद्रव्यं मुद्दिष्टं पायसान्नं तिलां स्तथा ।

किंशुकैः सर्षपैः पूगैर्लाजैर्दूर्वाङ्गुरैरपि ॥

यवैर्वा श्रीफलैर्दिव्यैर्नानाविधफलैस्त्वथा ।

रक्तचन्दनखण्डैश्च गुग्गुलैश्च मनोहरैः ॥

प्रतिश्लोकं च जुहुयात् सर्वद्रव्याणि(वा) च क्रमात् ।

नवाक्षरेण जुहुयात्तमो देव्या इतीति च ॥

तृतीयः स्तवकः ।

३५१

अथ वलिदानम् ।

देवीपुराणे—

कन्यासंस्थे रवी शक्र शुक्लाष्टम्यां प्रपूज्य तु ।
द्रोण पुष्ये च विष्णाम् जातीपुत्रागचम्पकैः ॥
पञ्चाब्दं लक्ष्मणोपेतं गन्धपुष्पसमन्वितम् ।
विधिवत् कालि कालीति जप्त्वा खड्गेन घातयेत् ॥

मन्त्रस्तु—

ॐ कालि कालि यज्ञेश्वरि लोहदण्डायै नमः ।
इति ।

तदुक्ता * रुधिरं मांसं गृहीत्वा पूतनादिषु † ।
नैऋतेभ्यः प्रदातव्यं महाकौशिकमन्वितम् ॥
तदग्रतो नृपः स्नायात् कृत्वा शत्रुं तु पैष्टकम् ।
खड्गेन घातयित्वा तु दद्यात् स्कन्द विशाखयोः ॥

अत्राशक्तस्य क्षत्रियादे ब्राह्मणस्य च वलिप्रकारः ।

कालिकापुराणे—

कुष्माण्डं मिच्छुदण्डं च भासं (मांसं) सारसं मेव वा ।
एते वलिसमाः प्रोक्ता स्मृतौ ह्यगसमाः सदा ॥

रुद्रयामलेऽपि—

ह्यागाभावे तु कुष्माण्डं श्रीफलं वा मनोहरम् ।

* तदुक्त्यत्र । तदुल्लेखितं निषण्णसिन्धौ पाठः ।

† आदि शब्दाश्चरकी विदारो पापराक्षसी गृह्यन्ते इति कनकाकरः ।

वस्त्रसंवेष्टितं कृत्वा हृदयेच्छुरिकादिना ॥
 ब्राह्मणेन सदा देयं कुष्माण्डं वलि कर्म्मणि ।
 श्रीफलं वा सुराधीश हृदं नैव तु कारयेत् ॥
 उत्तराभिमुखोभूत्वा वलिं पूर्वमुखं तथा ।
 निरीक्ष्य साधकः पञ्चादिमं मन्त्रं मुदीरयेत् ॥
 पशुस्त्वं वलिरूपेण मम भाग्यादुपागतः ।
 प्रणमामि ततः सर्वरूपिणं वलिरूपिणम् ॥
 चण्डिकाप्रीतिदानेन दातुं रापद्मिनाशन ।
 चामुण्डावलिरूपाय वले तुभ्यं नमो नमः ॥
 यन्नार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।
 अतस्त्वां घातयिष्यामि याम्यद्य तस्माद् यन्ने वधोऽवधः ॥
 ॐ क्लीं श्रीमिति मन्त्रेण वलिं तं मत्स्वरूपिणम् ।
 चिन्तयित्वा न्यसेत् पुष्पं वलिमूर्धनि भैरव ॥
 रसना त्वं चण्डिकायाः (वाटकायाः) सुरलोक प्रसा(र)धकः ।
 क्लीं क्लीं खड्गेति मन्त्रेण ध्यात्वा खड्गं प्रपूजयेत् ॥
 पूजयित्वा ततः खड्गं ॐ (आं) हं फडिति मन्त्र(तः)कैः ।
 गृहीत्वा विमलं खड्गं हृदयेदलि मुत्तमम् ॥
 ॐ क्लीं ऐं क्लीं कौशिकीति रुधिरैः प्यायतामिति ।
 वलिदाने तु दुर्गायाः सर्वत्रायं विधिः स्मृतः ॥
 अथात्र प्रसङ्गात् शतचण्डी विधानं मुच्यते ।

रुद्रयामले—

शतचण्डीविधानं तु प्रोच्यमानं शृणुष्व तत् ।

तृतीयः स्तवकः ।

६५३

सर्वोपद्रवनाशार्थं शतचण्डीं समारभेत् ॥
 षोडश स्तम्भसंयुक्तं मण्डपं पल्लवोज्ज्वलम् ।
 वसुकोण युतां वेदिं मध्ये कुर्यात्त्रिभागतः ॥
 पक्षेष्टकचितां रम्या मुच्छ्राये हस्तसन्निताम् ।
 पञ्चवर्णं रजोभिश्च कुर्याच्छ्रीमण्डपं * शुभम् ॥
 पञ्चवर्णवितानं च किङ्किणी जालमण्डितम् ।
 आचार्येण समं विप्रा(ञ्चा)न् वरयेद्दश सुव्रतान् ॥
 ऐ(ई) शान्यां स्थापयेत् कुम्भं पूर्वोक्तविधिना हरे ।
 वारुण्यां च प्रकर्त्तव्यं कुण्डं लक्षणं लक्षितम् ॥
 मूर्त्तिं देव्याः प्रकुर्वीत सुवर्णस्य पलेन वै ।
 तदर्द्धेन तदर्द्धेन तदर्द्धेन महामते ॥
 अष्टादश भुजां देवीं कुर्याद्वाष्टकरामपि ।
 पट्टकूल युगच्छन्नां देवीं (वेदि)मध्ये निधापयेत् ॥
 देवीं सम्पूज्य विधिवज्जपं कुर्युर्दश द्विजाः ।
 शत मादौ शतं चान्ते जपेन्मन्त्रं नवार्णकम् ॥
 चण्डीं सप्तशतीं मध्ये सम्पुटोऽय सुदाहृतः ।
 एकं हे त्रीणि चत्वारि जपेद्दिनचतुष्टयम् ॥
 रूपाणि क्रमशः स्तवत् पूजनादिकमाचरेत् ।
 पञ्चमेदिवसे प्रातर्होमंकुर्याद्(दशांशतः) द्विधानतः ॥
 गुडूचीं पायसं दूर्वां तिलान् शुक्लान् यवानपि ।

* कुर्यान् मण्डपकं शुभम् इति कसलाकरः ।

चण्डीपाठस्य होमं तु प्रतिश्लोकं दशशतः ॥
 होमं कुर्याद् ग्रहादिभ्यः समिदाज्य चरुन् क्रमात् ।
 हुत्वा पूर्णाहुतिं दद्याद् द्विप्रेभ्यो दक्षिणां क्रमात् ॥
 कपिलां गां नीलमणिं श्वेताश्वं कृत्वा चामरे ।
 अभिषेकं ततः कुर्युर् यजमानस्य ऋत्विजः ॥
 एवं कृतेऽमरेशान सर्वसिद्धिः प्रजायते ।
 इति रुद्रयामलोक्त शतचण्डीविधानम् ।

अथ सहस्रचण्डी विधानम् ।

तत्रैव —

सहस्रचण्डीं विधिवच्छृणु विष्णो महामते ।
 राज्यमंशे महोत्पाते जनमारे महाभये ॥
 गजमारेऽश्वमारे च परचक्रभये तथा ।
 इत्यादि विविधे दुःखे क्षयरोगादिभ्यो भये ॥
 सहस्र चण्डिकापाठं कुर्याद्वा कारयेत्तथा ।
 जापकास्तु शतं प्रोक्ता विंशद्विंशत्सहस्रमण्डपः ॥
 भोज्याः सहस्रं विप्रेन्द्रा गोशतं दक्षिणां द्दिशेत् ।
 गुरवे द्विगुणं देयं शय्यादानं तथैवच ॥
 सप्तधान्यं च भूदानं श्वेताश्वं च मनोहरम् ।
 पञ्चनिष्कमितामूर्तिः कर्त्तव्या वार्द्धमानतः ॥
 अष्टादश भुजां देवीं सर्वायुध विभूषिताम् ।
 अवारितान्नं दातव्यं सहस्रं प्रत्यहं प्रभो ॥

तृतीयः स्तवकः ।

३५५

शतं वा नियताहारः पयः पानेन वर्त्तयेत् ।
 एवं यश्चण्डिकापाठं सहस्रं वै समाचरेत् ।
 तस्य स्यात् कार्यं सिद्धिं तु नात्र कार्या विचारणा ॥
 इति ।

एतद्वयं यद्यपि महा निबन्धेषु नास्ति तथापि प्रचरद्रूपत्वा-
 दुक्तम् ।

॥ इति रुद्रयामलोक्तं सहस्रचण्डिका विधानम् ॥

अथ नवरात्र पारणानिर्णयः ।

सा च दशम्यां कार्या—

आश्विने मासि शुक्ले तु कर्त्तव्यं नवरात्रकम् ।

प्रतिपदादि क्रमेणैव यावच्च नवमी भवेत् ।

त्रिरात्रं वापि कर्त्तव्यं सप्तम्यादि दिनत्रयम् ॥

इति हेमाद्रौ धौम्योक्तेः ।

नवमी तिथि पर्यन्तं वृद्ध्या पूजाजपादिकम् ।

इत्यादि प्रागुक्तवचनैर्नवमीपर्यन्तं प्रधानभूत पूजाद्युक्ते
 रूपवासादेश्च तदङ्गत्वेन तत्पर्यन्तानुष्ठेयत्वात् । आदिशब्देन
 उपवासोक्तेः । त्रिरात्रपक्षे नवम्या अपि अभिव्याप्तिदर्शनात् ।
 न च पारणान्तत्वेन नवरात्रत्वं त्रिरात्रत्वं च वाच्यम् । विष्णु-
 त्रिरात्रादावपि तथात्वापत्तेः । न चात्रोपवासे मानाभाव इति
 वाच्यम् ।

एवं च विन्ध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासतः ।

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।

पूजनीया जनैर्देवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे ॥

इति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः । नवरात्र समाख्यातो नवम्या अपि उपोष्यत्वाच्च । इति मदनरत्ने प्रतिपादितम् ।

ननु तिथिक्लासे अष्टावपि उपवासा भवन्तीति कथं नवरात्र समाख्या । तेन कर्मविशेषे एवायं नवरात्र शब्दोरुद्धः । इति चेत् सत्यं । तिथिक्लासेऽपि नवतिथीना सुपोष्यत्वान्नवरात्रत्वा-
क्षतेः । यद्वाऽयं सुत्सर्गः । वाधे सति अपोद्यते । एतेन रात्रीणां प्राधान्यात् क्लासेऽपि अमावास्या मादाय नवत्वमिति मूर्खोक्ति-
रपि परास्ता । पूर्वोक्त वचनैरमावास्याया अप्राप्तेः ।

यत्त्वत्र निर्णयदीपे उक्तम्—

आश्विने शुक्लपक्षेषु नवरात्रि सुपोषितः ।

नवम्यां पारणं कुर्याद्दशमी मिश्रिता नचेत् ॥

दशमी मिश्रिता यत्र पारणे नवमी भवेत् ।

दुःखदारिद्र्यदा ज्ञेया तथा व्रतविनाशनी ॥

इति ब्राह्मं वचनम् ।

तथा—

नवम्यां पारिता देवी कुलवृद्धिं प्रयच्छति ।

दशम्यां पारिता देवी कुलनाशं करोति वै ।

तस्मात्तु पारणं कुर्यान्नवम्यां विबुधाधिप ॥

इति रुद्रयामल वचनं च । एतानि यदि समूलानि तदैषां लौहाभिसार कर्मविषयत्वं वेदितव्यम् ।

द्वितीयः सूत्रकः ।

६५७

जयाभिलाषी नृपतिः प्रतिपत् प्रभृति क्रमात् ।

लौहाभिसारिकं कर्म कारयेद् यावदष्ट(मि)मीम् ॥

इति तस्य षष्टमीपर्यन्तत्वोक्तेः । अन्यथा महाष्टम्यां पर
विद्यायां पारणानुष्ठाने पूर्वनिवन्धे विरोधो दुर्वारः स्यात् । तस्मा-
दुक्तमेव साधु । पारणाहे सूतकादि प्राप्ती तत्रैव पारणं कुर्यात् ।

काम्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरा मृतसूतके ।

तत्र काम्यव्रतं कुर्याद्दानार्चनं विवर्जितम् ॥

इति कूर्मपुराणोक्तेः ।

व्रतयज्ञविवाहेषु आह्वे होमैःर्चने जपे ।

आरह्ये सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकम् ॥

इति विष्णु वचनाच्च अशौच मध्येऽपि तत् कर्त्तव्यतावगतेः ।
पारणान्तत्वाद्व्रतस्य । केचिदशौचापगमे सति दानार्चनादि
पूर्वकं पारणं कुर्यात् । दानार्चनविवर्जितं मिल्युक्ते रित्याहुः ।
रजः सूतकेऽप्येवमेव ।

नियमस्या यदानारी प्रपश्ये दन्तरा रजः ।

उपोष्यैव तु तारात्रीः स्नात्वा शेष व्रतं चरेत् ॥

इत्यङ्गिरोवचनात् * ।

* कमलाकरस्तु रजोदर्शनं मध्ये पारणं कर्त्तव्यमेवेत्याहुः ।

प्रारब्धदीर्घं तपसां नारीणां यद्रजो भवेत् ।

न तत्रापि व्रतस्य स्यादुपरोधः कदाचन ।

संप्रवृत्तेऽपि रजसि न त्याज्यं द्वादशी व्रतम् ।

इत्यादि वचनं प्रामाण्यात् ।

६५८

विधानपारिजाते ।

ततः प्रातः पूजयित्वा दशम्यां विधिपूर्वकम् ।
 संप्रेषणं तु कर्त्तव्यं गीतवादित्र निःस्वनैः ॥
 रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे ।
 पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥
 इति संप्रार्थ्य देवीं तु तत उत्थापयेद्बुधः ।
 उत्तिष्ठ देवि चण्डेशि शुभां पूजां प्रगृह्य च ॥
 कुरुष्व सम कल्याणं अष्टाभिः सह शक्तिभिः ।
 गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं देवि चण्डिके ॥
 ब्रज स्रोतो जलं वृद्धे स्वीयतां च जले त्विह ।
 इति जलं नीत्वा ।

दुर्गे देवि जगन्मातः स्वस्थानं गच्छ चण्डिके ।
 संवत्सरे व्यतीते तु पुनरागमनाय च ॥
 इमां पूजां मया देवि यथाशक्त्युपपादिताम् ।
 रक्षार्थं त्वं समादाय ब्रजस्व स्थानमुत्तमम् ॥
 इति जले प्रवाहयेत् ।

इयमेव—

विजयादशमी

इत्युच्यते । साच द्वितीयदिने श्रवण योगाभावे पूर्वाशास्त्रा ।
 तदुक्तं हेमाद्रौ स्कान्दे—

दशम्यां तु नरैः सम्यक् पूजनीयाऽपराजिता ।
 ऐशानीं दिशमाश्रित्य अपराङ्गे प्रयत्नतः ॥

तृतीयः सूक्तः ।

६५८

या पूर्णा नवमीयुक्ता तस्यां पूज्याऽपराजिता ।

क्षेमार्थं विजयार्थं च पूर्वोक्त विधिना नरैः ॥

नवमी शेषयुक्तायां दशम्या मपराजिता ।

इदाति विजयं देवी पूजिता जयवर्धनी ॥

तथा —

आश्विने शुक्लपक्षे तु दशम्यां पूजयेन्नरः ।

एकादश्यां न कुर्वीत पूजनं चापराजितम् ॥

इति ।

यदा तु पूर्वदिने अवणाभावः परदिने चाल्पोऽपि तद्योगस्तदा परैव ।

तदुक्तं हेमाद्रौ व्रतकाण्डे कश्यपेन —

उदये दशमी किञ्चित् सम्पूर्णेकादशी यदि ।

अवणर्चं यदाकाले सा तिथिर्विजयाभिधा ॥

अवणर्चं तु पूर्णायां काकुत्स्थः प्रस्थितो यतः ।

उल्लङ्घयेयुः सीमानं तद्दिनर्चं ततो नराः ॥

इति ।

कालमाह नारदः—

ईषत् सन्ध्यामतिक्रान्तः किञ्चिदुद्भिन्न तारकः ।

विजयोनाम कालोऽयं सर्वकार्यार्थसिद्धिदः ॥

अत्रेतिकर्त्तव्यता भविष्ये—

शमीयुक्तं जगन्नाथं भक्तानामभयङ्करम् ।

अर्चयित्वा शमी तच्च मर्चयेच्च पुनः पुनः ॥

६६०

विधानपारिजाते ।

शमी प्रार्थना मन्त्रसु—

अमङ्गलानां शमनीं शमनीं दुष्कृतस्य च ।

दुःखं शमनीं धन्यां प्रपद्येऽहं शमीं शुभाम् ॥

तथा भविष्ये—

शमी शमयते पापं शमी(शत्रुविनाशनी) लोहित कण्टका ।

धारिण्यर्जुन वाणानां रामस्य प्रिय(वादिनी)कारिणी ॥

करिष्यमाण यात्रायां यथाकालं सुखं मया ।

तत्र निर्विघ्नं कर्तुं त्वं भव श्रीराम पूजिते ॥

इति ।

तथा—

गृहीत्वा साक्षतामाद्रां शमीमूलगतां मृदम् ।

गौतवादित् निर्घोषै रानयेत् स्वगृहं प्रति ॥

कृत्स्नरत्ने तु—

सूर्योदये पुण्यरूपे वर्त्तते दशमी तिथिः ।

आश्विने शुक्लपक्षे या सा भवेज्जयदा नृणाम् ।

निषिद्धं मपि कर्त्तव्यं तैलाभ्यञ्जन मादरात् ॥

निषिद्धं मेकादशी व्रताङ्गत्वेन ।

अश्वानामपि कर्त्तव्यं तैलस्नानं नदीजले ।

तूर्य्य घोष समायुक्तं पुगं प्रावेशयेद्भयान् ॥

पुष्पमाला परीतां स्तां श्वामरै रुपशोभितान् ।

राजद्वारि समाविष्टान् स्त्रीभिर्नीराजितामय ॥

संपूज्य विधिवद्वातौ भोजयेत्तुरगान्मृपः ।

द्वितीयः स्तवकः ।

६६१

वाहाधिकारिणः सर्वान् दानमानैश्च तोषयेत् ॥

तथैव वारणान् सुख्यान् पूजयेच्च क्रमेलकान् ।

ततश्च पूजयेद्देवीं शमी मागत्य मन्त्रतः ॥

आह्वय ब्राह्मणान् प्राञ्जान् वाचयेत् स्वस्तिमङ्गलम् ।

उद्धृत्य मृत्तिकां तत्र शमीं कुर्यात् प्रदक्षिणम् ॥

पूर्वादिदिक्षु तक्षिणैर्मन्त्रैरारोहयेत् क्रमात् ।

इति ।

नीराजल मुक्तं तथैव ।

तत्र मन्त्रः—

चतुरङ्गं वलं मह्यं निरनिष्टं व्रजत्विव ।

सर्वत्र विजयो मेऽस्तु त्वत् प्रसादा(द्रमापते)त् सुरेश्वरि ॥

इति ।

अथाश्विन पौर्णमासी ।

सा परा ग्राह्या—

सावित्रीव्रतमन्तरेण भवतोऽमापौर्णमास्यौ परे ।

इति दीपिकोक्तेः ।

अत्रैव आश्वयुजीकर्म्म उक्तम् । आश्वयुज्या माश्वयुजी
कर्म्मेति सूत्रकारैः ।

तत्रेयं पूर्वाह्न व्यापिनी ग्राह्या देवकर्म्मत्वात्तस्य—

आश्वयुज्य मपि अत्र पर्वणिकार्यम् ।

६६२

विधानपारिजाते ।

शरद्याग्रयणं नाम पर्वणि स्यात्तदुच्यते ।

इति श्रीनकोक्तेः ।

किम्वा दर्शष्टेः परं पौर्णमासेष्टेश्च प्राग् भवति ।

दर्शष्ट्याः परमुक्त माग्रयणकं प्राक् पौर्णमासाच्च तत् ॥

इति दीपिकोक्तेः ।

तच्चाग्रयणं त्रेधा । त्रीह्याग्रयणं यवाग्रयणं श्यामाका-
ग्रयणं च । तेषां क्रमेण कालमाह आपस्तम्बः । वर्षासु
श्यामाकैर्यजेत त्रीह्यिवाभ्यां शरद्वसन्तयोरिति । तत्रापि
श्यामाकाग्रयणम् नित्यं । इतरे त्वनाहिताग्नेर्नित्ये । श्यामाकैः
प्रस्तरं कुर्यान्नाग्रयणमिति नारायण वृत्तौ व्याख्यातम् । इदं च
पर्वणोऽन्यत्र क्रियते चेत्तदा शुक्लपक्षे देवनक्षत्रे कृत्तिकादि विशा-
खान्ते कार्यं मिति स्मृत्यर्थसारेऽभिहितम् । किं च । यदात्वे-
तदाश्विनपौर्णमास्यां क्रियते तदा एककालत्वादाश्चयुजी कर्मणो-
ऽस्य च समानतन्त्रता भवति । तदेतद्वृत्तिकता एकवर्हिरिभा-
ज्येति सूत्रे स्पष्टं मुक्तम् ।

कात्यायनानां तु पर्वनियमो नास्ति ।

अनाहिताग्ने नवप्राशन मिति कात्यायनसूत्रे कर्केण तथा
व्याख्यातत्वात् ।

एतदकरणे प्रायश्चित्तं मुक्तं स्मृति चन्द्रिकायां कात्यायनेन ।

नित्ययज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ।

अग्निष्टा नवयज्ञेन नवान्न प्राशने तथा ।

भोजने पतितान्नस्य चरुं वैश्वानरो भवेत् ॥

तृतीयः स्तवकः ।

६६२

कारिकापि —

अकृताग्रयणोऽश्वीयान्नवान्नं यदि वै नरः ।

वैश्वानराय कर्त्तव्यश्चरुः पूर्णाहुति स्तदा ॥

इति ।

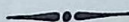
ऋग्विधानेतु —

समिन्द्राया मन्त्रं * च वर्षे वर्षे जपेच्छतम् ।

आग्रयणं यदान्यूनं तदा सम्पूर्णं मेति तत् ॥

इति ।

॥ इति आश्विनमास विधानानि ॥

* समिन्द्राया समिषा रमेमहि संवाजेभिः पुरुषन्दै रभियुभिः ।

संदेव्या प्रमत्या वीर यक्षया गोक्षययाश्वावत्यारमेमहि ॥

—इति १म. ५१सू. ५५श्ल० ।

अथ कार्तिकमास विधानम् ।

—००—

तत्र तुलासंक्रमे पूर्वापरा दशघटिकाः पुण्याः । राक्षो-
निशीयात् प्राक् परतश्च संक्रमे पूर्वोत्तरदिनाञ्च पुण्ये ।

निशीथे तु संक्रमे दिनद्वयं पुण्यमिति प्रागेवाभिहितम् ।

पाप्मे—

तुला मकरमेषेषु प्रातः स्नानं विधीयते ।

हविष्यं ब्रह्मचर्यं च महापातकनाशनम् ॥

इति ।

अत्र तुलेत्यादिना सौरमास आरम्भे उक्तः । प्राच्याश्चैतदेव
आद्रियन्ते ।

दाक्षिणात्यासु—

आश्विनस्य तु मासस्य या शुक्लैकादशी भवेत् ।

कार्तिकस्य व्रतानीह तस्यां वै प्रारभेत् सुधीः ॥

इति विष्णुरहस्योक्ते रिदमेव आद्रियन्ते ।

केचित्सु—

पूर्ण आश्वयुजे मासि पौर्णमास्यां समाहितः ।

इत्युक्ता—

मासं समग्रं परया च भक्त्या समाप्यते कार्तिकपौर्णमास्याम् ।

द्वितीयः स्तवकः ।

६६५

इति हेमाद्रौ आदि पुराणोक्तेराश्विन शुक्लपञ्चदश्या मारभ्य
कार्तिक पौर्णमास्यां कार्तिकव्रतं समापयेदित्याहुः ।

अत्र देशाचारतो व्यवस्था द्रष्टव्या ।

अत्र तीर्थविशेषः पादौ—

कुरुक्षेत्रे कीटिशुणो गयायामपि तत् समः ।

ततोऽधिकः पुष्करे स्याद्धारवत्यां च भार्गव ॥

पुण्याः पुर्व्यश्च सप्तैव मुनयो मथुराऽधिका ।

दुर्लभः कार्तिको विप्रा मथुरायां नृणामिह ॥

यत्नार्चितः स्वकं रूपं भक्तेभ्यः स प्रयच्छति ।

इदं च स्नानं काशीपञ्चनदेऽपि अतिप्रशस्तम् ।

शतं समा स्तपस्तप्त्वा कृते यत् प्राप्यते फलम् ।

तत् कार्तिके पञ्चनदे सकृत् स्नानेन लभ्यते ॥

इति काशीखण्डोक्तेः ।

स्नान मन्त्रस्तु ।

पादौ—

कार्तिकेऽहं करिष्यामि प्रातः स्नानं जनार्दन ।

प्रीत्यर्थं तव देवेश दामोदर मयासह ।

मया लक्ष्म्या सह सहितस्येत्यर्थः ॥

अर्घ्य मन्त्रोऽपि—

व्रतिनः कार्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम ।

गृह्णाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितोऽनघ ॥

१६६

विधानपारिजाते ।

नित्ये नैमित्तिके कृष्ण कार्तिके पापनाशने ।

गृहाणार्घ्यं मया दत्तं दनुजेन्द्रनिषूदन ॥

इमौ मन्त्रौ समुच्चार्य प्रातः योऽर्घ्यं प्रयच्छति * ।

सुवर्णरत्न पुष्पाब्ज पूरणशङ्केन पुण्यवान् ।

सुवर्णपूर्णा पृथिवी तेन दत्ता न संशयः ॥

इति तत्फलम् । एवं सम्पूर्ण स्नानाशक्तौ त्र्यहं स्नायात् ।

वारानस्यां पञ्चनदे त्र्यहं स्नानेन कार्तिके ।

अमी ते पुण्यवपुषो मुक्तिभाजो भवन्ति वै ॥

इति काशी खण्डोक्तेः ।

अथ मालाधारण मुक्तं स्कान्दे—

निवेद्य केशवे मालां तुलसी काष्ठ सन्भवाम् ।

वहते यो नरो भक्त्या तस्य वै नास्ति पातकम् ॥

न जघ्नात्तुलसीमालां धात्रीमालां विशेषतः ।

महापातकसंहन्त्रीं सर्वकामार्थदायिनीम् ॥

विष्णुधर्मोऽपि—

सृशेत्तु यानि रोमाणि धात्रीमाला कलौ नृणाम् ।

तावद्वर्षसहस्राणि वैकुण्ठे स वसेद् ध्रुवम् ॥

मालायुग्मं तु यो नित्यं धात्रीतुलसिसम्भवम् ।

वहते कण्ठदेशे तु कल्पकोटी वसेद्विवि ॥

* योऽर्घ्यं सन्नं प्रयच्छति ।

—इति निर्णयसिन्धो पाठः ।

द्वितीयः स्तवकः ।

१६७

तुलसी काष्ठसंभूत माले कृष्ण (जनप्रिये)स्य वल्लभे ।
विभक्तिं त्वा महं कण्ठे कुरु मां कृष्णवल्लभम् ॥
एवं संप्रार्थ्य विधिवन्मालां कृष्णगलेऽर्पिताम् ।
धारयेत् कार्तिके यो वै स गच्छेद्द्वैष्णवं पदम् ॥

इति ।

तथा—

अगस्ति कुसुमैर्देवं योऽर्चयेद्दे जनादर्दनम् ।
दर्शनान्तस्य देवर्षे नरकं नामुते नरः ॥
विहाय सर्वपुण्याणि मुनि पुष्पेण केशवम् ।
कार्तिके योऽर्चयेद् भक्त्या वाजपेय फलं लभेत् ॥

तथा पादौ—

कार्तिके नार्चितो यैसु कमलैः कमलेक्षणः ।
जन्मकोटिषु राजेन्द्र न तेषां कमला गृहे ॥
कार्तिके कमलैः पूजा येषां नाम्ना सुतैः कृता ।
ते निर्भक्ष्य रवेः पुत्रं वसन्ति त्रिदिवे सदा ॥
तुलसीदल लक्षणे कार्तिके योऽर्चयेद्भक्तिम् ।
पत्रे पत्रे मुनिश्रेष्ठ मौक्तिकं लभते फलम् ॥
धात्रीच्छाये तु यः कुर्यात् पिण्डदानं महासुते ।
मुक्तिं प्रयान्ति पितरः प्रसादान् माधवस्य च ॥
धात्रीफल विलिप्ताङ्गो धात्रीफलविभूषितः ।
धात्रीफल कृताहारो नरो नारायणो भवेत् ॥
धात्रीच्छायां समाश्रित्य योऽर्चयेच्चक्रधारिणम्

६६८

विधानपारिजाते ।

पुष्पे पुष्पे ऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 कार्तिके मासि विप्रेन्द्र धात्रीवक्षोपशोभिते ।
 वने दामोदरं विष्णुं चित्रान्नैस्तोषयेद्विभुम् ॥
 मूलेन पायसेनापि होमं कुर्याद्विचक्षणः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या स्वयं भुञ्जीत वन्धुभिः ॥
 इति ।

तथा—

कार्तिके द्विदलं त्यजेदित्युक्तम् ।

पादौ—

राजिकं मादकं चैव नैवाद्यात् कार्तिके व्रती ।
 द्विदलं तिलतैलं च तथान्यत् प्रतिदूषितम् ॥
 कार्तिके वर्जयेत्तद्विदलं बहुवीजकम् ।
 माष मुद्ग मसूरांश्च चणकांश्च कुलित्यकान् ॥
 निष्पावा राजमाषाश्च आढक्या द्विदलं स्मृतम् ।
 नूतनान्यपि जीर्णानि सर्वाण्येतानि वर्जयेत् ॥
 अत्र केचित् । उत्पत्तिसमये दलद्वयं यस्य भवति तद्भूत-
 पूर्वगत्या द्विदलमुच्यते । इत्याहुः । उदाहरन्ति च ।
 बीजमेव समुद्भूतं द्विदलं चाङ्गुरंविना ।
 दृश्यते यत्र शस्येषु द्विदलं तन्निगद्यते ।
 इति ।

तथा पादौ—

कार्तिके वर्जयेत्तैलं कार्तिके वर्जयेन्मधु ।

तृतीयः सूत्रकः ।

६६८

कार्तिके वर्जयेत् कांस्थं कार्तिके शुक्तं सन्धितम् ॥
शुक्तं पथ्युषितं । सन्धितं लवणशकमित्यर्थः ।

अन्येऽपि साधारण धर्माः पूर्वमुक्ताः ।

ग्राह्याण्युक्तानि स्कान्दे—

ब्रीहयो यव गोधूमाः प्रियङ्गु तिल शालयः ।

एते हि सात्विकाः प्रोक्ताः स्वर्ग मोक्षफलप्रदाः ॥

नोज्जीं वन्ध्योविधातव्यो व्रतिना केनचित् क्वचित् ।

अव्रतेन क्षपेद् यस्तु मांसं दामोदरप्रियम् ।

तिथ्यग् योनि मवाप्नोति जन्म कोटिषु दुःसहम् ॥

अन्यान्यपि ताम्बूल तैल केशकर्तनादिवर्जनं सङ्कल्परूपाणि
व्रतानि प्रागुक्तानि ज्ञेयानि ।

निर्णयायुते—

तुलायां तिलतैलेन सायंकाले समागते ।

आकाशदीपं यो दद्यान् मासमेकं हरिप्रियम् ॥

महतीं त्रियमाप्नोति रूप सौभाग्य सम्पदम् ।

तत् प्रकारश्चादित्य पुराणे—

दिवाकरेऽस्ताचल मौलि (भूते) याते

गृहाददूरे पुरुषप्रमाणं ।

यूपाकृतिं यन्नियतचकाष्ठ

मारोप्य भूमावथ तस्य मूर्द्धि ॥

कृत्वा चतस्रोऽष्टदलाकृती सु

याभिर्भवेदष्टदिशानुसारी ।

विधानपारिजाते ।

तत् कर्णिकायां सु (तु) महाप्रकाशे

दीपः प्रदेयोदलगास्तथाष्टौ ॥

निवेद्य धर्माय हराय भूम्यै

दामोदरायाप्यथधर्मं रा(ज्ञे)जे ।

प्रजापतिभ्यस्त्वथ सत् पितृभ्यः

प्रेतेभ्य एवाथ तमःस्थितेभ्यः ॥

इति ।

अत्र अशक्तस्य मन्त्रोऽपरार्क—

दामोदराय नमसि तुलायां लोलया सह ।

प्रदीपं ते प्रयच्छामि नमोऽनन्ताय वेधसे ॥

इति ।

कार्तिककृष्णचतुर्थीं न(क)रक चतुर्थीं । सा चन्द्रोदय-
व्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये तथात्वे पूर्वा । तत्रैव पूजाद्यान्मानात् ।
कार्तिक कृष्णद्वादशी गोवत्स संज्ञा । सा प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या
दिनद्वये तथात्वे पूर्वा । युग्मवाक्यात् ।

वत्स पूजा वटं चैव कर्त्तव्या प्रथमेऽहनि ।

इति निर्णयामृतेऽभिधानाच्च ।

अत्र कर्त्तव्यं मुक्तं भविष्ये—

सवत्सां तुल्यवर्णाच्च शीलिनीं गां पयस्विनीम् ।

चन्दनादिभि रालिप्य पुष्पमालाभिरर्चयेत् ॥

अर्घ्यं ताम्रमये पात्रे कृत्वा पुष्पाक्षतैस्त्रिलैः ।

पादमूले तु दद्याद् द्वे मन्त्रेणानेन पाण्डव ॥

तृतीयः स्तवकः ।

६७१

क्षीरोदार्यवसंभूते सुरासुरनमस्कृते ।

सर्वदेवमये मातृगृहाणार्घ्यं नमोऽस्तुते ॥

ततो माषादि संसिद्धान् वटकान् निवेदयेत् ।

तत्र मन्त्रः—

सुरभि स्व' जगन्माता देवी विष्णुपदे स्थिता ।

सर्वदेवमये ग्रासं मया दत्तं मिमं ग्रस ॥

ततः—

सर्वदेवमये देवि सर्वदेवैरलङ्कृते ।

मातर्ममाभिलषितं सफलं कुरु नन्दिनि ॥

इति प्रार्थयेत् ।

तथा—

तद्दिने तैलपक्वं च स्थालीपक्वं युधिष्ठिर ।

गोक्षीरं गोघृतं चैव दधि तक्रं च वर्जयेत् ॥

ज्योतिर्निबन्धे नारदः—

कार्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु पञ्चसु ।

तिथिषूक्तः पूर्वरात्रौ नृणां नीराजनाविधिः ॥

नीराजयेयुर्देवांश्च विप्रान् गांश्च तुरङ्गमान् ।

ज्येष्ठान् श्रेष्ठान् जघन्यांश्च मातृमुखाश्च योषितः ॥

इति ।

निर्णयामृते स्कान्दे—

कार्तिकस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां निशामुखे ।

६७२

विधानपारिजाते ।

यमदीपं वह्निर्द्वादपमृत्युर्विनश्यति ॥

इति ।

मन्त्रस्तु—

मृत्युना पाशदण्डाभ्यां कालेन यमया सह ।

त्रयोदश्यां दीपदानात्तुष्टोभवतु सूर्यजः * ॥

कार्तिके कृष्णचतुर्दशी नरकचतुर्दशी । तत्र प्रभाते चन्द्रो-
दये अभ्यङ्गं कुर्यात् । नरकचतुर्दश्यां तैलाभ्यङ्गं कारयेदिति
पाज्ञोक्तेः ।

हेमाद्रौ भविष्योत्तरे—

कार्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यां विधूदये ।

अवश्यमेव कर्त्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः ॥

पूर्वविद्धचतुर्दश्यां कार्तिकस्य सितेतरि ।

पक्षे प्रत्यूषसमये स्नानं तैलेन कारयेत् ॥

स्मृतिदर्पणेषु—

चतुर्दशी चाश्वयुजस्य कृष्णा

स्वात्यृच युक्ता च भवेत् प्रभाते ।

स्नानं समभ्यज्य नरैस्तु कार्यं

सुगन्धतैलेन विभूति कामैः ॥

इति ।

* सूर्यजः प्रीयतां मम

—इति निष्यंयसिन्धौ पाठः ।

तृतीयः सूक्तः ।

६७३

पृथ्वीचन्द्रोदये ब्राह्मे—

अश्वयुक् कृष्णपक्षस्य चतुर्दश्यां विधूदये ।

तिलतैलेन कर्त्तव्यं स्नानं नरकभीरुणा ॥

इति ।

अत्र अश्वयुगिति समावस्थान्तं मास मभिप्रेत्य उक्त मित्य-
वधेयम् ।

तथा—

तैले लक्ष्मी जले गङ्गा नरकस्य (दीपवत्याः) चतुर्दशीम् ।

प्राप्येतिशेषः—

प्रातः स्नान (मतः) न्तु यः कुर्याद्यमलोकं न पश्यति ।

दिनद्वये विधूदये चतुर्दशी सत्त्वे पूर्वदिने कार्यं मिति निर्णय-
दीपमतम् । परदिने कार्यं मिति शिष्टा आहुः ।

तथा कृष्णचतुर्दश्या माश्विनेऽर्कोदयात् पुरा ।

यामिन्याः पश्चिमे यामे तैलाभ्यङ्गो विधीयते ॥

इति सर्वज्ञ नारायणोक्तेः ।

दिनद्वयेऽप्यसत्त्वे तु पूर्वेऽह्नि त्रयोदश्या मभ्यङ्गं कुर्यादिति
दिवोदासः—

त्रयोदशी यदा प्रातः क्षयं याति चतुर्दशी ।

रात्रि शेषे त्वमावास्या तदाऽभ्यङ्गे त्रयोदशी ॥

इति नारदस्मृतेः ।

केचित्तु दिनद्वयेऽप्यसत्त्वपक्षेऽपि चतुर्दश्या मेव अभ्यङ्गो न
त्रयोदश्याम् ।

दूषासित चतुर्दश्या मिन्दुक्षयतिथावपि ।

जर्जादौ स्वाति संयुक्ते तदा दीपावली भवेत् ॥

कुर्यात् संलग्न मेतच्च दीपोक्तव दिनत्रयम् ।

इति ज्योतिर्निबन्धे नारदोक्ते रित्याहुः । त्रयोदशी यदा प्रात रिति वचनं तु हेमाद्रादि महानिबन्धेषु अनुपलब्धा निर्मूलम् । समूलत्वेऽपि चतुर्दश्याः सूर्योदयहयासम्बन्धित्व रूपः क्षयोऽत्र न विवक्षितः * किन्तु अभ्यङ्ग कालात् प्राक् समाप्ति रूपः क्षयशब्देन विवक्षितः † स च सौरपक्षवदार्षपक्षेणापि यदा क्रास स्तत्पर इति कथञ्चिदुच्येय मिति । अत्र देशाचारतोष्य-वस्था द्रष्टव्या ।

अत्र इतिकर्तव्यता उक्ता पाद्वे —

अपामार्ग मथो तुर्ग्वीं प्रपुन्राटमथापरम् ।

भ्रामयेत् स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै ॥

प्रपुन्राट सक्रमर्हः ।

* अतः परं निर्णयसिन्धौ—

सूर्योदयात् प्राक् समाप्ति चन्द्रोदयः काल सम्बन्धे च तथैवाङ्गीकारात् ।

इत्यधिकीऽंशो दृश्यते ।

† स च अरुणोदयाच्चतुर्थं यामाहा प्राक् यदाक्रास स्तत् परः ।

अतएव नारायणेन चतुर्थयासमात्रे स्नान मुक्तम् ॥

इति कामलाकरः ।

तृतीयः स्तवकः ।

६७५

मन्त्रस्तु—

सौ(सि)ताल्लोष्ट * समायुक्त सकण्टकदलान्वित ।

हर पाप मपामार्ग भ्रास्यमाणः पुनः पुनः ॥

इति ।

अस्या मेव प्रदोषे दीपा देया इत्युक्तं स्कान्दे ।

ततः प्रदोष समये दीपान् दद्यान् मनोरमान् ।

ब्रह्मविष्णु शिवादीनां भवनेषु मठेषु च ॥

इति ।

लिङ्गपुराणे—

माषपत्रस्य शाकेन भुक्त्वा तत्रदिने नरः ।

प्रेताख्यायां चतुर्दश्यां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

तथा—

ततश्च तर्पणं कार्यं धर्मराजस्य नामभिः ।

यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ॥

वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ।

औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने ॥

हकींदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ।

यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचीनावीतिनाऽथवा ॥

इति ।

* शीतलोष्ठ इति लघ्वर्षस्त्रि पाठः ।

स एव साधीयान् ।

६७६

विधानपारिजाते ।

इदं च जीवत् पितृकेणापि कार्यम् ।

जीवन् पितापि कुर्वीत तर्पणं यमभीक्षयोः ॥

इति पाद्मोक्तेः ।

कार्तिकामावास्याया मभ्यङ्ग उक्तः कालादर्शे ।

प्रत्यूष आश्वयुग्दर्शे कृताभ्यङ्गादि मङ्गलः ।

भक्त्या प्रपूजयेद्देवी मलक्ष्मी विनिवृत्तये ॥

अत्र आदिशब्देन पञ्चत्वगुदकस्नानादेः सङ्ग्रहः ।

तदुक्तं पुष्कर पुराणे—

स्नातौ स्थिते रवाविन्दु र्यदि स्नातिगतो भवेत् ।

पञ्चत्वगुदकस्नायी कृताभ्यङ्गविधिर्नरः ।

नीराजितो महालक्ष्मी मर्चयन् श्रिय मश्नुते ॥

तथा—

इन्दुक्षयेऽपि संक्रान्ती रवौ पाते दिनक्षये ।

तत्राभ्यङ्गो न दोषाय प्रातः पापापनुत्तये ॥

मात्स्य —

कार्तिकस्य च मासस्य यामावास्या तिथिर्भवेत् ।

दीपैर्नीराजनादत्र सैषा दीपावली स्मृता ॥

अत्र विशेषो हेमाद्री भविष्ये—

दिवा तत्र न भोक्तव्यं ऋते वालातुरं जनम् ।

प्रदोषसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा ततः क्रमात् ।

दीपवृक्षाश्च दातव्या भक्त्या देवगृहेषु च ॥

तृतीयः स्तवकः ।

६७७

कृत्वेतत् सर्वमेवेह रात्रौ दैत्यपते वलेः ।
 पूजां कुर्यान्नृपः साक्षाद् भूमौ तु मण्डले शुभे ॥
 वलि मालिख्य दैत्येन्द्रं वर्णकैः पञ्चरङ्गकैः ।
 गृहस्य मध्यशालायां विशालायां ततोऽर्चयेत् ॥
 लोकस्यापि गृहस्यान्तः शालायां शुक्ल तण्डुलैः ।
 संलिख्य वलिराजानं फलैः पुष्पैश्च पूजयेत् ॥

मन्त्रस्तु—

वलिराज नमस्तुभ्यं दैत्यदानववन्दित ।

इन्द्रशत्रो सुराराते विष्णुसान्निध्यदो भव ॥

इति ।

वलि मुद्दिश्य दीयन्ते दानानि कुरुनन्दन ।

यानि तान्यक्षयाण्याहुर्नात्र कार्याविचारणा ॥

इति ।

इयं प्रतिपत् पूर्वविद्धा ग्राह्या—

पूर्वविद्धा प्रकर्त्तव्या शिवरात्रि वलेर्दिनम् ।

इति पाद्मोक्तेः ।

अत्र गोपूजाप्युक्ता—

या कुहुः प्रतिपन्मिश्रा तत्र गाः पूजयेन्नृप ।

पूजनाक्षीणि वर्द्धन्ते प्रजा गावो धनानि च ॥

इति निर्णयामृते ।

दिनद्वये सायाह्न्यापित्वे परा ग्राह्या—

नवां क्रीडादिने यत्र रात्रौ दृश्येत चन्द्रमाः ।

सोमोराजा पशून् हन्ति सुरभिः पूजकां स्तथा ॥

इतिपुराणसमुच्चयोक्तेः ।

अत्र द्यूतक्रीडा उक्ता हेमाद्रौ स्कान्दे—

तस्माद्यूतं प्रकर्त्तव्यं प्रभाते तत्र मानवैः ।

तस्मिन् द्यूते जयो यस्य तस्य संवत्सरं जयः ॥

पराजये विरुद्धश्च लाभनाश करो भवेत् ।

दयिताभिश्च सहितैर्नैया साच भवेन्निशा ॥

इति ।

अत्र गोवर्द्धन पूजाप्युक्ता । हेमाद्रौ स्कान्दे—

प्रातर्गोवर्द्धनं पूज्य द्यूतं चापि समाचरेत् ।

भूषणीया स्तथा गावः पूज्याश्चावाहदोहनाः ॥

असन्निधाने गोवर्द्धनपर्वतो गोमयेन कार्यः ।

मन्त्रस्तु—

गोवर्द्धन धराधार गोकुलत्राणकारक ।

बहु वाहु कृतच्छाय गवां कोटि प्रदो भव ॥

गोमन्त्रस्तु—

या लक्ष्मी लोकेपालानां धेनुरूपेण संस्थिता ।

घृतं वहति यन्नार्थं मम पापं व्यपोहतु ॥

इति ।

ततोऽपराङ्ग समये पूर्वस्यां दिशि भारत ।

मार्गपालीं प्रवक्षीयात्तुङ्ग स्त(स्वे)म्ने च पादपे ॥

कुशकाशमयीं दिव्यां लम्बकैर्बहुभि (वृताम्) नृप ।

द्वतीयः सूक्तः ।

६७६

कृतहोमैर्हिजेन्द्रैस्तु वध्नीयान् मार्गपालिकाम् ॥

नमस्कारं ततः कुर्यान् मन्त्रेणानेन सुव्रत ।

मार्गपालि नमस्तुभ्यं सर्वलोक सुखप्रदे ॥

विधेयैः पुत्रदाराद्यैः पुनरेहि व्रतस्य मे ।

नीराजनं च तत्रैव कार्यं राष्ट्रजयप्रदम् ॥

राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाः शूद्रजातयः ।

मार्गपालीं समुल्लङ्घ्य नीरुजः स्युः सुखान्विताः ॥

कार्तिकं शुक्लद्वितीया यमद्वितीया । सा च पूर्वविद्धा ग्राह्या ।

छेमादौ स्कान्दे—

जर्जं शुक्लद्वितीयाया मपराह्णे ऽर्चयेद् यमम् ।

ज्ञानं कृत्वा सनन्दायां * यमलोकं न पश्यति ॥

इति ।

सनन्दा प्रतिपदित्यर्थः ।

भविष्येऽपि—

कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर ।

यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वर्गहेऽर्चितः ॥

अतो यमद्वितीयेयं सर्वलोकेषु विमुक्ता ।

अस्यां निजगृहे विप्र न भोक्तव्यं ततो नरैः ॥

स्नेहेन भगिनीहस्ताद् भोक्तव्यं पुष्टिं वर्धनम् ।

दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विधानतः ॥ इति ।

* सनन्दायापित्यत्र भाग्यजाया मिति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

६८०

विधानपारिजाते ।

ब्रह्माण्डेऽपि—

या तु भोजयते नारी भ्रातरं युग्मके तिथौ ।
 अर्चयेच्चापि ताम्बूलैर्न सा वैधव्यमाप्नुयात् ॥
 भ्रातरायुः क्षयो राजन् न भवेत्तत्र कर्हिचित् ।

तथा—

यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः
 संपूजितः प्रतिजगत् स्वस्र दौहृदेन ।
 तस्यां स्वस्रः करतलादिह यो भुनक्ति
 प्राप्नोति रत्नसुखधान्यमनुत्तमं सः ॥

निर्णयसागरेऽपि—

ततः प्रभाते विमले भगिनी भ्रातृमन्दिरम् ।
 गत्वा निमन्त्रयेद्भ्रातृन् जनकं जननीं तथा ॥
 आनीय सकलान् हृष्टान् शुभं स्वं मन्दिरं प्रति ।
 अभ्यङ्गं कारयेद्यत्नाच्छुभैर्भोज्यैश्च भोजयेत् ॥
 पित्रादि सर्ववन्धुभ्यो दद्याद्वस्त्राणि भूरिशः ।
 तैस्तस्यै च प्रदातव्यं वस्त्रालङ्कारभूषणम् ॥ इति * ।

• तिथितले गच्छुष मन्त्री दृश्यते ।

यथा—

भ्रातृसत्तायजाताहं शुद्धं भक्तमिदं शुभम् ।
 प्रीतये यमराजस्य यमुनाया विशेषतः ॥

इति ।

कनिष्ठाचेदयुजाताहमिति वदेत् ।

द्वितीयः स्तवकः ।

६८१

कार्तिक शुक्लनवमी युगादिः ।

सा च पौर्वाहिकी ग्राह्या ।

शुक्ले पौर्वाहिके ग्राह्ये ।

इति वचनात् ।

अत्र पिण्डरहितं श्राद्धं कार्यमित्युक्तं

वैशाखविधाने—

अत्र विष्णुचिरातं व्रतमुक्तं हेमाद्रौ पाद्मे—

कार्तिके शुक्ल नवमी मवाप्य विजितेन्द्रियः ।

हरिं विधाय सौवर्णं तुलस्या सहितं विभुम् ॥

पूजयेद्द्विधिवद् भक्त्या व्रती तत्र दिनत्रयम् ।

एवं यथोक्तविधिना कुर्याद्देवाहिकं विधिम् ॥

इति ।

तुलस्या सह विष्णुविवाह विधिश्चतुर्थं स्तवके वक्ष्यते ।

अत्र च भीष्मपञ्चकव्रतमुक्तं नारदीये—

अतो नरैः प्रयत्नेन कर्त्तव्यं भीष्म पञ्चकम् ।

कार्तिकस्यामले पक्षे स्नात्वा सम्यग् यतव्रतः ।

एकादश्यां तु गृह्णीयाद् व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥

इति ।

तद्विधिसु—

मौनी पञ्चामृतैः पञ्चगव्यैश्च विष्णुं संस्त्राप्य संपूज्य पायसं
निवेद्य द्वादशाक्षर मन्त्र * मष्टोत्तर शतं जप्त्वा षडक्षरेण †
मन्त्रेण घृताक्तान् यवान् व्रीहींश्च अष्टोत्तरशतं हुत्वा भूमौ स्वपेत् ।
एवं पञ्चदिनेषु कुर्यात् ।

विशेषसु आद्येऽङ्गि हरेःपादौ कमलैः संपूज्य त्रिर्गोमयं प्राश्यम् ।

द्वितीये विल्वपत्रैर्जानुनी सम्पूज्य गोमूत्रं ।

तृतीये भृङ्गराजेन नाभिं सम्पूज्य क्षीरं ।

चतुर्थे करवीरैः स्कन्धं संपूज्य दधि ।

पञ्चमे पौर्णमास्यां होमान्ते लौहमयीं पापप्रतिमां खड्गचक्र-
हस्तां कणवस्त्रेण वेष्टितां तिलप्रस्थोपरि संस्थाप्य धर्मराजनामभिः
करवीरैः संपूज्य—

अन्यस्मिन् जन्मनि तथा जन्मन्यस्मिन् मयाकृतम् ।

तत् सर्वं प्रशमं यातु पातकं तव पूजनात् ॥

इति मन्त्रेण पुष्पाञ्जलितयं दत्त्वा कृष्णप्रतिमां च संपूज्य
विप्राय दत्त्वा विप्रान् भोजयेत् । अथ दक्षिणां दत्त्वा पञ्चगव्यं
प्राश्य नक्तं भुञ्जीत ।

इति लघुनारदीये ।

पञ्चगव्यं प्राशनं षडक्षरेण मन्त्रेण इति हेमाद्रिः ।

भविष्ये तु शाकैर्मन्यन्नैर्वा पञ्चाहं वर्त्तनं मुक्तम् ॥

* ॐ नमो भगवते वासुदेवाय एवं रूपम् ।

† ॐ नमो विष्णवे एवं रूपेण ।

द्वितीयः सूक्तः ।

६८३

यद् भीष्मपञ्चकमिदं प्रथितं पृथिव्या
मेकादशी प्रभृति पञ्चदशी निरुद्धम् ।
मुन्यन्न भोजनपरस्य नरस्य तस्मि
न्निष्टं फलं दिशति पाण्डव शार्ङ्गधन्वा ॥
इति च तत्रैव ।

तथा पाद्मे —

पञ्चाहं पञ्चगव्याशी भीष्मायार्घ्यं च पञ्चसु ।
अहःस्वपि तथा दद्यान् मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥
सत्यव्रताय शुचये गाङ्गेयाय महात्मने ।
भीष्मायैतद्दाम्यर्घ्यं माजन्म ब्रह्मचारिणे ॥
वैयाघ्रपद्यगोत्राय सांक्रति प्रवराय च ।
अपुत्राय ददाम्येतत् सलिलं भीष्मवर्म्भणे ॥
वसूना मवताराय शन्तनो रात्मजाय च ।
अर्घ्यं ददामि भीष्माय आवाल्म्य ब्रह्मचारिणे ॥
सव्येनानेन मन्त्रेण तर्पणं सार्ववर्णिकम् ।
इति ।

कार्तिक शुक्लद्वादश्यां रेवती नक्षत्रयोगरहितायां पारणं
कार्यम् ।

तदुक्तं हेमाद्रौ —

आभाकासित पक्षेषु मैत्र श्रवण रेवती ।
सङ्गमे नहि भोक्तव्यं द्वादश द्वादशी हरेत् ॥
इति ।

६८४

विधानपारिजाते ।

यदा तु रेवती योगरहिता द्वादशी न लभ्यते तदा रेवत्यास्तुर्थ
पादं वर्जयेत् ।।

वचनं तु प्रागुक्तम् ।

अस्या मेव रात्रौ देवोत्थापनमुक्तं

रामार्चन चन्द्रिकायाम्—

पारणाहे पूर्वरात्रे घण्टादीन् वादयन् मुहुः ।

देवमुत्थापयेदत्र महापूजादि पूर्वकम् ॥

इति ।

महापूजा पञ्चासृत पूर्विका ।

तत् परिमाणाद्युक्तं पाद्वे—

पञ्चासृतानां कलसान् पूजयेत् स्थापयन् क्रमात् ।

ततः पञ्चासृतैर्गव्यैः स्नापयेत्तत् प्रकाशकैः ॥

नार्त्तिया न च गर्भिण्या न हृद्वायाः कदाचन ।

नावक्ताया उपादेयं कृतेऽपि विफलं भवेत् ॥

सद्यः स्वप्नं घृतं ग्राह्यं महोरात्रोषितं दधि ।

क्षीरं ग्राह्यमतस्तं च द्रोणं मानोन्मितं शुभम् ॥

तावन्मानं घृतदधि तावदेव च माक्षिकम् ।

तावानिचुरसः प्रोक्तं स्तदलाभे तु शर्करा ।

अर्द्धं वा स्यादादृकं वा न्यूनं चेदासुरं भवेत् ॥

इति ।

ब्राह्मे—

एकादश्यां तु शुक्लायां कार्तिके मासि केशवम् ।

तृतीयः सूक्तः ।

६८५

प्रसुप्तं बोधयेद्रात्रौ अक्षा भक्ति समन्वितः ॥

इति ।

भविष्येऽपि—

कार्तिके शुक्लपक्षे तु एकादश्यां पृथासुत ।

मन्त्रेणानेन राजेन्द्र देवमुत्थापयेद्विजः ॥

अत्र देशाचारतोव्यवस्था द्रष्टव्या ।

तद्विधिसु—

अत्रैव देव देवस्य स्नानं पूर्वं महद् भवेत् ।

महापूजां ततः कृत्वा देवमुत्थापयेत् सुधीः ॥

मन्त्रासु वाराह पुराणे उक्ताः—

ॐ ब्रह्मेन्द्र रुद्राग्नि कुबेर सूर्य

सोमादिभिर्वन्दितवन्दनीय ।

बुध्यस्व देवेश जगन्निवास

मन्त्रप्रभावेण सुखेन देव ॥

इयं हि द्वादशी देवप्रबोधार्थं विनिर्मिता ।

त्वयैव सर्वलोकानां हितार्थं शेषशायिना ॥

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविन्द त्यज निद्रां जगत्पते ।

त्वयि सुप्ते जगन्नाथ जगत्सुप्तं भवेदिदम् ॥

उत्थिते चेष्टते सर्वं उत्तिष्ठोत्तिष्ठ माधव ।

गता मेघा वियच्चैव निर्मलं निर्मलादिशः ॥

शारदानि च पुष्पाणि गृह्णाण जगदीश्वर ।

६८६

विधानपारिजाते ।

इदं विष्णुरिति * प्रोक्तो मन्त्रउत्थापने हरेः ॥

इति ।

एवं जला(दि)न्तसमये देवमुत्थाप्य तदग्रे
चातुर्मास्य व्रत समाप्तिं कुर्यात् ।

तदुक्तं महाभारते —

चतुर्धा गृह्य वै चीर्णं चातुर्मास्य व्रतं नरः ।
कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां तत् समापयेत् ॥
कार्तिके शुक्लपक्षे तु त्वत् प्रसादाज्जनाईन ।
व्रतेनानेन चीर्णेन प्रीतो भव रमापते ॥
इदं व्रतं मया देव कृतं प्रीत्यै तव प्रभो ।
न्यूनं सम्पूर्णतां यातु त्वत् प्रसादाज्जनाईन ॥

तथा ब्राह्मे—

महातुर्यरवे रात्रौ भ्रामयेत् स्यन्दनस्थितम् ।
उत्थितं देवदेवेशं नगरे पार्थिवः स्वयम् ॥
रथस्य कर्षणं विष्णोर्देवदेवस्य यो नरः ।
करोति क्रतुमुख्यानि कर्माणीह न संशयः ॥
रथेन सह गच्छन्ति पुरतः पृष्ठतोऽपि (वा)ये ।
ते ब्राह्मणसमा ज्ञेयाः शूद्रा अपि न संशयः ॥
रथस्थितो नरैर्यैस्तु पूजितः पुरुषोत्तमः ।

* इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ।

समूह मस्य पांशुले ।

—इति १म. २२सू. १७श्लो. ।

द्वितीयः सूक्तः ।

६८७

ददाति वाञ्छितं तेषां मन्ते च परमां गतिम् ॥
 दोलायमानं गोविन्दं मञ्चस्थं मधुसूदनम् ।
 रथस्थं वामनं दृष्ट्वा न पुनर्जन्मभाग् भवेत् ॥
 रथस्थं त्रिभ्राम्यमाणं ये पश्यन्ति जनार्दनम् ।
 विप्रावेदविदस्तेऽपि विज्ञेयाः श्वपचाधमाः ॥
 येषां गृहाग्रतो याति रथस्थः श्रीनृकेशरी ।
 पूजा तैस्तैः प्रकर्त्तव्या वित्तशाठ्यविवर्जितैः ॥
 अनर्चितो यदा याति प्रमादात् स्वगृहाद्वरिः ।
 पितरस्तस्य विमुखा यावत् संवत्सरं नृप ॥
 गृहे समुपवेश्यैनं महानुग्रहं मर्ययेत् ।
 सोऽसा वदभ्रकरुणो भगवान् प्रवृद्ध
 प्रे(मा)मस्मि तेन नयनाम्बुरुहं विजृम्भन् ।
 उत्थाय विश्वविजयाय च(म)नो विषादं
 माध्वरा गिराऽपनयतात् पुरुषः पुराणः ॥
 पलायध्वं पलायध्वं रेरे दितिजदानवाः ।
 संरक्षणाय लोकानां सुखितः पुरुषोत्तमः ॥
 ये कुर्वन्त्युत्सवं विष्णो स्ते नरा मुक्तिभागिनः ।
 स्त्रियोऽपि मुक्तिमायान्ति रथोत्सव परायणाः ॥
 रथोत्सवस्य माहात्म्यं कली वितनुते हि यः ।
 सशैल वनसंयुक्ता दत्ता तेन वसुन्धरा ॥

तथा—

चतुरो वार्षिकान् मासान् नियमो येन यः कृतः ।

कथयित्वा द्विजेभ्य स्तद् दद्याद् भक्त्या सदक्षिणम् ॥

यस्य भक्ष्यस्य नियमनं कृतं तद्व्यं ब्राह्मणेभ्यः सदक्षिणं दद्या-
दित्यर्थः । इदं शुक्रास्तादावपि कार्यम् । अशीचे सति अन्येन
कारयेत् ।

वचन मुक्तं प्राक् ।

कार्तिकस्य द्वादशी पौर्णमासी च मन्वादिः—
ते पौर्वाहिक्यौ ग्राह्ये ।

शुक्लपक्षस्थत्वात् ।

कार्तिक शुक्ल चतुर्दशी वैकुण्ठ संज्ञा ।

साच निशीथव्यापिनी ग्राह्या ।

दिनद्वये तथात्वे या प्रदोषव्यापिनी भूत्वा निशीथ व्यापिनी
सैव ग्राह्या ।

कार्तिकस्य सिते पक्षे चतुर्दश्यां नराधिप ।

सोपवाससु संपूज्य हरिं रात्रौ जितेन्द्रियः ॥

इति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः ।

अत्रैव शिवप्रोत्थं यद्युपवसेत्तदा अरुणोदयव्यापिनी ग्राह्या ।

वर्षे च हैमलम्बाख्ये तथा श्रीमति कार्तिके ।

शुक्लपक्षे चतुर्दश्या मरुणाभ्युदयं प्रति ॥

महादेव त्रिधौ ब्राह्मे मुहूर्त्ते मणिकर्णिके ।

स्नात्वा विश्वेश्वरो देव्याविश्वेश्वरमपूजयत् ॥

इति त्रिस्थली सेतौ सनत् कुमारोक्तेः ।

द्वितीयः स्तवकः ।

६८२

अथ कार्तिकव्रतोद्यापनमुक्तं

पाद्मे कार्तिकमाहात्म्ये —

अथोर्जव्रतिनः सम्य गुद्यापनविधिं शृणु ।
 ऊर्जं शक्तचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं व्रती ।
 तुलस्या उपरिष्ठात् कुर्यान् मण्डपिकां शुभाम् ॥
 तुलसौ मूलदेशे च सर्वतोभद्र मेव च ।
 तस्योपरिष्ठात् कलसं पञ्चरत्न समन्वितम् ॥
 पूजयेत्तत्र देवेशं सौवर्णं गुर्वनुज्ञया ।
 रात्रौ जागरणं कुर्याद् गीतवादिन मङ्गलैः ॥
 ततस्तु पौर्णमास्यां वै सपत्नीकान् द्विजोत्तमान् ।
 त्रिंशन्मितानथैकं वा स्वशक्त्या वा निमन्त्रयेत् ॥
 अतो देवा इति द्वाभ्यां * जुहुयात्तिलपायसम् ।
 ततो गां कपिलां दद्यात् पूजयेद्द्विधिवद् गुरुम् ॥
 इति ।

अत्र पौर्णमासी परा ग्राह्या ।

अमापौर्णमासी परे इति दीपिकोक्तेः ।

• अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे ।

पृथिव्याः सप्तधामभिः ॥ १६ ॥

इदं विष्णुर्विचक्रमे तेषां निदधे पदम् ।

समूढ मस्य पांशु(ले)रे ॥

— इति १म. २२म्. १७ऋक् ।

६८०

विधानपारिजाते ।

अत्र विशेषो हेमाद्रौ ब्राह्मे—

पुण्या महाकार्तिकी स्याज्जीवेन्दोः कृत्तिकासु च ।

जीवेन्दो गुंरुसोमयो रित्यर्थः ।

तथा—

प्राजापत्यं यदा ऋक्षं तिथौ तस्यां धराधिप ।

सा महाकार्तिकी ज्ञेया देवानां मपि दुर्लभा ॥

इति ।

प्राजापत्य ऋक्षं रोहिणी ।

घाघे तु—

विशाखासु यदा भानुः कृत्तिकासु च चन्द्रमाः ।

स योगः पद्मको नाम पुष्करेष्वति दुर्लभः ॥

पद्मकं पुष्करे प्राप्य कपिलां यः प्रयच्छति ।

स त्यक्त्वा सर्वपापानि लभते वैष्णवं पदम् ॥

इति ।

अथ मेव मत्स्यावतारो जात

इत्युक्तं पद्मपुराणे—

वरान् दत्त्वा यतोविष्णु मत्स्य रु(पी)प्यभवत्ततः ।

तस्यां दत्तं हुतं जप्तं तदक्षयफलं स्मृतम् ॥

इति ।

मत्स्योऽभूदुत्तमृग् दिने मधुसिते—

इत्यादि विरोधसु कल्पभेदेन कार्यभेदेन वा परिहरणीयः ।

द्वितीयः सूक्तः ।

६८१

अत्रैव त्रिपुरोत्सव उक्तो हेमाद्रौ—

पौर्णमास्यां तु सन्ध्यायां कार्त्तिकस्त्रिपुरोत्सवः ।

दद्यादनेन मन्त्रेण प्रदीपांश्च सुरालये ॥

कीटाः पतङ्गा मशकाश्च वृक्षा

जले स्थले ये विचरन्ति जीवाः ।

दृष्ट्वा प्रदीपं न च जन्मभागिनो

भवन्ति नित्यं श्वपचाहि विप्राः ॥

इति ।

अत्र वृषोत्सर्गोऽति प्रशस्तः ।

तदुक्तं मात्स्ये—

कार्त्तिक्यां यो वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् ।

शैवं पदं मवाप्नोति शिवरात्रिन्नतं यतः ॥

इति ।

अत्रैव स्वामिदर्शनं मुक्तं स्कान्दे—

कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्यात् स्वामिदर्शनम् ।

सप्तजन्म भवेद्दिप्रो धनाढ्यो वेदपारगः ॥

यस्मिन् समर्पितं कर्म मोक्षैकफलदं स्मृतम् ।

स्नानानन्दैकरूपं तमनन्तं समुपाश्रये ॥

इति श्रीमदनभट्टविरचिते विधान पारिजाते

कार्त्तिकमास विधानानि ।

अथ मार्गशीर्ष मास विधानानि ।

तत्र मार्गशीर्ष कृष्णाष्टमी कालाष्टमीत्युच्यते ।

सा च रात्रिव्यापिनीग्राह्या—

मार्गशीर्षेऽसिताष्टम्यां कालभैरव सन्निधौ ।

उपोष्य जागरं कुर्वन् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति काशीखण्डादस्य रात्रिव्रतत्व मवगम्यते ।

रुद्रव्रतेषु सर्वेषु कर्त्तव्या सन्मुखी तिथिः ।

इति ब्रह्मवैवर्त्ताच्च ।

अत्र कर्त्तव्यमुक्तं शिवरहस्ये—

उपोषणस्याङ्गभूत मर्घ्यदान मिह स्मृतम् ।

तथा जागरणं रात्रौ पूजा यामचतुष्टये ॥

अर्घ्यमन्त्रस्तु—

कालनाथ नमस्तेऽस्तु काशीवास प्र(दे नमः)दो भव ।

गृहाणार्घ्यं मया दत्तं दीनं मा मात्मसात् कुरु ॥

इति ।

कृत्वा च विविधां पूजां महाविभवविस्तरैः ।

नरोमार्गासिताष्टम्यां वार्षिकं विघ्नमुत्सृजेत् ॥

तीर्थे कालोदके स्नात्वा कृत्वा तर्पण मत्वरः ।

तृतीयः स्तवकः ।

६८२

विलोक्य कालराजं च निरया दुद्धरेत् पितृन् ॥

इति ।

इयं च कार्त्तिक्यनन्तरा गौण चान्द्राभिप्रायेण ।

अथ मार्गशीर्ष शुक्ल पञ्चम्यां

सर्पपूजा उक्ता

हेमाद्री स्कान्दे—

शुक्ला मार्गशिरे पुण्या श्रावणे या च पञ्चमी ।

ज्ञानदानैर्वहुफला नागलोक प्रदायिनी ॥

इति ।

इयं नाग पूजायां परविद्धा ग्राह्या ।

पञ्चमी नागपूजायां (कार्या) ग्राह्या षष्ठी समन्विता ।

तस्यां तु तोषिता नागा इतरा सचतुर्थिका ॥

इति मदन रत्नोक्तेः ।

अथ मार्गशीर्षशुक्लषष्ठी चम्पाषष्ठीति

महाराष्ट्रेषु प्रसिद्धा ।

सा परविद्धा ग्राह्या । षण्मुन्योरिति युग्मवाक्यात् ।

पूर्वाह्णे दैविकं कर्म कुर्यादिति वचनादस्य दैविक कर्मत्वाच्च ।

इयं मेव योगविशेषेण चम्पेत्युच्यते ।

तदुक्तं ब्रह्माण्डपुराणे मत्तारिमाहात्म्ये—

मार्गे भाद्रपदे शुक्ला षष्ठी वैधृतिसंयुता ।

रविवारेण संयुक्ता चम्पेतीह प्रकीर्तिता * ।

तस्यां दत्तं हुतं स्नानं सर्वमन्वयतां व्रजेत् ॥

इति ।

मार्गशुक्लचतुर्दश्यां पिशाचविमोचनतीर्थे स्नानं श्राद्धं च त्रि
स्थली सेतावुक्तम् ।

तस्य प्राप्तपैशाच्य स्वपित्वाद्युद्देश्यकत्वे पार्वणत्वादियमपराह
व्यापिनी ग्राह्या । अज्ञातनामपिशाचाद्युद्देश्यकत्वे तु एकोद्दिष्टत्वा-
न्मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या । कुलधर्मव्रतादौ तु उत्तरैव ।

चैत्रनभोगतेतरसिता स्या दूर्ध्वम् ।

इति दीपिकोक्तेः ।

मार्गशीर्षपौर्णमास्यां दत्तात्रेयावतारः ।

तदुक्तं स्कान्दे सहाद्रिखण्डे —

मार्गशीर्षे तथा मासि दशमेऽङ्गि सुनिर्मले ।

शुभशीर्षयुते पौर्णमास्यां (जस्य च) यज्ञस्य वासरे ॥

जनयामास देदीप्यमानं पुत्रं सती शुभम् ।

तं विष्णु मागतं ज्ञात्वा अतिर्नामाकरोत् स्वयम् ।

दत्तवान् स्वस्यपुत्रत्वाद्दत्तात्रेयइतीश्वरः ॥ इति ।

इयं प्रदोषव्यापिनीति (शिष्टाः) वृद्धाः ।

मार्गशीर्ष पौर्णमास्यनन्तराष्टमी अष्टका इत्युच्यते । एवं
पौषादिमास त्रयेऽपि ।

* विशाखा भौमयोगेन सा चम्पेतीह कौर्त्तिता ।

—इति मदम रवे पाठः ।

द्वितीयः स्तवकः ।

६८५

हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणां मष्टमीषु अष्टका एकस्यां वा *
इत्याखलायनोक्तेः । तासां पूर्वद्युः परद्युश्च अन्वष्टका आदौ
मुक्तं कालादर्शे ।

मार्गशीर्षे च पौषे च माघे प्रौष्ठे च फाल्गुने ।

कृष्णपक्षेषु पूर्वद्यु रन्वष्टक्यं तथाष्टका ॥

इति ।

ऊर्ध्वमाग्रहायण्या स्तिस्त्रोऽष्टका इति कात्यायनसूत्रेऽपि ।

अत्र अष्टमी अपराह्णव्यापिनी आह्ना ।

अथाच्छादनपर्यन्तं आह्नं पार्वणवद्भवेत् ।

इति आखलायन कारिकायां पार्वण धर्मातिदेशोक्ते रष्टकायाः ।

पूर्वद्युरन्वष्टका आदयो तु अष्टम्यनुरोधेन निर्णयः कार्यः ।

वायुपुराणे—

आद्या पूषेः सदा कार्या मासैरन्या सदा भवेत् ।

शकैः कार्या द्वितीया स्या देव द्रव्यगतो विधिः ॥

इति ।

अत्र कामकाली विश्वेदेवी—

इष्टि आदौ क्रतूदक्षा वष्टस्यां कामकालकौ ।

इति शङ्खस्मृतः ।

अत्र आह्नाकरणे प्रायश्चित्त मुक्तमृगविधाने—

एभिर्द्युभिर्जपेन् मन्त्रं शतवारं तु तद्दिने ।

* एकस्यां वै इति हरदत्तः । क्वचित् पञ्चम्ययुक्ता ।

प्रौष्ठपक्षष्टका मूयः पितृलोके भविष्यति इति पाश्चात् ।

६८६

विधानपारिजाते ।

अन्वष्टकं यदाशून्यं सम्पूर्णं सर्वथा भवेत् ॥

इति ।

आश्वलायन सूत्रेऽपि—

अथ शोभते अष्टकाः पशुना स्थालीपाकेन चाप्यनडुहोयवस
माहरे दग्निना वा कक्ष सुपोषेदेषा मेऽष्टकेति । नत्वेवानष्टकः
स्यादिति ।

मार्गशीर्षादिषु मलमासे सति तत्र अष्टका न कार्या ।

चतुर्णां मिति ग्रहणादित्युक्तं नारायण वृत्तौ ।

काठकण्टह्येऽपि—

महालयाष्टका आद्वोपाकर्माद्यपि कर्म यत् ।

स्यष्ट मासविशेषाख्या विहितं वर्जयेन् मले ॥

इति ।

मार्गादि रविवारेषु काम्यव्रत मुक्तं हेमाद्री ।

तत्र भक्ष्याण्युक्तानि संग्रहे सौरधर्मे—

पत्रत्रित्वं तुलस्यास्त्रिफलमथष्टतं मार्गशीर्षादि भक्ष्यं,
मुष्टीनां त्रिस्तिलानां त्रिपलदधि तथा दुग्धकं गोमयं च ।
त्रित्वं तोयाञ्जलीनां त्रिमरिचकमथो त्रिःपलाः शक्तवःस्यु,
गोमूत्रं शर्करा सङ्घवि रिति विधिना भानुवारक्रमेण ॥

इति ।

इति श्रीविधानपारिजाते मार्गशीर्षमास विधानानि ॥

